

Stormenn og elite i perioden 1030-1157

En undersøkelse av stormenns bakgrunn, maktgrunnlag og strategier gjennom tre konflikter

Vidar Ane Paulsen
Hovedoppgave i historie
Høsten 2006
Universitetet i Bergen

Forord

Takk til Sverre Bagge for god og tålmodig veiledning. Og takk til min far for nyttig og nødvendig korrekturlesing.

Bildet på forsiden er tegnet av Wilhelm Wetlesen for 1899-utgaven av Heimskringla. Det har tittelen ”*Kong Harald stod ute på loftsvala og såg Einars mannskap gå i land.*” Denne kopien er hentet fra Wikimedia Commons på internett.

1. Innledning.....	1
1.1: Metode og utgangspunkt	2
1.2: Påstander	4
1.3: Avgrensning	5
1.4: Disposisjon for oppgaven.....	6
2. Kilder og Historiografi	7
2.1: Kildene	8
2.1.1: De latinske kildene	8
2.1.2: De norrøne sagaene	9
2.1.3: Landskapslovene	11
2.1.4: Skaldekvad	12
2.2: Historiografi	12
2.2.1: 1800-tallets historikere.....	13
2.2.2: Historikere i første halvdel av 1900-tallet: Materialisme og sagakritikk.....	18
2.2.3: Historikere etter 1950: Sosialantropologi, kilder og nye perspektiver	21
2.2.4: Stormenn, elite og sagaer	23
2.3. Danmark på tidlig 1100-tall	25
2.3.1: Konservativt aristokrati versus ekspansivt kongedømme sett gjennom et feideperspektiv	26
2.3.2: Hermansons studie og nytten av den anvendt på norske forhold.....	29
3. Konflikt, makt og elite på Harald Sigurdssons tid	31
3.1: Målsetning for kapittelet	31
3.2: Disposisjon for kapittelet	32
3.3: Historiografi aktuell for perioden.....	32
3.4: Hoveddel: Harald ”Harråde” Sigurdsson – den siste viking.....	33
3.4.1: Bakgrunn og utenlandsopphold.....	33
3.4.2: Oppholdet i Bysants - erfaring og påvirkning.....	35
3.4.3: Giftemål i Gardarike	36
3.4.4: Forholdene i Skandinavia ved Haralds ankomst.....	37
3.4.5: Forbund (<i>félag</i>) med Svein Estridsson.....	38
3.4.6: Haralds møte med norske magnater og norsk maktstruktur.....	41
3.4.7: Kompromiss og brudd.....	43
3.4.8: Arnmødlingene – bakgrunn og rolle	44
3.4.9: Vikingtoktets vei inn i eliten og vikingenes utfordring for eliten.....	46
3.4.10: De nye stormennene	48
3.5: Samlet vurdering	50
3.5.1: Eliten	50
3.5.2: Hva var forutsetningene for å etablere seg og konsolidere sin posisjon i eliten? ..	52
3.5.3: Konfliktenes årsak og gang sett i lys av elitens aktører	56
4. Stormenn og elite under Magnus Sigurdssons og Harald Gilles tid	58
4.1: Målsetting for kapittelet og tidligere forskning	58
4.2: Disposisjon for kapittelet	59
4.3: Utviklingen opp til 1130	59
4.4: Et arvekongerike	60
4.5: Hoveddel – Kong Haralds støtter.....	62
4.5.1: Kale Kolsson/Ragnvald jarl	62
4.5.2: Tønsberg triumviratets andre mann: Tjostolv Åleson	65
4.5.3: Den tredje støttespilleren.....	66
4.5.4: Harald Gilles fremtidige mål.....	66

4.5.5: Solmund Sigurdsson.....	67
4.6: Forsvarerne av kong Sigurds ordning	68
4.6.1: Sigurd Sigurdsson – rådgiver til tre konger.	68
4.6.2: Tore Ingeridsson.....	69
4.6.3: Andre støttespillere av kong Magnus.....	70
4.7: Harald Gille og Magnus Sigurdsson – den skandinaviske forbindelse.....	72
4.7.1: Magnus’ engasjement i den danske eliten.....	72
4.7.2: Haralds vennskapspakt, hans giftemål og frillehold	73
4.8: Konflikten sett i lys av stormennenes stilling og handlingsmåter.....	74
4.9: En samlet vurdering av eliten, kongene og magnatenes strategier på 1130-tallet, og en sammenligning med Harald Sigurdssons tid.....	76
4.9.1: Magnatenes bakgrunn og maktgrunnlag	76
4.9.2: Magnatenes fremgangsmåter og viktigheten av allianser og slekt.....	76
4.9.3: Endringen i eliten og den politiske kulturen som følge av dynastiets innføring....	77
4.9.4: Den skandinaviske situasjonen og følger for den norske eliten	77
5. Strid mellom brødre	79
5.1: Målsetting for kapitlet og avgrensning.....	79
5.2: Disposisjon for kapitlet	80
5.3: Utviklingen opp til 1155	80
5.4: Brødrestriden.....	82
5.5: Hoveddel: Magnatene bak kong Inge	83
5.5.1: Gregorius Dagsson, hans frender, venner og måger	83
5.5.2: Ingerid Ragnvaldsdatter, Ottar Birthing og Arne på Stårheim	87
5.5.3: Erling Skakke Ormsson og Ogmund Dengje	89
5.6: Kong Sigurd, kong Øystein og deres magnater	91
5.6.1: Kongene	91
5.6.2: Den trofaste magnat: Filippus Gyrdsson.....	92
5.6.3: De splittede magnatene	93
5.7: Konflikten sett i lys av stormennenes stilling og handlingsmåter.....	95
5.8: En samlet vurdering – i fars fotspor	97
5.8.1: Magnatenes bakgrunn, maktgrunnlag og fremgangsmåter sammenlignet med Harald Gilles tid	97
5.8.2: Endringen i eliten og i den politiske kulturen etter Harald Gille	98
6. Konklusjon	100
Kilder og litteratur	103
Kilder:.....	103
Litteratur.....	104
Vedlegg	109
En oversikt over lendmenns setegårder.....	109
Den norske kongerekken 880-1319.....	110

1. Innledning

”I þenna tíma varo lendir menn sva ofkater at þegar er þeim lícaðe eigi alt at skape við konong. liupu þæir or lannde til Sveins konongs i Danmork.”¹

Fagrskinnas forfatter kontrasterer lendmennene under kong Harald Sigurdssons tid med lendmenn² i sin egen tid. Lendmennene og stormennene oppførte seg annerledes på den tiden enn man skulle forvente da Fagrskinna ble skrevet på 1220-tallet. Det er ikke bare middelalderens forfattere som har ment å se en forandring på stormennene i denne perioden. Historikeren Ernst Sars³ mente at man i denne perioden, 1030-1160, så en omdannelse av stormennene. En stormann som Einar Tambarskjelve(død 1050) hadde hatt styrke og posisjon til å stå rakt mot en konge som Harald ”Hardråde” Sigurdsson. Dette kunne Einar gjøre basert på sitt eget navn alene og som fører for bondeallmuen. 100 år frem i tid møter vi stormannen Gregorius Dagsson. Han var en av lendmennene til kong Inge(konge:1136-1161) og var i følge sagaene hovedansvarlig for angrepet på kong Inges medkonge, Sigurd. I sine ytre handlinger kunne Gregorius og Einar minne om hverandre, men det hadde foregått en forandring på disse 100 årene. Gregorius inntok en utfordrende holdning ovenfor den ene kongen i egenskap av å være den andre kongens rådgiver. *”Lendermændene vilde fremdeles herske; men det var nærmest i Egenskab af Kongedømmets Repræsentanter, at de nu prøvede paa at indtage en ligende Plads som den, de før havde indtaget i Kraft af egen Magtfuldkommenhed.”*⁴ Einar Tambarskjelve representerte den tid hvor stormenn kunne stå alene mot kongemakten, mens Gregorius pekte frem mot borgerkrigstiden hvor stormennene skapte sine egne kongekandidater. Det var en kvalitativ forskjell på disse to stormennene.

Nyere historikere som Sverre Bagge⁵ mener at stormennene forandret seg i løpet av perioden, eller rettere sagt ikke stormennene, men maktgrunnlaget deres og maktforholdene rundt dem. Etter at vikingferdene tok slutt i annen halvdel av 1000-tallet ble den viktigste

¹ På denne tiden var lendmennene så respektløse at så snart de ikke var fornøyde med alt ved kongens væremåte, flyktet de fra landet til kong Svein i Danmark. Fagrskinna, s, 265-266.

² Det er usikkerhet om hva ordet lendmann betydde og når det først ble brukt. Den mest utbredte teorien går på tittelen betegnet stormenn som hadde fått land av kongen. Lendmennene er i sagaene de viktigste stormennene ved side av kongen. Jeg vil gå grundigere inn på tittelen senere i oppgaven.

³ Ernst Sars levde fra 1835-1917

⁴ Sars 1913 *Udsigt over den norske historie første og anden del*, s, 322.

⁵ Bagge 1986. *Borgerkrig; og statsutvikling i Norge i middelalderen*.

ressursen jord. Da kongene donerte jord til kirken ble det mindre len og veitsler⁶ på stormennene. Dette førte til spenning innad i landet som igjen førte til de langvarige konfliktene på slutten av 1100-tallet.⁷

Denne oppgaven kommer til å dreie seg om stormenn som Einar og Gregorius. Min problemstilling blir todelt: hvordan gikk man i gang med å etablere seg i eliten i perioden 1030-1157, og hvordan hadde stormennene og eliten forandret seg på disse 100 årene – i sammensetning og maktgrunnlag?

1.1: Metode og utgangspunkt

Ernst Sars mente at en mann som Einar Tambarskjelve hadde arvet sin makt. Verdigheten og makten tilhørte hans ætts anseelse i lokalsamfunnet. Den kongemakten som Einar måtte forholde seg til var noe nytt i det norske samfunnet. Kongen på sin side måtte forholde seg til stormennene fra de gamle ættene. Ernst Sars, og andre historikere⁸ så for seg to parter i tidlig norsk historie: stormennene (ofte under navnet lendmenn) og kongedømmet. Disse to partene kunne være i strid med hverandre eller, som i marxistisk historieskrivning, samarbeide for å kontrollere bøndene.⁹ Studiet av forholdet mellom kongemakt og aristokrati ble sentralt for å forklare alt fra religionsskiftet¹⁰ til Kalmarunionen.¹¹ I denne oppgaven kommer jeg ikke til å nærme meg kildene med denne dikotomien i tankene.

Den svenske forskeren Lars Hermanson har i sin doktoravhandling fra 2000, ”*Släkt, Vänner och Makt*”, argumentert for å betrakte det tidlige middelaldersamfunnet som et kollektivistisk samfunn hvor makt var delt mellom flere horisontale linjer. I stedet for å gå ut fra at makt blir delegert fra et fast senter, en konge, legges det vekt på at makten berodde på et omskiftelig allianseforhold. Aktørene måtte selv skape sin egen maktposisjon. Jeg vil, som Hermanson, unngå et statsevolusjonistisk perspektiv på denne studien av norsk historie. Det er ikke første gangen et slikt perspektiv anvendes på norsk historie. Sverre Bagge har benyttet

⁶ Veitsle kommer fra det gammelnorske ordet *veizla* og betyr ytelse. Bøndene måtte bidra til å underholde konge og hans menn. Det var en form for skatt. Se Claus Krag *Aschehougs Norges Historie – Vikingtid og rikssamling 800-1130*. Side 118.

⁷ Bagge, Sverre 1999 The Structure of the Political Factions in the Internal Struggles of the Scandinavian Countries during the High Middle Ages. *Scandinavian Journal of History* 24: 299-320.

⁸ Herzberg, Ebbe. 1869: *En fremstilling af det norske aristokratis historie indtil Kong Sverres tid*; Keyser, R. 1867. *Efterladte Skrifter af R. Keyser (Norges stats- og Retsforfatning i Middelalderen. Bd 2, første afdeling)*.

⁹ Bull 1931 *Det norske folks liv og historie*, s, 176.

¹⁰ Sars mente at for at kongedømme skulle befestes så måtte det støtte opp om kristendommen. Hersene representerte den gamle tro. Sars 1913, s, 205-205

¹¹ Hertzberg ser en direkte forbindelse mellom aristokratiets undergang og Kalmarunionen senere. Hertzberg, Ebbe 1869. *En fremstilling af det norske aristokratis historie indtil Kong Sverres tid*.

et tilsvarende perspektiv på borgerkrigstiden.¹² Jeg vil diskutere dette perspektiv, bruken av det og nytten av det grundigere i historiografikapittelet. Nå vil jeg først kort vende oppmerksomheten mot den store utfordringen historikere møter ved studiet av tidlig norsk middelalderhistorie: kildene og hvordan bruke dem.

Sagaene, som er best egnet til å svare på min problemstilling, er dessverre problematiske å bruke. Standard kildekritikk legger vekt på at kilder bør være nær i tid og sted til de hendelsene de beskriver og ideelt sett også at forfatterne er nøytrale observatører. Sagaene jeg kommer til å benytte meg av er skrevet 100 til 200 år etter den tiden de forteller om. En nærmere diskusjon angående ulempene og fordelene ved dette kommer jeg til å ta i behandlingen av kildene.

Selv om sagaene hadde blitt skrevet kort tid etter hendelsene de beretter om ville de lidd under enda én svakhet. En svakhet en rekke berettende kilder lider av. Sagaene forteller historier, hovedsakelig om konger, stormenn og begivenheter. Vi får ikke en historie som har strukturelle, sosial eller kulturelle aspekter som hovedfokus. Vi får ikke vite mye direkte om jordegods, titler eller hvordan landet ble styrt. Sagaene handler om kamper og konflikter; lite krigerske konger får mindre plass.¹³ En måte å få ut mer informasjon om stormenns maktgrunnlag og deres strategier av dette perspektivet er å fokusere på konfliktene i sagaene. Lars Hermanson har i sin studie av maktforholdene i Danmark i på 1100-tallet kommet frem til dette:

Det är främst i samband med konflikter det är möjligt att blottlägga sociopolitiska strukturer. Det är i dessa situationer lojalitetsband testas och motsättningar kommer upp till ytan. Det är då vi kan skönja de personliga förbindelsernas syften och strategiska betydelse.¹⁴

Konflikter kan brukes til å avsløre hvordan toppnivået i samfunn var organisert og hvorfor de forskjellige aktørene giftet seg, allierte seg og oppførte seg som de gjorde. Feiden ble, i følge Hermanson, regnet som en naturlig del av relasjonene mellom de forskjellige makthaverne på denne tiden. Men vel så naturlig som konflikten var giftemål, fosterfaderskap og vennskapsavtaler for å hindre feider å bryte ut.

Jeg kommer til å benytte meg av Hermansons aktør- og konfliktperspektiv som jeg vil gå grundigere inn på senere. Jeg kommer ikke til å behandle hele perioden kronologiske, men jeg vil ta utgangspunkt i tre konflikter i løpet av 100-årsperioden, 1030-1157. Min studie kommer til å teste nytten av dette aktørrettede konfliktperspektivet på denne perioden av

¹² Bagge 1999.

¹³ Olav Kyrre styrte i 27 år, men sagaen hans er på kun 3 sider i Heimskringla.

¹⁴ Hermanson, Lars. 2000 *Släkt, Vänner och Makt*, s, 92.

norsk historie. Kan dette perspektivet gi oss innsikt i hvordan stormennenes posisjon ble skapt og hvordan den forandret seg? Siden jeg tar tre stikkprøver blir det også relevant å se om dette perspektivet kan hjelpe oss å forstå konfliktene i denne perioden og handlingsmønsteret til aktørene? Først vil jeg se på forholdene i Harald Sigurdssons tid(1030-1066), så på forholdene under Harald Gille(1130-1136) og til slutt fokusere på Haraldssønnenes konflikt (1136-1157). Mitt perspektiv kommer til å være rettet mot aktørene, ikke titlene de eventuelt innehar. Konge, aristokrati og kirke kommer i liten grad til å bli benyttet som analyseverktøy. I lys av forskningen til Lars Hermanson og Sverre Bagge ser jeg det som fruktbart å fokusere på de løsere strukturer. Jeg tar for gitt at ingen aktør handlet på egen hånd i denne tidsperioden. Man ser alltid etter muligheter for å bygge allianser og knytte vennskapsbånd; både for å skape en maktposisjon, for å utøve den og for å konsolidere den.

1.2: Påstander

Jeg vil argumentere for en stor grad av fleksibilitet i eliten i begynnelsen av denne perioden. Det vil si at stormennene var nødt til å skape sin egen maktposisjon i allianse med andre stormenn, og tilkjempe seg titler og posisjoner i maktstrukturen. I denne kampen var de avhengig av sitt eget maktgrunnlag som kunne bestå av militærmakt, jordegods, venner og slektninger. Dette gjaldt de stormenn som ble kalt konger så vel som menn som gikk under navnet lendmenn og jarler. Å ha slektninger som hadde et sterkt maktgrunnlag var en fordel, men aldri en forsikring om en maktposisjon. Det skjedde dog en forandring i perioden. Kong Harald Sigurdssons tid var en kosmopolitisk tid hvor en magnat kunne operere i hele Europa. Han kunne gjennom en maktposisjon skaffet i internasjonale farvann skape seg en maktbase hjemme. Grensene var mindre fastlagte da enn de ble senere og den politiske strukturen løsere. Det var flere fyrster en magnat kunne knytte seg opp mot. Danskekongen kunne være vel så aktuell å støtte for en norskfødt magnat som norske kongen. Under Harald Gilles tid hadde et dynasti etablert seg i Norge, vikingferdene var over og med dem hærførerne som ledet dem. Jordgods var blitt den viktigste ressurs, og dermed også arv. Lokale stormenn var i konkurranse med hverandre på lokalplan. For å etablere seg i eliten og for å bevare sin stilling lokalt trengte de len og veitsler og kongens gunst. Kongen hadde ikke som på Harald Sigurdssons tid en trent militærstyrke bak seg. Hans styrke avhang av den støtten han fikk hos de lokale stormennene. Hvis han ikke klarte å samle de sterkeste på sin side var hans egen posisjon truet. Under Haraldssønnenes tid fikk man så mange stormenn i kretsen rundt

kongene at det førte til konflikter. Kongemakten ble sterkere befestet og legitimert i løpet av perioden. Dette skjedde ikke i kamp mot en konservativ gruppe som ville ha en svakere kongemakt, men som følge av at de lendmenn og stormenn som støttet kongemakten ville ha et sikrere grunnlag for sin egen makt. For at deres veitsler og len skulle være sikker måtte deres konges posisjon være sikker.

1.3: Avgrensning

Historiografien kommer til å vise at det er blitt skrevet mye om lendmenn, konger og stormenn i denne perioden. Jeg har vært nødt til å være selektiv i min historiografi. Jeg har valgt ut historikere fra forskjellige tidsepoker som representerer ulike fremgangsmåter og tolkninger. Alle de kildene som kan belyse denne perioden blir brukt i oppgaven. I norsk middelalderforskning er det delte oppfatninger om hva ord og begreper som lendmenn, leidang, veitsle og konge innebar på denne tiden. Jeg har ikke anledning til å gjøre et dypdykk i alle begrepene. Men siden denne oppgaven kommer til å dreie seg om det politiske toppsjiktet er det på sin plass å gå nærmere inn på hva jeg legger i ordet elite. Innen nyere forskning er det vanlig å forstå dette begrepet ut fra sin kontekst gjennom å nærmere undersøke de individer og grupper som samtiden benevner med denne betegnelsen.¹⁵ Det vil si ikke lete etter en permanent og fast avgrenset gruppe. For denne perioden i Norge gjøres dette vanskeligere siden de berettende kildene er skrevet såpass lenge etter den perioden de beskriver. Når de kaller en mann for en lendmann, hertug eller grever er det ikke sikkert at disse stormennene ville hatt den tittelen på 1000-tallet. Eliten forstås her kontekstuel: de som stod mot kongen eller samarbeidet med ham og som deltok som ledere eller viktige støttespillere i de forskjellige feidene på denne tiden.

Tidsperioden jeg kommer til å behandle perioden er 1030-1157. Hvis det er nødvendig kommer jeg til å trekke inn hendelser eller aktører fra tidligere eller senere perioder. Denne perioden blir ofte behandlet som en etterdønning av Stiklestad og som innledningen til borgerkrigene.¹⁶ Det kan derfor være interessant å behandle perioden og dens konflikter i seg selv for å forstå disse i sin kontekst. I første del av denne perioden forsvinner de vikingferdene som hadde preget Skandinavia i flere hundre år, det blir etablert et kongedynasti og på slutten av perioden slites dette dynastiet i stykker.

¹⁵ Hermanson 2000, s. 31.

¹⁶ Det begynner å bli vanlig i dag å kalle borgerkrigene(1130-1240) for innbyrdesstridene, men i denne oppgaven kommer jeg til å beholde den eldre betegnelsen. Ernst Sars ser på perioden mellom Stiklestad og borgerkrigene som en overgangsfase mellom to samfunnstyper.

1.4: Disposisjon for oppgaven

I kapittel 2 vil jeg presentert kildene, og de utfordringene bruken av dem medfører. I samme kapittelet vil jeg og behandle tidligere aktuell forskning, og presentere Lars Hermansons Danmarksstudie og nytten av den. Kapittel 3 består av en studie av stormennene under Harald Sigurdssons periode. Her anvendes det aktørrettede konfliktperspektivet for å forstå stormennenes bakgrunn, maktgrunnlag, deres handlinger og konfliktene på denne tiden. Disse resultatene sammenlignes så med tidligere forskning. I kapittel 4 flyttes studien opp til Harald Gilles tid. Hvilken følge hadde etableringen av et dynasti hatt for stormennenes maktgrunnlag, allianser og handlinger? Kapittel 5 behandler Norges siste samkongedømmet og konflikten mellom Haraldssønnene og deres menn. Det blir hevdet at vi her begynner å se en nærmere sammenslutning av stormennene. Makt begynner å konsentreres i en annen grad enn før hos enkelte stormenn som har hatt fedre i samme posisjon. I kapittel 6 trekker jeg de lange linjene fra 1030 til 1157 for å forstå hvordan eliten hadde forandret seg i løpet av denne tidsperioden.

2. Kilder og Historiografi

Først i dette kapitlet vil jeg gå gjennom kildene vi har tilgjengelig for tidlig norsk middelalder. Etterpå vil jeg presentere den aktuelle forskningshistorien. Kildene er grunnmuren historikere baserer sin forskning på. Det er derfor nødvendig å vite mer om dem før vi går inn på den vanskelige bruken av dem. I den forbindelse er det beroligende å vite at vansker med kildematerialet lenge har opptatt historikere. På slutten av 1100-tallet satt munken Theodoricus i Trøndelag og prøvde å finne ut når Harald Hårfagre ble konge. Han slo seg til tåls med året 862¹⁷, men tok forbehold:

”(...) because it is exceedingly difficult to arrive at the pure truth in such matters, especially where no written authority provides assistance, I by no means wish to pronounce in favour of this date rather than a more certain one, if one can be found, (...)”¹⁸

Theodoricus’ utsagn er like relevant i dag som det var for 900 år siden, og vi kan legge til at også hva, hvor, hvordan og hvorfor-spørsmål er det vanskelig å besvare i studiet av middelalderen. Det er til tider et betydelig tidsgap mellom de berettende kildene og hendelsene de forteller om. Perioden jeg skriver om er sparsomt dekket i samtidige utenlandske kilder, og de kildene vi har om perioden fra Norge og Island er hovedsakelig skrevet mye senere. Sagaene fra slutten av 1110-tallet og på begynnelsen av 1200-tallet gir fylldige beskrivelser av periodens stridigheter og hendelser blant toppsjiktets medlemmer. Problemet med å bruke disse kildene er velkjente: ikke bare er de skrevet senere enn den tidsperioden de beskriver, de er ofte skrevet av islandske stormenn på Island eller i Norge, eller i Norge av munk i kongelig eller geistlig regi. Enkelte sagaer knytter også forskjellige anekdoter til forskjellige hendelser og konflikter.¹⁹

I hvilken grad var det de skrev preget av sagaforfatterens samtid? Hvilke kilder hadde de? Hvorfor skrev de sagaene? Det er blitt lansert flere svar på disse spørsmålene. Tilliten til den muntlige tradisjonen var stor: *”På 1800-tallet var det alminnelig antatt at hovedinnholdet i sagaene gikk tilbake på en muntlig tradisjon som trass i enkelte endringer*

¹⁷ Det er usikkerhet om Theodoricus skrev 858 eller 862. Originalmanuskriptet til Theodoricus er tapt og vi har kun en avskrift fra 1600-tallet. For mer se *The Ancient History of the Norwegian Kings*, s. 5 og 57.

¹⁸ *The Ancient History of the Norwegian Kings*, s. 5. Ludvig Holberg bestemte seg i sitt historieverk *”Dannemarks Riges Historie”* for å behandle den eldste tid lettvint fordi den inneholdt for mange: *”mørke og uvisse ting, hvoruti man etter mange års eksamen dog ingen visshet kan få.”* Sitert fra Kjell Heggelunds gjengivelse. *Norges Litteraturhistorie – Fra Runene til Norske selskab*. S 511.

¹⁹ For eksempel så legger Heimskringla (annen del side 200) Einar Tambarskjelves minneverdige ord *”Norge av di hand”* til slaget ved Svolder. Den Legendariske Olavssaga legger samme replikk til slaget ved Nesjar. Den Legendariske Olavssaga, s. 35.

likevel inneholdt et historisk grunnlag.”²⁰ På begynnelsen av 1900-tallet ble det rettet kritikk mot den muntlige tradisjonens pålitelighet. Avstanden mellom hendelsene og nedskrivningspunktet var for stor. I tillegg så hadde ikke sagaforfatterne samme intensjoner som dagens historikere. Sagaforfatterne var interessert i å skape et kunstnerisk hele. Historikere som Halvdan Koht mente man kunne se tegn til at de stridene som preget 1100- og 1200-tallet ble ført ned til tidligere tider.²¹ Det vil si at sagaforfatterne brukte fortidens eksempler for å si noe om sin egen samtid.²²

Jeg vil først presentere de kildene som har en aktualitet i forbindelse med min oppgave, og så vil jeg komme med en gjennomgang av tidligere forsknings behandling av stormenn og elitedannelse. Til slutt vil jeg oppsummere og komme med mine egne betraktninger angående nytten av kildene og bruken av dem.

2.1: Kildene

I denne presentasjonen kommer jeg til å dele kildene i to etter språk, det vil si latinsk og norrønt, og i tre etter typer: berettende kilder(sagaer og krøniker), lover og skaldekvad.

2.1.1: De latinske kildene

Av de fire latinske verkene jeg kommer til å bruke er Adam av Bremens *Beretningen om Hamburg Stift, Erkebiskopens Bedrifter og øyrikene i Norden* det eldste. Adam, med tittel magister, var leder for katedralskolen i Bremen. Hele Norden var på denne tiden lagt under erkestiftet Hamburg-Bremen. Adam begynte informasjonsinnsamlingen til sitt verk på midten av 1060-tallet(han intervjuet blant annet danskekongen) og begynte skrivingen på 1070-tallet. Hans verk er delt i fire bøker. De første tre bøkene er en kronologisk fremstilling av Hamburgs stifts historie. Den siste boka er særlig interessant for Skandinavisk historie og denne oppgaven. Den tar for seg øyene i Norden. Adam skriver fyldig om Skandinaviske forhold og har informasjon om de norske kongene fra Olav Tryggvason til Olav Kyrre.²³

²⁰ Andersen, Per Sveaas. 1995. *Samlingen av Norge og Kristningen av landet 800-1130*, s, 24.

²¹ Koht, Halvdan. 1921. *Sagaenes opfatning av vår gamle historie*.

²² Disse synspunktene blir dekket i de fleste moderne verk som dekker perioden. For en mer utførlig diskusjon se Per Sveaas Andersen *Samlingen av Norge og Kristningen av landet 800-1130*; Sverre Bagges *Society and Politics in Snorri Sturlason's Heimskringla*.

²³ For en grundigere presentasjon se side 9-20 (Innledning) i Adam av Bremen - *Beretningen om Hamburg Stift, Erkebiskopens Bedrifter og øyrikene i Norden*.

Historia de Antiquitate Regum Norwagiensium, ble i følge prologen skrevet av munken Theodoricus og er tilegnet erkebiskop Øystein(1161-1188). Forskere mener at den ble skrevet en gang mellom 1177 og 1187.²⁴ Theodoricus begynner sin historie om de norske kongene med Harald Hårfagre og slutter i 1130 da Sigurd Jorsalfare dør. Det er et kort verk på cirka 50 sider. Theodoricus prøver å sette norsk historie inn i en europeisk kontekst så verket inneholder en rekke lærde digresjoner om romersk og andres samfunns historie. Det er et viktig verk som gir et geistlig og norsk perspektiv på den tidlige historien.

Historieverket *Historia Norwegie* antas å ha vært skrevet på Østlandet en gang mellom 1140-1200 av en geistlig forfatter. Den utgaven vi har i dag er ufullstendig. Verket inneholder en beskrivelse av Norge og dets skatteland og en kort historie opp til Olav den Helliges ankomst i Norge i 1015. Der slutter det brått. Dette er muligens den første innlandske kilden til norske forhold. Den slutter før min periode begynner, men den inneholder en del interessante opplysninger og betraktninger som kan ha relevans for min periode. Den er bevart i et skotsk manuskript fra 1400-tallet og deler av det i noen svenske verker.²⁵

Saxo Grammaticus skrev sitt store verk om de danske kongene, *Gesta Danorum*, på begynnelsen av 1200-tallet. Det skal ha vært påbegynt på den danske erkebiskopen Absalons oppfordring. Saxo baserte seg på dansk og islandsk historietradisjon i sin fremstilling. *Gesta Danorum* følger de danske kongene fra begynnelsen til ut på 1200-tallet. Dette danske historieverket gir interessante opplysninger om norske forhold og et annet perspektiv enn de vestnordiske kildene.²⁶

2.1.2: De norrøne sagaene

Hovedkildene til denne oppgaven blir de norrøne sagaene.²⁷ Av disse er *Ágrip* det eldste historieverket vi har bevart. Det er blitt datert til cirka 1190 og ble antakelig skrevet av en norsk forfatter fra Trøndelagsområdet.²⁸ Den bevarte versjonen vi har begynner med Harald Hårfagre og slutter brått under Haraldssonenes styre. Det er et kort verk og gir nøkterne opplysninger om hendelsesforløpet, men også en del interessante tilleggsplysninger som ikke finnes i andre verk om norske forhold.

²⁴ For mer informasjon angående dateringen se *The Ancient History of the Norwegian Kings* 1998.

²⁵ Se Lars Boje Mortensens introduksjon til *Historia Norwegie* 2003.

²⁶ Se Saxo i Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder 15, s, 50-58.

²⁷ Ordet saga var en betegnelse for utsagn eller muntlig fortelling i norrønt språk. Se Opheim 1996, s, 5.

²⁸ For mer informasjon, se Bjarne Fidjestøls innledning i *Norrøne Bokverks Ágrip* 1973.

Orknøyingasaga ble skrevet rundt år 1200 på Island. Det har som tittelen sier Orknøyene som utgangspunkt, og da spesifikt Orknøyjarlene som protagonister. Sagaen omhandler hendelser på Orknøyene fra forhistorisk tid og frem til cirka 1170. Siden Orknøyjarlene mente at de stammet fra Norge, og de norske konger ofte involverte seg i maktkampene på øyene, så inneholder sagaen mye stoff om norske forhold som vi ikke finner andre steder.²⁹

Morkinskinna er et islandsk sagaverk om de norske kongene. *Morkinskinna* er kun bevart i et ufullstendig manuskript. Navnet fikk det av den islandske historikeren Tormod Torfæus. Han tok det med seg til Danmark fra Island på 1600-tallet. *Morkinskinna* begynner etter slaget ved Stiklestad i 1030 og slutter i 1157. Forskere har vært uenige om verket ble skrevet av en eller flere forfattere. Verket er tidfestet til en gang mellom 1217 og 1222.³⁰ Hoveddelen av verket fokuserer på styringstiden til Magnus Olavsson og Harald Sigurdsson. Den inneholder flere historier om disse kongene enn andre sagaverk. I tillegg så finner vi en rekke småhistorier, tåter, om islendinger i Norge.

Fagrskinna ble skrevet i Norge en gang mellom 1220 og 1230. Tormod Torfæus gav også navn til dette handskriftet. Det er ikke klart hvem som skrev verket, eller om forfatteren var norsk eller islandsk. Dette verket fokuserer mer på kongene enn noe annet verk. Det er få historier om andre norske stormenn. Antakelig ble det skrevet av en mann tilknyttet den norske kongen. Verket begynner med Halvdan Svarte, Harald Hårfagres far, og slutter med slaget på Re i 1177.³¹

Heimskringla er den fyldigste beretningen om tidlig norsk middelalder, og den mest innflytelsesrike for forståelsen av tidlig norsk historie. En rekke historikere har interessert seg for motivasjonen og sannferdigheten til forfatteren. Det ble skrevet av den islandske høvdingen Snorre Sturlason en gang på første halvdel av 1200-tallet. Snorre begynner sin fortelling med forfedrene til Harald Hårfagre, ynglingene, og slutter, som *Fagrskinna*, med slaget på Re. Snorres beretning har en klarere struktur enn *Fagrskinna* og *Morkinskinna*.³²

²⁹ Se Gustav Indrebøs introduksjon til *Orknøyingasoga*, s, 5-12.

³⁰ For en mer inngående introduksjon til verket se Theodore M. Anderson og Kari Ellen Gades introduksjon til deres *Morkinskinna – The Earliest Icelandic Chronicle of the Norwegian Kings (1030-1057)*. Utgitt 2000. De utdragene fra *Morkinskinna* som jeg kommer til å ta med i denne oppgaven er derimot hentet fra Kåre Flokenes' oversettelse fra 2001.

³¹ Holm- Olsen, Ludvig. 1995: *Norges Litteraturhistorie – Fra Runene til Norske selskab*, s, 128-131.

³² Bagge 1991. S, 233: "Snorri often" improves" the earlier texts, clarifying chronology, removing logical inconsistencies, and creating a clearer picture of events and political arrangements." For en mer inngående behandling av *Heimskringla* og Snorre, se Sverre Bagges *Society and Politics in Snorri Sturlason's Heimskringla*.

2.1.3: Landskapslovene

Landskapslovene er ment å være et resultat av folks lovgivningsvirksomhet. Hver bygd hadde sitt ting hvor alle frie menn hadde rett og plikt til å møte.³³ I løpet av vikingtiden vokste lagtingene frem. De var overordnede ting for hele landsdeler. Det var tre lagting med hver sine landskapslover i Norge frem til 1130: Frostatinget(Trøndelagsområdet), Gulatinget(Vestlandet og omegn) og Eidsivatinget(Opplandene). Senere kom også Borgartinget som omfattet området rundt Oslofjorden.

Hvert lagting hadde altså sine egne lover. De eldre lag av disse lovene inneholder til dels regler som har sitt utspring i sedvane, dels bestemmelser som er forekommet ved tingvedtak.³⁴ Lovene streber etter å regulere relasjonene innad i bondesamfunnet og mellom lokalsamfunn og øvrighet(konge eller kirke). Det er forskjellige teorier på hvorfor disse lovene ble skrevet ned. Enkelte har ment at de ble skrevet ned for å hjelpe menn å huske allerede etablerte lover, andre forskere mener at lovene ble skapt og skrevet ned i kirkelig eller kongelig regi.³⁵ Gulatingsloven og Frostatingsloven er de lovene som er best bevart av landskapslovene.³⁶ De avspeiler hovedsakelig forholdene i det 12. og 13. århundre. Jeg kommer til å bruke dem meget forsiktig i denne oppgaven, men der de kan bidra til å sannsynliggjøre scenarioer og handlingsmønster vil jeg trekke dem inn.

Gulatingsloven er det eldste lovverket vi har fra norsk middelalder. Dette lovverket var gjeldende for Vestlandet og omegn. Den nesten fullstendige versjon vi har bevart, *Codex Rantzovianus*, er fra 1250. Det er bevart fragmenter fra en eldre versjon fra cirka 1200. *Codex Rantzovianus* inneholder både såkalt Olav-tekst og Magnus-tekst. Olav-tekst er lovbestemmelser som skal ha blitt gitt av Olav Haraldsson. Magnus Erlingsson og mennene rundt ham er opphavsmennene til Magnus-teksten. Dessverre så er Olav-teksten blitt omarbeidet og forkortet i versjonen fra 1250; så det er ikke ukomplisert å bruke den som kilde til tidligere perioder.

Frostatingsloven er det andre lovverket jeg kommer til å bruke i denne oppgaven. Den gjaldt for Trøndelagsområdet og tilgrensede områder. Den versjonen vi kjenner nå fikk sin form og inndeling i 1260.³⁷ Men som *Gulatingsloven* så inneholder også *Frostatingsloven*

³³ Imsen 1984 *Lov og rett*, s, 195.

³⁴ Andersen, Per Sveaas 1995, s, 20.

³⁵ For en diskusjon angående opprinnelsen av lovene; se Frostatingslova, s, XII-XV.

³⁶ Det er bare bevart et fragment på to sider av den verdslige lovgivningen til Borgartings og Eidsivatingenslovene. Andersen 1995, s, 22.

³⁷ For en inngående diskusjon angående opprinnelsen og forskningen på Frostatingsloven; se Introduksjonen til oversettelsen av Frostatingslova (1994).

lover som var aktuelle i tidligere tider. Det er særlig forbindelsen mellom lokalsamfunnet, stormann og konge at lovene kan gi nyttig innsikt og svare på aktuelle spørsmål.

2.1.4: Skaldekvad

Enhver stormann med ønske om at hans ry og rykte skulle overleve ham - og spre seg - omgav seg med en skald eller flere. En skald var en dikter som diktet kvad til stormenn og konger. Dette var en prestisjefull stilling som kunne gi en posisjon i hirden, gull, sverd og lignende i belønning. Skaldene og deres dikt, kvadene, utgjør de betydeligste samtidskildene til vår tid. For kongesagaenes forfattere utgjorde fyrstediktene deres viktigste kilder og det er i kongesagaene de fleste av dem er bevart.³⁸ Sagaforfatterne støttet seg til skaldekvad i utformingen av sine egne berettende kilder. Etter den massive sagakritikken på begynnelsen av 1900-tallet fikk kvadene en ny viktighet innen historieforskningen. Den kompliserte formen de er skrevet på gjorde at de lettere lot seg bevare uforandret. De kan således fungere som samtidskilder til en periode som ikke har andre samtidskilder. De fleste skaldene i min periode var islendinger. Sigvat Tordsson(ca. 995-ca. 1045) og Tjostolv Arnesson(ca. 1030-ca. 1066)er de to viktigste fra midten av 1000-tallet, mens Einar Skulesson(ca. 1100- ca. 1160) er den betydeligste fra midten av 1100-tallet. I tillegg så var kong Harald Sigurdsson selv en produktiv skald. Skaldekvad er ofte vanskelig å forstå, men gir et verdifullt innblikk i et hovedsakelig muntlig samfunn.

2.2: Historiografi

I historiografien kommer jeg til å trekke frem de historikerne som best kan belyse min problemstilling og metode. Det er spesielt tre aspekter jeg kommer til å fokusere på i historiografien: 1. Hvordan har stormenn og eliten blitt behandlet og forstått? 2. Hvordan har historikere forstått min tidsperiode og stormennenes rolle i den? 3. Hvordan har historikerens behandling og forståelse av kildematerialet forandret seg?

³⁸ Holm- Olsen, Ludvig. 1995: *Norges Litteraturhistorie – Fra Runene til Norske selskab*, s, 220

2.2.1: 1800-tallets historikere

Rudolf Keyser(1803-64) er den moderne norske histories far. I sitt verk *Norges stats og rettsforfatning i middelalderen*³⁹ la han frem et klart og systematisk bilde av maktforholdene i tidlig norsk middelalder basert på sin tolkning av sagamaterialet og lovene. I tiden før Harald Hårfagre(konge: 872-930) hadde det vært en konge i hvert fylke, og under kongen, men uavhengig fra ham, var hersen som styrte herredet. Hersen hadde arvet sin makt- og lederposisjon blant herredets bønder. Han var bøndenes anfører, leder for rettspleien og religiøs leder(det lokale tempelet, *hovet*, lå på hans område). Senere under Harald Hårfagres samling av landet introdusertes et nytt navn og en ny funksjon for denne stormannen: lendmann.

Hersene ble ved den norske stats opprettelse lendmenn. De fikk (veitsle)land av kongen og med denne gaven kom også deres navn. Det ble lagt vekt på tilknytningen til kongen, men det var den nedarvede anseelsen lendmannens ætt nøt i en viss krets av bønder som gav ham innflytelse. ”Kongen meddelte Verdighetsnavn og den dermed følgende veitsle var egentlig kun at ansee som en mindre væsentlig tilgifte til de fordele, som fødselen allerede gav ham.”⁴⁰ Lendmannsverdigheten var strengt tatt ikke arvelig, men den eldste sønnen ansås for å ha et krav på tittelen etter sin far, og det var ikke et poeng for kongen å gi denne verdigheten til en mann som ikke hadde den lokale anseelsen. Det eneste som skilte lendmannen og hersen var altså kongstilknytningen. Maktforholdene forandret seg ikke før under borgerkrigene mot kong Sverre på slutten av 1100-tallet. Da falt mange av de gamle ættene og de nye som trådte inn i deres sted hadde ikke den samme anseelsen i lokalsamfunnet. Da fjernet lendmennene seg fra sitt lokale maktgrunnlag, folket, og støttet seg opp mot kongedømmet. Lendmennene ble en stand mellom konge og folk på 1200-tallet. Kong Håkon V bestemte seg for å knekke denne standen da han ble konge i 1299. I 1308 opphevet kong Håkon lendmannsverdigheten med kirken og det øvrige folks støtte. Keyser mente at samfunnet hadde vokst fra lendmennene.

Ebbe Hertzberg(1847-1912) har stormennene i fokus for sin studie ”*En fremstilling af det norske aristokratis historie indtil Kong Sverres tid.*”⁴¹ Hans visjon av Norge i middelalderen var av et land forbundet av ætter. Disse ættene hadde trådd inn i administrative enheter kalt

³⁹ Keyser, R. 1867. *Efterladte Skrifter af R.Keyser* (Norges stats- og Retsforfatning i Middelalderen. Bd 2, første afdeling).

⁴⁰ Keyser 1867, s, 112.

⁴¹ Hertzberg 1869.

herreder. Det fantes kun en embetsstand, hersene. Embetsstanden hadde vokst ut av ættene. Ordet herse kom fra hær og det var som militære ledere hersene hadde oppstått. I tillegg til å lede forsvarsvesenet, var hersen ordfører på tinget, politimann og religiøs leder. Herseverdigheten gikk i arv sammen med hov-tempelet.

På 800-tallet begynte unge menn å begi seg ut på krigstokt. Disse mennene ble kalt konger. Kongene overtok hersenes militære oppgaver i bygda. Hersene fortsatte å ha oppsynet med religionsvesenet og de hadde antakelig enda politimyndighet. Da flere herreder fikk sammenfallende interesser oppstod fylker. Fylkene ble ledet av en konge eller flere.

Denne ordningen ble avløst av Harald Hårfagre på slutten av 800-tallet. Han rekrutterte herser til sin sak i erobringen av landet. Hersene og Harald Hårfagre hadde begge interesser av å svekke fylkeskongene. Ved å bruke herser oppnådde han to fordeler: knytte til seg folk som allerede hadde anseelse og kunnskap om lokalsamfunnet, og oppta opposisjonelle høvdinger slik at han kunne eliminere trusselen fra deres stand. De av hersene som fikk mest land(beslaglagt av fienden) fikk tittelen jarl og de som fikk minst ble kalt lendmenn. Lendmannen og jarlen hadde en delt funksjon. De var både embetsmenn og vasaller. Lendmannsverdigheten ble arvelig på denne tiden. Da kongedømmet ble befestet tilhørte alle stormenn og høvdinger lendmennes stand. Deres maktgrunnlag var delt: de skyldte kongen sine forretninger, men folket sin makt.⁴²

Deres nedarvede selvrådighet og patriarkalske makt ble truet av Olav den Hellige. Dette førte igjen til slaget på Stiklestad i 1030. Frem til 1130 var landet preget av fredelig utvikling. Dette var fordi aristokratiet hadde anerkjent kongens overhøyhet samtidig som de hevdet folkets interesser mot kongens interesser. Men samtidig økte avstanden mellom lendmenn og resten av folket – deres maktgrunnlag. De begynte å undertrykke folket, skaffet seg økt jordgods og de ble påvirket av europeiske impulser.

Det var kun en og annen lendmann som gjorde opprør mot kongen i det hundreåret som fulgte Stiklestad. Lendmennene opererte ikke som en samlet gruppe mot kongen. Da kong Harald Gille døde i 1136 ble lendmennene nødt til å overta styret i landet for hans to barn. De søkte ikke kongemakt, men fikk den lagt i hendene sine. Da Haraldssønnene ble voksne gav de gladelig tilbake makten. Da kongene begynte å slåss seg i mellom så var det personlige sympatier som avgjorde hvilken side de forskjellige lendmennene skulle havne på. Hertzberg mener som Keyser at borgerkrigene på slutten av 1100-tallet rev opp båndene lendmennene hadde til lokalsamfunnet. De nye lendmennene hadde ikke lenger dette båndet

⁴² Hertzberg 1869, s, 40

til lokalsamfunnet og var helt avhengig av kongstilknytningen. De kunne ikke lenger fungere som en kontrollerende opposisjon mot kongemakten. Kongenes interesser falt ikke like naturlig sammen med riket og folket som lendmennenes interesser gjorde det. Hertzberg ser en forbindelse mellom lendmannsaristokratiets nedgang og det faktum at Norge gikk inn i Kalmarunionen.

Ernst Sars (1835-1917) legger også vekt på den sterke tilknytningen mellom bygearistokratiet og den øvrige befolkning i sitt verk ”*Udsigt over Norsk Historie*”⁴³. Denne tilknytningen var i følge Sars noe særmerket ved Norge, og kom på grunn av landets spesielle geografi: Norge hadde ikke landsbyer som i Danmark og i Sverige. Landsbyer produserte et mer isolert aristokrati. I Norge var det sterke sosiale og følelsesmessige bånd mellom aristokrati og folk flest. Fylkene var grunnorganismen i den norske staten og hersene ledet den offentlige rettspleien. Disse aristokratene hadde fått sin posisjon takket være en ubestridt arverett. Under hersene befant haulden seg. Hauldene var en slags lavere adel som omga det egentlige aristokratiet og beskyttet dem. Haulden representerte en familie som gjennom lengre tid hadde eid arvelig jordegods.⁴⁴ De fleste andre bønder var leilendinger.

Ernst Sars mente som Keyser og Hertzberg at de første lendmenn oppstod i forbindelse med Harald Hårfagres erobring av landet. Han knyttet til seg herser i forbindelsen med samlingen av landet. Konger som Harald Hårfagre kom som et produkt av vikingtiden. Kongene begynte som ledere for skarer av kriger som involverte seg i lokalpolitikk, men senere da de etablerte seg i lokalsamfunnet fikk deres tittel en offentlig karakter og betydning. Det at kongene kom utenfor stammesamfunnet gjorde de i bedre stand til å representere den nasjonale enhetstanke. De hersene som knyttet seg opp til Harald Hårfagre kunne nå støtte seg til en konges maktgrunnlag i tillegg til sitt eget. Men det gikk på bekostning av deres selvstendighet. De ble hans vasaller. Det uavhengige fødselsaristokrati gikk i sin ytre karakter over til å bli en kongelig tjenesteadel. De beholdt dog tilstrekkelig fordoms uavhengighet til å kunne konkurrere med kongen om makt. Et viktig element i Sars tese er den hedenske religions betydning for hersene og lendmennene. Han mener at den gamle forfatning var nært knyttet til den hedenske religion. Kongene derimot måtte forfekte kristendommen som støttet enekongedømme.⁴⁵

⁴³ Sars, J.E. 1913. *Udsigt Over Den Norske Historie, Første bind.*

⁴⁴ Sars 1913, s, 115.

⁴⁵ Sars 1913, s, 205-206.

Etter slaget ved Stiklestad og etter Olav den Helliges sønn, Magnus, ble hentet til landet ble kongedømmet anerkjent blant lendmennene som den lovlige statsordens sentrum og tyngdepunkt:

*”De store Ætters Fordringer paa fuld Suverænitet var opgivne; deres Forkjærlighed for en Stammestyrelse under fremmed Overhøihed var overvunden eller turde ialfald ikke længer gjøre sig gjældende. De havde traadt et Skridt tilbage. Stammeaanden var bøiet under Tanken på Rigets Enhed og den nationale Uafhængighe; Kristendommen og den paa Kristendommen grundede Stats- og Samfunnsorden havde vundet sikkert Fodfæste i Opinionen.”*⁴⁶

Når en adel mister sin politiske makt og rettslige grunnlag så begynner det materielle grunnlaget for den makten å forsvinne i samme anledning. Men dette var en gradvis prosess. Kongene måtte støtte seg på de store ættene også etter slaget ved Stiklestad, men aldri igjen ville stormennene stille de samme kravene som de hadde stilt før Stiklestad. De konflikter som fant sted under Harald Sigurdssons tid(konge:1046-1066) var kun tilfeldige sammenstøt. Lendmannsættene hadde bevart sin makt, men den rettsgrunn som de tidligere hadde hatt og som kunne ha gjort dem i stand til å danne en virksom og tettsluttet opposisjon overfor kongedømmet hadde blitt oppgitt.

1100-tallet ble lendmannsaristokratiets dødskamp. Lendmennenes makt hvilte nemlig på deres nedarvede posisjon blant bygdas bønder. Til mer kongedømmet ble befestet til mer måtte lendmennenes forhold til kongen fremheves. Dette gikk på bekostning av deres posisjon i lokalsamfunnet. Avstanden til lokalsamfunnet gjorde at lendmenn begynte å tenke mer nasjonalt. Dette ble en oppfordring til å slutte seg sammen. Altså å bli et lendmannsparti. Lendmennene gikk så innfor å herske gjennom kongedømmet. Borgerkrigene på 1100-tallet oppstod fordi lendmennene mistet kontakten med bondesamfunnet og var tvunget til å søke makt i forhold til kongedømmet. De slo seg sammen med hierarkiet, kirken, og gikk innfor at Kongedømmet skulle gjøres mer og mer avhengig av de geistlige og verdslige stormenn. I stedet for å være en odel i Hårfagres ætt skulle det nå gå over til å bli hodet for den aristokratisk-hierarkiske organismen.⁴⁷

Denne utviklingen ble stoppet av kong Sverre og birkebeinernes suksess i borgerkrigene. Vi kan dog ikke forklare aristokratiets nederlag kun med kong Sverre. Lendmannsaristokratiet var *”(...)urgammelt, og at det ved sin oprindelse var knyttet til en Tingenes orden, som holdt paa at forsvinde, hvis Opløsning ikke kunde stanses, fordi den krævedes af den fremadskridende Tidsaand.”*⁴⁸ Det at de gamle lendmannsættene hadde

⁴⁶ Sars 1913, s, 222.

⁴⁷ Sars 1913, s, 342.

⁴⁸ Sars 1913, s, 395.

dannet en tett ring rundt kongen hadde isolert han fra folket, men hadde samtidig isolert lendmennene fra det øvrige folk og ”*stansede det frie Saftomløb, uden hvilket ingen herskende Klasse, ingen politisk eller social Institution i Længden kan bevare sin Livskraft.*”⁴⁹

Lendmennene hadde blitt kuttet fra deres maktgrunnlag. Lendmennene hadde ikke blitt i stand til å gå helt opp i den nye statskorporasjon. Deres makt hadde hvilt på en annen samfunnsorden, og da en ny tid kom ble de spilt ut. Kristendommen og den allmenneuropeiske sivilisasjonen seiret. Deretter fulgte et demokratisk kongedømme hvor det var direkte kontakt mellom konge og folk, men intet aristokrati som kunne forsvare landets selvstendighet da den norske kongen ble den samme som den danske og svenske.

Keyser, Hertzberg og Sars

Disse tre historikerne legger alle vekt på det arvelige aspektet av stormannsverdigheten og det sosiale båndet mellom aristokrati og folk. Det var en stor grad av stabilitet i eliten.

Stormennenes makt lå i lokalsamfunnet og den støtten de hadde fra bøndene der. Deres rolle sammenlignes også hos Keyser og Hertzberg med embeter. De hadde klart definerte religiøse, rettslige og militære oppgaver. Stormennene begynte som herser for så å bli lendmenn. Både Hertzberg og Sars så på kongeverdigheten som noe nytt i det norske samfunnet. Men mens Keyser og Hertzberg så borgerkrigstiden som en alvorlig svekkelse av deres makt, så mener Sars at det lå dypere underliggende årsaker bak. Lendmennene og deres maktstruktur tilhørte en annen tidsalder hvis grunnlag nå hadde forandret seg. De hadde allerede begynt å svekkes da kongedømmet hadde nådd allmenn anerkjennelse etter Stiklestad. Borgerkrigene var ikke noe lendmennene ble dradd motvillig inn i som Hertzberg hevdet. Lendmennenes siste forsøk på å utbedre deres stilling førte til deres nederlag i kampen mot kongedømmet.

Alle tre historikerne fulgte saga - og lovmaterialet, og så konge og aristokrati som en del av den samme politiske struktur, men atskilt fra hverandre med hver sin maktbase. Sagaenes rolle kom dog til å bli kraftig revurdert.

⁴⁹ Sars 1913, s. 397.

2.2.2: Historikere i første halvdel av 1900-tallet: Materialisme og sagakritikk

Påvirket av marxisme og materialisme presenterte historikeren *Halvdan Koht* (1873-1965) en ny sagaforståelse og sagakritikk i to artikler fra det tidlige 1900-tall: ”*Sagaenes opfatning av vår gamle historie*”⁵⁰ og ”*Kampen om Norge i sagatiden*”.⁵¹ Samtidig kom sagaene under kritikk av Weibull-brødrene i Sverige.⁵² Sagaene hadde mistet sin historiske troverdighet i følge Koht. Deres beretninger om eldre tider kunne ikke brukes ukritisk. De var ikke nøytrale nedskrivere av fortidens hendelser. Bak sagaforfatterens såkalte objektive fremstillingsmåte lå et forfatterresonnement. Ved en studie av de små karakteristiske ord som røper en vurdering, så finner man at sagaskriverne slett ikke er objektive vesener, men de har bestemte meninger om både fortid og samtid. Den tiden sagaene ble skrevet i, slutten av 1100-tallet og begynnelsen av 1200-tallet, bærer preg av voldsomme samfunnsbrytninger. Dette har igjen preget sagaberetningene.

Koht ville vise at det helhetssyn som var gjeldende for Norges gamle historie på Kohts tid hadde dannet seg hos 1200-tallets sagaskrivere og hadde sin forutsetning i deres tid.⁵³ Dette helhetssynet så sagatiden som en kamp mellom kongedømme og adel. Det var spesielt Snorre som hadde utformet denne historiske filosofien. Koht mener Snorre gjorde det som enhver historiker bør gjøre: forklare den tida han selv lever i. Han drog en linje gjennom alle de tre århundre fra rikets begynnelse til sin egen tid. Men var det slik Snorre fremstilte: stormenn alliert mot kongen? I studiet av Olav den Hellige så finner Koht flere stormenn på Olav den Helliges side enn hos hans motstandere. ”*Enkelthetene viser oss et kongedømme ikke i strid med, men i hovedsaken i forbund med stormannsklassen i landet, et kongedømme som ikke bruker træler, men rike og mektige bønder i sin tjeneste.*”⁵⁴

Kongedømmet hadde vært alliert med aristokratiet helt siden Harald Hårfagres tid. Aristokratiet allierte seg etter hvert i store ættinger gjennom giftemål og avstamning. De tok kontroll over kirken og kongedømmet rundt 1160. Koht mener at det demokratiske

⁵⁰ Koht 1921, s, 77.

⁵¹ Koht 1921, s, 93.

⁵² Weibull, Lauritz 1911. *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000.*

⁵³ Koht 1921, s, 79.

⁵⁴ Koht 1921, s, 85

kongedømme/anti-aristokratiske kongedømme(dvs. bygde sin kongemakt på en embetsstand som hentet all sin styrke fra kongen) ble født med Sverre. "(...) når man lar kampen mot aristokratiet ikke slutte, men begynne med Kong Sverre, da skal man meget lettere kunne forklare sig den følgende tids historie."⁵⁵ Sagaforfatterne levde i en tid med store forandringer og førte disse forandringene ned i tid gjennom sine historieverk.

Edvard Bull tok Kohts forsiktighet ovenfor sagaene til et nytt nivå og ble enda mer kritisk. Bull sier for eksempel om Snorres Heimskringla: "(...) vi må derfor opgi enhver illusjon om at Snorres mektige historiske epos har noen dypere likhet med det som faktisk skjedde i tiden mellom slaget i Hafrsfjord og slaget på Re."⁵⁶ Hans versjon av norsk historie, *Det norske folks liv og historie 1000-1280*, er preget av et marxistisk grunnsyn og klassekamp. I motsetning til de andre historikerne jeg har behandlet her så mente Bull at det i løpet av det 11. århundre ble mer og mer alminnelig å kalle de store høvdingene *lendmenn*.

Lendmannstittelen gikk ikke tilbake til Harald Hårfagre.⁵⁷ Det vil si "menn som ikke bare eier jord som de selv driver, men også sitter med land som de har særskilte inntekter av – landskyld, som betales av leilendinger".⁵⁸ Altså kom lendmannsnavnet ikke som følge av at de hadde fått land fra kongen, som tidligere historikere mente, men fordi de hadde inntekter fra jord drevet av leilendinger. Edvard Bull begrunner denne påstanden ved å vise til et skaldekvad Sigvat Tordsson(død ca. 1045) skal ha diktet til Erling Skjalgsson.⁵⁹ I dette kvadet kaller Sigvat Erling for lendmann til tross for at han kjempet mot kong Olav Haraldsson.

Av dette slutter Bull at tittelen kunne brukes uavhengig av forholdet til kongen. "Det har bare betegnet ham som den store grunnherren, mannen der både økonomisk og sosialt var noe helt annet enn bøndene."⁶⁰ Da kongen vinner en rekke kamper mot høvdingene i første halvdel av 1000-tallet blir deres beslaglagte jord gitt til kongenes støttespillere. De, kongens støttespillere, blir så kongens lendmenn, ikke rett og slett lendmenn. Disse lendmennene begynte så å delta i styret av landet. Kongen kunne i teorien gi

⁵⁵ Koht 1921, s, 91

⁵⁶ Bull, Edvard 1931: *Det norske folks liv og historie 1000-1280*. Side 9

⁵⁷ Gustav Storm mente allerede i 1884 at lendmannstittelen først kom i bruk på 1000-tallet. Det er først da lendmann nevnes i skaldekvad, men Storm mente den kom fra en kongstilknytning i motsetning til Bull. Se Storm 1884: "Om lendermandsklassens talrighed i 12 og 13 aarhundre."

⁵⁸ Bull 1931, s, 14-15.

⁵⁹ *Erlingi varð engi annarr lendra manna, orr sás átti fleiri orrostur, fjolkostigr; þrek bar seggr við sóknir sin, þvít fyrst gekk innan, mildr, í marga hildi, mest, en ór á lesti.*" Heimskringla utgitt av Finnur Jónsson. 1911. S, 192.

⁶⁰ Bull 1931, s, 15.

lendmannstittelen til en annen enn den foregående lendmannens sønn, men det skjedde nok sjeldent. Så en stormann kunne nærmest være garantert en rolle innen eliten hvis hans far allerede var der. Makten gikk i arv, men den makten hvilte på et materielt jordegods.

Konge betegnet på Magnus Olavssons og Harald Sigurdssons tid en stor og selvrådig høvding. Det var i følge Bull enda ikke blitt en betegnelse for en regulær regjeringsmakt. Bull så på Harald Sigurdssons og hans sønns tid som den tid hvor det skjedde en fornyelse og omdannelse av høvdingklassen. Det var da spiren til den lendmannsklassen vi finner på 1100-tallet ble plantet. Harald Sigurdsson gikk bevisst inn for å etablere andre mennesker i sterke posisjoner rundt i landet enn menn fra de gamle høvdingættene. Men den lendmannsklassen som dannet seg med et maktsentrum i Harald Hardrådes tid fikk først en virkelig konsolidering på 1100-tallet. Da hadde en rekke stormenn begynt å gifte seg inn i hverandres slekter, og det er mulig å tale om en klasse. Flere og flere bønder hadde blitt leilendinger. Dette muliggjorde større inntekter for landeierne.

På begynnelsen av 1100-tallet muliggjorde Haraldssønnenes svake styre at lendmennene aktivt kunne skape en politikk etter egne behov og ønsker. De representerte de store jordeiernes interesser, og de kunne nå bruke statens makt til å holde leilendingene til lydighet, avgifter og arbeidsplikt.⁶¹ Bull så en antydning av klassekamp i de kampene som foregikk på slutten av 1100-tallet. De rike grunneierne fra Vestlandet og området rundt Oslofjorden forente seg mot proletarene på Opplandene og selveiende bønder i Trøndelag. Birkebeinere fikk av denne grunn størst støtte i Trøndelag og på Opplandene – områdene med minst godsdannelse. Men siden birkebeinerne dannet et nytt aristokrati var det ikke en ren klassekamp. Kampene var ikke mellom konge og aristokrati, men mellom bønder og lendmannsinteresser.

Koht og Bull – deres sagakritikk og klassekamp

Sagakritikken som Koht og Bull la for dagen førte til en friere bruk av kildene. Dette innebar også at det å se stormenn og konge som to atskilte maktkonstellasjoner forsvant. Nå ble det lagt vekt på samarbeidet mellom stormannsklassen og kongedømmet. Stormennenes maktstilling ble ansett å være noe fastlagt. Både Koht og Bull snakker om stormenn som en konstant gruppe, men de skiller seg fra tidligere historikere ved å vektlegge det materielle grunnlaget som årsak til denne maktstillingen, istedenfor de sosiale bånd.

⁶¹ Bull 1931, s. 176.

Edvard Bull skiller seg fra tidligere historikere ved å vektlegge den endring som foregikk i løpet av Harald Sigurdssons styre. Han ser ikke en stabilitet blant stormennene opp til borgerkrigene, men mener at nye menn ble etablert på midten av 1000-tallet. Forholdet til kildene kom dog til å gå gjennom enda en omvurdering og dermed forståelsen av stormenn og deres konflikter.

2.2.3: Historikere etter 1950: Sosialantropologi, kilder og nye perspektiver

Sverre Bagge presenterer i to artikler, ”Mellom kildekritikk og historisk antropologi”⁶² og ”The Structure of the Political Factions in the Internal Struggles of the Scandinavian Countries during the High Middle Ages.”⁶³ et alternativt syn på sagaene og aristokrati-konge-bonde-problematikken. I disse artiklene tar Bagge et oppgjør med den strenge kildekritikken som kom i kjølevannet av Kohts artikler. Han hevder at vi må anse sagaenes helhetsbilde av samfunn og politikk i tidlig middelalder som et stykke på vei troverdig, selv om deres faktiske opplysninger om eldre tider må behandles med stor forsiktighet. Sverre Bagge tilhører en retning inspirert av mentalitetshistorie og sosialantropologi. Ved studiet av andre samfunn innenfor sosialantropologien finner man at det ikke er sikkert at det som er rasjonelt og logisk for oss ville vært rasjonelt og logisk for mennesker i en annen tid og et annet samfunn. ”(...), we are left with the problem of making sense of the bare facts in the sources. How are we able to interpret the motives behind the actions of people living in a different age?”⁶⁴ Hvis vi kun baserer oss på de faktaopplysninger hvordan skal vi da forstå motivene bak personer som levde i en annen tidsalder?

I den første artikkelen benytter han seg av sagaenes helhetssyn i forsøket på å forstå Olav den helliges regjeringstid og hans konflikt med stormenn og lendmenn. Bagge bemerker at Kohts skille mellom sagaenes tendens eller ideologi på den ene siden og deres faktiske opplysninger på den andre, åpnet for en friere bruk av kildene. Dette har riktignok medført at man har brukt de enkeltopplysninger som passet inn i ens teorier og sett bort fra resten, men en viss grad av selektivitet kan ikke unngås. Bagge gir Koht rett i at det ikke eksisterte en motsetning mellom aristokratiet og kong Olav, men Bagge mener Koht tar feil når han tillegger Snorre den oppfatningen at det gjorde det. Moderne historikere tenker instinktivt i klasser og sosiale grupper. Middelalderens historikere tenkte like instinktivt i enkeltpersoner

⁶² Bagge. 2002.

⁶³ Bagge. 1999.

⁶⁴ Bagge. 1999, s, 300.

og personbaserte sammenslutninger. ”Hos Snorre er Olav ikke i konflikt med aristokratiet som sådant, men med enkelte stormenn.”⁶⁵

Det var nok ingen klart definert høyadel under kongen. Det er ingen grunn til å anta at Olavs tilhengere var av gjennomgående lavere rang enn hans motstandere. Det må ha vært konkurranse mellom flere noenlunde ressurssterke menn rundt om i Norge på denne tiden. En konge kunne spille disse mennene ut mot hverandre. Det ser også ut som en ny konge bevisst satset på andre menn enn sine forgjengere. Olav den hellige satset altså på nye menn, men ikke en annen type menn.

Olavs fall kom sannsynligvis når inntektene fra vikingferdene forsvant. Kong Knut styrte på denne tiden over Danmark og England så det var ingen muligheter for å dra på vikingferd der. Dette har begrenset sjenerøsiteten mot stormennene, samtidig som det tvang han til å gå hardere frem for å skaffe seg alternative inntektskilder innenlands. ”Kongen sto i sentrum av et redistributivt system; han måtte ta fra noen for å gi til noen andre”.⁶⁶ Olav hadde nok faste inntekter fra noen steder, men det eksisterte knapt noe landsomfattende nettverk. På topplanet måtte en leder knytte til seg tilhengere, dels ved hjelp av gaver og sjenerøsitet. Klarte han ikke det ville han falle.

Sagaene gir gjerne korte opplysninger om denne tiden, men det er ikke fordi det er alt de visste:

*”når sagaforfatterne gir knappe og til dels kryptiske opplysninger om begivenheter, er det likevel neppe alltid fordi de ikke har visst mer. I mange tilfeller er det vanskelig å tenke seg annet enn at de har gjort det, men ikke funnet det nødvendig eller ønskelig å ta det med. De eldste beretningene kan ha vært ment som støttepunkt for en muntlig fortelling, mens de senere representerer fullt utviklet kunstprosa.”*⁶⁷

Ideologi, formål og hensynet til et spesielt publikum kan ha avgjørende innflytelse både på fremstillingsform og utvalg av stoff, langt utover de partihensyn som den tradisjonelle tendenskritikken søker å avdekke.

I sin andre artikkel flytter Bagge fokuset sitt opp i tid til 1100-tallet. Han tar til ordet for at den underliggende årsaken til konflikten som oppstod under borgerkrigene kom som følge av en ressursmangel blant aristokratiet på 1100-tallet. Da det ble slutt på vikingferdene i annen halvdel av 1000-tallet og kongene donerte jord til kirken ble det mindre på

⁶⁵ Bagge. 2001, s, 184

⁶⁶ Bagge 2001, s, 202

⁶⁷ Bagge 2001, s, 195

lendmennene. Dette førte til en krise innenfor eliten. Krigene som oppstod på denne tiden ble derfor mer langvarige og de skapte dypere skiller mellom partene. Faksjonene i konflikten delte seg ikke etter klasse, region eller stand. Edvard Bulls tanke om at de regionene med størst vekst i leilendingsbruk var aristokratiets base og stod mot de regioner som hadde flest selveiende bønder i borgerkrigene finnes det ingen bevis for.⁶⁸ Det var vennskap, personlige lojalitet som avgjorde hvem som støttet seg til de forskjellige faksjonene. Man finner ikke bevis for at en faksjon bestod av lavere klasser enn en annen. Det var heller ikke slik at stormennenes forbindelser til lokalsamfunnet var blitt svekket på 1100-tallet. Det fantes sannsynligvis ikke en etablert lokal elite, men flere magnater i konkurranse med hverandre: *”(...)there were probably fairly permanent rivalries on the local level and a constant supply of “new men” seeking to take over the position of aristocracy,(...)”*.⁶⁹ Den stormann som sikret seg kongens støtte - ble hans lendmann - kunne sikre sin posisjon i lokalsamfunnet.⁷⁰ En konge kunne spille disse magnatene opp mot hverandre. Sagaenes bilde og forklaring av disse konfliktene ser ut til å kunne stemme.

*”In my opinion, we should not confine ourselves to the “hard facts” contained in the sources, but also to some extent accept their interpretations of the events, or rather, their general analysis of human actions and motives. This conclusion is based on the conviction that the saga writers, and particularly the authors of Heimskringla and Sverris saga, very acute observers of politics and – evidently – that they were much more familiar with the political system of their own days than we are, which again means, contrary to the opinion of the Weibulls, that the “game of politics” is not the same in all epochs.”*⁷¹

2.2.4: Stormenn, elite og sagaer

1800-tallets historikere antok at stormennenes maktgrunnlag var stabilt opp til borgerkrigene under kong Sverre. Om en stormann var knyttet opp mot kongen som lendmenn eller om han var en uavhengig herse så var hans maktgrunnlag det samme: følelsesmessige bånd og den anseelsen i lokalsamfunnet han hadde arvet fra sine forfedre. Kongen var en annen politisk maktfaktor som opererte med sitt eget maktgrunnlag. Marxistisk inspirerte forskere som Koht

⁶⁸ “Nor is it very likely that Sverre received support from Trøndelag because of the more egalitarian social structure of this region, as Holmsen maintains. There is no evidence that this region was more egalitarian than the allegedly “aristocratic” ones in the southeastern and western part of the country.” Bagge 1999, s, 309. Bulls teori ble videreført av hans elev Anders Holmsen i *Norges Historie- Fra de eldste tider til 1660*. I denne artikkelen er det Holmsen Bagge er i diskurs med.

⁶⁹ Bagge 1999, s, 307.

⁷⁰ Such men could be rewarded with gifts or royal land as “fiefs” (veizlur). They also obtained the king’s support in becoming the mightiest men in their local regions, and generally, they were considered the king’s “friends” or counsellors, or, if they were very close to the king, they were married to one of the king’s daughters or female relatives. Bagge 1999, s, 303.

⁷¹ Bagge 1999, s, 314.

og Bull la vekt på interessefellesskapet mellom kongen og stormennene og nedbetonte det harmoniske forholdet mellom stormenn og bønder. Kongen var nok en selvrådig høvding blant det jordeiende aristokratiet. Koht og Bull vektla det materielle grunnlaget som gav stormennene deres stilling.

På slutten av 1900-tallet vektla Sverre Bagge den konkurransen som må ha funnet sted blant stormennene i stedet for det tidligere antatte fellesskapet. Stormennene satt ikke på et fast maktgrunnlag i følge Bagge, men var i konkurranse med andre magnater og trengte kongens støtte for å sikre sin posisjon. Mangel på nok gods og ressurser gjorde sitt til at borgerkrigene på slutten av 1100-tallet ble enda hardere og behovet for kontroll over kongelige gods enda mer prekære. Det var ikke fordi båndene mellom stormennene og lokalsamfunnet endret seg eller fordi det var flere leilendinger i noen deler av landet enn andre at borgerkrigene oppstod. Synet på stormennene har gjennomgått en utvikling hvor de er blitt avembetefisert (oppgavene til hersen og lendmannen er ikke like klare i dag) og deres posisjon som arvelig adel har det blitt sådd berettiget tvil om. Fleksibiliteten og viktigheten av å knytte seg opp mot andre magnater har kommet i forgrunnen. Stormenn sluttet seg opp mot hverandre ut fra vennskap, personlig lojalitet og ønske om ressurser.⁷² Dette utgangspunktet for studiet av den politiske elite har i tillegg til Sverre Bagge blitt benyttet av historikere som Bente Opheim⁷³ og Knut Arstad,⁷⁴ og vil være utgangspunktet for min studie.

Samtidig med denne utviklingen i forståelsen av eliten, og som følge av den, ble sagaenes rolle revurdert. Den økende kritikken som ble rettet mot sagaene åpnet for nye muligheter i anvendelsen av teorier og modeller, men samtidig så har usikkerheten rundt dem gjort bruken av dem vanskeligere. Gro Steinsland mener at ”*Den kildekritiske debatten angående kildene til de eldre epokene av nordisk historie har til tider virket lammende på forskningen.*”⁷⁵ Moderne historikere som Claus Krag,⁷⁶ som går i Koht og Weibullbrødrenes fotspor, fremhever desto mer skaldekvadene som kilder til tidlig tid i sine historieverk. Men det er ingen garanti for at setninger ikke har blitt lagt til eller endret i disse kvadene, ei heller at enkelte av kvadene kan ha blitt skrevet lenge etter hendelsen har funnet sted eller de kan være diktet om for å passe sagaberetningen bedre. Den kompleksiteten som preger kvadene gjør det også vanskelig å forstå dem. Så *hvorfor* bruke og *hvordan* forstå og bruke sagaene?

⁷² Bagge 1999, s. 315.

⁷³ Opheim, Bente. 1996. *Med stønad frå frendar og vener – Slektskap og venskap som partidannande faktorar i den norske innbyrdesstriden 1130-1208.*

⁷⁴ Arstad, Knut. 1994. *Kongsemner og maktkonstellasjoner i innbyrdesstridens Norge 11157-1227.*

⁷⁵ Steinsland, Gro. 2000. *Den Hellige Konge.* Side 7.

⁷⁶ Krag, Claus. 2005. *Aschehougs Norges historie: 800-1130 - Vikingtid og rikssamling.*

Vi har ikke diplomer, brev, regnskap eller andre skriftelige kilder til perioden. Det vi har er de senere skrevne fyldige sagaene. William Ian Millers utsagn om det å studere islandsk sagatid har like stor relevans for norsk historie: *”If early Icelandic social and cultural history is to be written, literary sources will have to be used. This is hardly a revolutionary claim outside saga studies, as the examples of biblical history, Frankish history, or the history of Homeric Greece amply illustrate.”*⁷⁷

Hvordan forstå og bruke sagaene er mer komplisert. Først og fremst er det viktig å slå fast at enhver syntese og teori angående tidlig norsk middelalder vil bli en tolkning basert på usikkert kildematerialet. Samtidig er det viktig å ta historikerne på 1100-tallet og 1200-tallet like alvorlig som vi tar dagens historikere. En sagaforfatter som Snorre skriver sitt historieverk i sin tid og for sin tid. At han ikke oppfyller våre krav til kildebehandling kan ikke bli holdt mot ham. Vi må samtidig anerkjenne at sagaforfatterne som Snorre satt på mer informasjon om tidligere tider enn det vi gjør i dag. Sverre Bagge hevder at sagaforfatterne, særlig forfatterne bak Heimskringla og Sverres saga, var gløgge iakttakere av politikk, og selvfølgelig bedre kjente med sin tids politiske system enn vi er.⁷⁸ Kan det sagaforfatterne forteller støttes av annen informasjon (skaldekvad, utenlandske kilder) eller ved sammenligning av tilsvarende samfunn så er deres forståelse og opplysninger en unik kilde til denne perioden. En kilde som behandles som en levning fra sin tid, men som kan gi informasjon om en tidligere tid. Jeg kan bare slutte meg til Jørn Sandnes betraktning, angående politisk historie i forhistorisk tid:

*”Fordi kildematerialet for en stor del er usikkert og gir muligheter for motstridende slutninger, og ikke minst fordi en til dels må akseptere usikre forskningsresultater fra fagområder en selv ikke er tilstrekkelig inne i, bør en alltid når en arbeider med politisk historie i forhistorisk tid, gjøre oppmerksom på at alle konklusjoner av mer omfattende karakter blir usikre eller rent hypotetiske. Det en kan legge fram, er ikke sikre resultater, men muligheter”*⁷⁹.

2.3. Danmark på tidlig 1100-tall

Det ble nevnt i innledningen at denne oppgaven kommer til å benytte samme fremgangsmåte som Lars Hermansons gjorde i sin studie av dansk 1100-tallet. Lars Hermanson skriver i samme historiografiske tradisjon som Sverre Bagge. Det vil si at han fokuserer på aktørene og

⁷⁷ Miller, William Ian. 1996. *Feud, Law, and Society in Saga Iceland*. Side 45.

⁷⁸ Bagge 1999: *“This conclusion is based on the conviction that the saga writers, and particularly the authors of Heimskringla and Sverris saga, very acute observers of politics and – evidently – that they were much more familiar with the political system of their own days than we are, which again means, contrary to the opinion of the Weibulls, that the “game of politics” is not the same in all epochs.”* Side 314.

⁷⁹ Sandnes, Jørn. *Trøndelags eldste politiske historie*, HT 46 (1967), s, 1 f.

båndene mellom dem for å forstå den politiske strukturen. Jeg vil her gi en kort presentasjon av den delen av Hermansons forskning, metode og resultater som er relevant for min oppgave. Etterpå vil jeg oppsummere nytten av den og hvordan jeg vil bruke hans fremgangsmåte på norsk forhold.

2.3.1: Konservativt aristokrati versus ekspansivt kongedømme sett gjennom et feideperspektiv

Hermansons utgangspunkt for studiet av eliten er et feideperspektiv. Hovedformålet med Hermansons studie er å blottlegge hvilke politiske strukturer som blir synlige når konflikter studeres ut fra et sosiopolitisk perspektiv. Jeg vil her presentere en av hans delstudier i hans doktoravhandling. I en av hans delstudier prøver Hermanson å forklare hvilke premisser som lå til grunn for å skape, utøve og konsolidere en maktstilling på toppen av samfunnet i Danmark på begynnelsen 1100-tallet.⁸⁰

Hva legger så Hermanson i begrepet makt og begrepet elite? ”*Begreppet makt förknippas här med en individs eller en grups förmåga att realisera vissa önskade mål, i många fall trots ett motstånd från andra. Detta kan ske genom tvång, auktoritet, direkt våld eller manipulation.*”⁸¹ I studiet av Danmark på 1100-tallet kan ikke makt sees uavhengig av kollektivet. Sammen med begrepet makt kommer et funksjonelt perspektiv der personer gjennom kollektivt samarbeid og gjensidig forståelse kan skape seg økt politisk innflytelse. Individer vil ofte inngå i kooperative, kollektive maktrelasjoner for å oppnå sine mål. Denne typen sammenslutninger er særskilt viktig i samfunn som savner institusjonelle former for maktutøvelse. Det er derfor av stor viktighet å klargjøre hvordan disse kollektive maktrelasjonene ble opprettet, hvilke uttrykk de fikk, hvordan de påvirket den historiske utviklingen og samfunnets politiske struktur.

Den definisjonen av elite Hermanson benytter seg av er påvirket av europeisk middelalderforskning: *Innom nyare forskning menar man att dessa termer endast kan förstås utifrån sitt kontextuella sammanhang genom att närmare undersöka de individer och grupper, vilka samtidens författare valde att benämna med denna terminologi.*⁸² I stedet for å lete etter eliten eller aristokratiets opprinnelse så benyttes en funksjonell forklaring hvor eliten er det samtidens forfattere benevner med dette begrepet.⁸³

⁸⁰ Hermanson 2000, s, 59

⁸¹ Hermanson 2000, s, 46.

⁸² Hermanson 2000, s, 31.

⁸³ Det er denne definisjonen jeg bruker.

Tidligere forskning har i stor grad fokusert på den politiske maktens institusjonelle former i Danmark.⁸⁴ Forskere forutsetter at institusjoner finnes og studerer siden hvordan aktører og grupper forholder seg til disse institusjonene. Hermanson stiller seg spørsmålet: ”*Borde det inte finnas en möjlighet att i stället göra precis tvärtom d.v.s. först och främst undersöka den politiska interaktionen mellan aktörer och aktörsgrupper i ett statslöst samhälle och först därefter se hur den politiska makten tar sig institutionella former.*”⁸⁵ Hermanson mener at tidligere historikere har tolket titlene på 1100-tallet i lys av den funksjon de samme titlene hadde på 1200-tallet. Derfor har man fått begreper og embeter fra 1200-tallsstaten ført ned til 1100-tallet.

For å unngå en anakronistisk forståelse av 1100-talls historie så bestemmer Hermanson seg for, i den grad det lar seg gjøre, å basere seg på kilder fra denne tiden og senere berettende kilder, og ikke lite på senere lov og diplomaterialet. I stedet for å fokusere på et antatt maktdelegerende senter så blir det sentralt for ham å finne ut om de personene som innehadde titler på denne tiden kun baserte seg på kongelig maktdelegering eller om de hadde et eget uavhengig maktgrunnlag. Blir titler delegert sammen med makt? For å svare på dette spørsmålet bestemmer han seg for å studere personer med titler og uten titler under kong Niels av Danmarks regjeringstid(konge:1103-1134). I studiet av den danske stormannen Henrik Skjerp finner Hermanson ut at Henrik Skjerp har tre titler knyttet til seg: *camerarius*, *advocatus* og *stabularius*. Henrik har nok utført en rekke funksjoner som ikke nødvendigvis hørte under en bestemt tittel. Henrik tilhørte landets politiske toppskikt, derfor ville hans samtykke og nærvær kreves for å gi validitet til kongens beslutninger. Hans høye status ser ikke ut til å være et resultat av at han tildeltes et ”kongelig embete.”⁸⁶ I sin studie av Henrik Skjerp og andre danske stormenn oppdager Hermanson at en tittel ikke behøver å bety at man var underordnet den regjerende kongen. Titler bør heller betraktes som en form for bekreftelse på at man tilhørte den styrende elite enn at man hadde fått delegert makt i form av et embete. Det personlige maktgrunnlaget til tittelnehaverne eksisterte antakelig fra før og var i begrenset del en følge av kongelig delegering. De regionale makthaverne erkjente kongelig overhøyhet og valgte som oftest å handle i linje med denne, men det er ikke det samme som å være en kongelig representant. Hermanson mener at dette også kan ha gjeldt for den norske lendmannen. De norskislandske sagaene nevner aldri at lendmannen hadde noen administrative funksjoner. De opptrer kun som politiske allierte til de forskjellige kongene.

⁸⁴ Hermanson nevner spesifikt Helge Pauldants artikkel fra 1967 ”*Flo Danie. Personer og standpunkter i dansk politikk under kong Niels.*”

⁸⁵ Hermanson 2000, s, 44.

⁸⁶ Hermanson 2000, s, 66-67

Tittelen tyder således på å være en statusbetegnelse som viste at personen tilhørte landets sosiale og politiske elitesjikt; tilsvarende de danske titlene.

Etter å ha vist i sin studie at elitens maktgrunnlag ikke kom fra et kongelig sentrum så blir det sentralt å finne ut hvor det kom fra. Hermanson finner at noen magnater baserte sin styrke på materiell tilgang i form av jord, mens andre makthavere baserte sin stilling på militær styrke eller kontroll over en handelsplass.⁸⁷ Men det var ingen magnat som stod alene på denne tiden, man så seg hele tiden om etter mulige forbundsfeller. Disse forbundsfellene var ikke nødvendigvis ens egen familie. Slekten var ingen permanent enhet i stand til politisk handling. Man hadde et bilateralt slektskapssystem⁸⁸ så for hvert individ fantes det en mengde valgmuligheter i byggingen av en slektsgruppering.⁸⁹ Feidene var ofte en konsekvens av det horisontale slektskapssystemets diffuse arveregler. Familiemedlemmer konkurrerte med hverandre om arv.

Aristokratene på denne tiden var organisert i sosiale nettverk sammenbundet av ulike allianser som ikke nødvendigvis trengte å inkludere den regjerende kongelige familie. Hermanson mener at vi kan skille ut tre maktgrupper i det danske samfunnet: kongeættingene, de regionale styrerne og magnater uten titler. Det var flere måter å knytte bånd til andre magnater på denne tiden. Det kunne skje via giftemål, fosterfaderskap, gaver og vennskapsbånd. Sammenslutninger av flere personer kaller Hermanson et nettverk: En gruppe av individer, som av ulike årsaker har samme interesse, slutter seg sammen i et forbund for på denne måten å skape den styrke som kreves for å oppnå et politisk formål.⁹⁰

Hvilke innvirkning fikk så disse kollektive sammenslutningene på det danske samfunn? For å teste ut dette baserer Hermanson seg på en konfliktanalyse av kampene som oppstod på slutten av kong Niels av Danmarks regjeringstid. Kongeættingene, de regionale styrerne og magnatkollektivet plasseres inn i sin politiske funksjonelle sammenheng. Undersøkelsens grunnprinsipp er at de politiske aktørenes handlinger først og fremst bør forstås ut fra en studie av deres sosiopolitiske situasjon.⁹¹ Det er, i følge Hermanson, i forbindelse med konflikter det er mulig å blottlegge sosiopolitiske strukturer. Det er i disse situasjonene lojalitetsbånd testes og motsetninger kommer frem. Det er da vi kan skjønne forbindelsenes formål og strategiske betydning.

⁸⁷ Hermanson 2000, s, 46-47

⁸⁸ Det vil si at avstamning regnes gjennom begge foreldre. Se *Små steder – Store Spørsmål*, s, 116

⁸⁹ Hermanson 2000, s, 105

⁹⁰ Hermanson 2000, s, 97

⁹¹ Hermanson 2000, s, 60

I 1130-årene holdt kong Niels' sønn Magnus på å etablere seg i eliten. Enhver magnat var nødt til å skape et eget nettverk av støttespillere rundt seg. Magnus giftet seg inn i det polske fyrstehus og kom dermed i konflikt med sin onkel Knud Lavard. Knud Lavard var en fyrste som hadde ekspandert militært i østersjøsområdet i kamp mot hedenske slaver – altså han bevegde seg i den polske kongens maktområde. Magnus Nielssen tok livet av Knud i 1134 for å utrydde uønskede konkurrerende kongelige linjer. Dette førte til et opprør blant de magnatene som var forbundet til Knud gjennom slektskap, mågskap⁹² eller vennskap. 3 år etterpå ble Magnus og hans far, kong Niels, selv drept av en annen onkel. Maktstrukturen under Kong Niels' regjering besto av en rekke forskjellige sosiale nettverk som kunne mobiliseres for ulike formål. Hvis en konge som kong Niels skulle klare å beholde sin stilling som konge av Danmark så måtte han unngå konflikter med den kongelige slektsgrupperingen. Sånn er det vanskelig, sier Hermanson, å utskille partier; ekspanderende kongemakt og konservativt aristokrati.

Periodens konflikter var derfor, sier Hermanson, til en stor grad en konsekvens av at kongsetterkommere som medlemmer av landets aristokratiske toppsjikt hele tiden måtte reprodusere sin sosiale status for å tilhøre rikets elite. Det foregikk ingen motarbeiding av et moderne kongedømme. Eliten var knyttet så tett sammen at det ikke var logisk. Kongemakt, kirke og aristokrati ble ”styrt” av samme gruppe mennesker. De brukte nøyaktig de samme metodene for å oppnå nøyaktig det samme. Kongemakten ekspanderte samtidig, titler var bekræftelse på at man tilhørte eliten og maktgrunnlaget måtte skapes selv av aktørene.

2.3.2: Hermansons studie og nytten av den anvendt på norske forhold

Hermansons fremgangsmåte blir utgangspunktet for min studie. Den historiografiske gjennomgangen har vist hvor fruktbart det kan være å studere de enkelte aktørene hver for seg og hvordan de forholdt seg til hverandre i et kollektivistisk samfunn uten sterke institusjoner. I tillegg til å studere de forskjellige magnatene og hvordan de relaterer seg til hverandre kommer jeg til å la disse magnatenes forbindelser knyttes opp mot en eller flere konflikter.

Jeg vil her også følge Hermanson å ikke bruke konge, aristokrati eller kirke som analyseverktøy, og vil derfor være forsiktig med å anvende meg av det lovene fra 1200-tallet sier om titlenes funksjoner. Det er vanskeligere å studere tittelbruk i Norge på denne tiden enn i Danmark på grunn av kildesituasjonen. Vi har ikke samtidige dokumenter hvor titler

⁹² Måg er en betegnelse affinale slektinger – det vil si slektinger gjennom inngifte.

anvendes, og mens sagaene bruker titler som lendmann gjentatte ganger fra Harald Hårfagre og utover så brukes ordet lendmann kun én gang i et skaldekvad fra før 1100.⁹³

En studie av aktørenes maktgrunnlag og deres sosiopolitiske stilling sett gjennom en konflikt kan gi oss en ny forståelse av deres handlinger, den konteksten de opererte i og hvordan de endret den politiske strukturen gjennom sine handlinger.

⁹³ I Sigvat skalds minnekvad om Erling Skjalgsson. Krag 2005, s, 202.

3. Konflikt, makt og elite på Harald Sigurdssons tid

*”Alle vet det at Harald
har atten harde strider
kjempet; høvdingen ofte
har brutt fred og forlik.”⁹⁴*

3.1: Målsetning for kapittelet

Jeg vil i dette kapittelet prøve å finne ut hvordan man etablerte seg i eliten på midten av 1000-tallet. Hvordan man ervervet og konsoliderte en posisjon på toppen av samfunnet. Det blir i den anledning av stor betydning å undersøke bakgrunnen og maktgrunlaget til aktørene, deres fremgangsmåte og allianser med andre stormenn. Dette holdes så opp mot konfliktene for å se om vi kan forklare dem sett i lys av aktørens handlinger. Etter en gjennomgang av de forskjellige aktørene vil jeg prøve å utdype hva eliten var på denne tiden, og de generelle fremgangsmåtene man benyttet seg av for å tilhøre den.

Det må dog tas en del forbehold i dette kapittelet som i studien ellers. Vi vet lite om den politiske historien i perioden. De aktørene(magnatene) jeg tar utgangspunkt i trenger ikke være et representativt utvalg av de viktigste politiske aktørene, men de er de magnatene sagaforfatterne fant interessante – det vil si at de var involvert i konflikter. Selv de meste omtalte og kjente etterlater seg flere spørsmål enn svar. I noen tilfeller får vi mer informasjon om slektsbakgrunnen deres enn om deres fremgangsmåter. I andre tilfeller får vi ikke vite noe om slektsbakgrunn, vi blir kun kjent med dem gjennom deres handlinger. Studien blir nødt til å forholde seg til kildematerialet, og siden konklusjoner og slutninger skal trekkes over et så tynt materiale så blir det hypoteser og forslag heller enn ugjendrivelige konklusjoner det jeg kommer til å presentere.

⁹⁴ Heimskringla annen del, s, 158. På grunn av mangelfulle kunnskaper i norrønt har jeg vært nødt til å hovedsakelig benytte meg av oversatte kilder. Der jeg bruker den norrøne teksten i oppgaven vil jeg opplyse om det. Fagrskinna er unntaket. Den er ikke oversatt til moderne norsk, og jeg baserer meg i dette tilfellet på den norrøne teksten.

3.2: Disposisjon for kapitlet

Kapitlets senter er stormannen, og den senere kongen Harald Sigurdsson(1015-1066). Han representerer en tid som var på hell, vikingtiden, og innledet en ny tid i Norge som skaperen av et kongedynasti. En studie av de konfliktene som følger i hans vake blir brukt for å si noe mer generelt om periodens elite. Jeg lar Harald bli vår guide til denne perioden, det vil si vi begynner med hans inntreden i eliten og slutter ved hans død. Flere historikere har sett hans styre som særlig betydningsfullt i utviklingen av den norske staten. Hans bakgrunn, metoder og maktkonsolidering utgjør kapitlets linje sammen med de andre magnatene han møter på. I studiet av disse aktørene vil jeg ta opp emner som fosterfaderskap, vikingferder, giftemål og gaveutveksling som politiske strategier.

I tillegg til viktigheten av bånd mellom aktørene og deres metoder blir det sentralt å studere kongens posisjon som leder av eliten. Var han kun en stor og selvrådig høvding som Bull mente eller representerte han en ny tidsånd og en ny samfunnstype som Sars mente? Til slutt oppsummeres det vi har lært angående maktgrunnlaget til magnatene, metodene deres og hvordan de forholdt seg til hverandre.

3.3: Historiografi aktuell for perioden

I studiet av eliten har perioden etter Stiklestad på den ene siden blitt sett på som en videreføring av den foregående periodens status quo, mens den på annen side er blitt betraktet som en omveltningperiode. For Keyser og Hertzberg var det en periode preget av stabilitet.⁹⁵ Stormennene fortsatte å fungere som kontrollerende opposisjon på folkets vegne ovenfor kongen. Deres maktgrunnlag fortsatte å være den anseelsen de hadde i lokalsamfunnet. For Sars hadde allerede det store vendepunktet i Norge funnet sted i 1030 da Olav Haraldsson døde på Stiklestad. Konfliktene under Harald Sigurdsson var av en mer tilfeldig art i motsetning til konfliktene før Stiklestad som hadde vært av en prinsipiell art. Lendmennene ville før slaget på Stiklestad ha en konge som var den første blant likemenn, mens kong Olav ville underordne lendmennene statens representant. Etter slaget ble kongedømmet anerkjent blant lendmennene som den lovlige statsordens sentrum og tyngdepunkt.⁹⁶

Edvard Bull opponerte mot denne stabilitetstanken. Han mente det skjedde en forandring i stormannsklassen på denne tiden. De vestlandske og håøygske høvdingene

⁹⁵ Se kapittel 2.2.1.

⁹⁶ Sars 1913, s, 222.

hadde blitt overvunnet.⁹⁷ Vi fikk en fornying og omdanning av høvdingklassen. Harald Sigurdsson plasserte en rekke nye menn rundt i landet. For Edvard Bull så spilte kongemakten en viktig rolle i denne forandringen av stormannsklassen og samfunnet.⁹⁸

Nyere historikere har fulgt i Edvard Bulls fotspor. Man har tillagt Harald Sigurdsson en viktig rolle i landets historie. Per Sveaas Andersen så kong Harald som en rydningsmann for en ny samfunnsform *det gjennomførte rikskongedømme med kirkelig og aristokratisk basis*.⁹⁹ Mens Claus Krag mener det foregikk en konsolidering av riket under Harald Sigurdssons periode - det ville vært rettere å kalle den norske kongeslekten Hardrådeætten enn Hårfagreætten.¹⁰⁰ Krag mener at det lokale maktgrunnlaget til stormennene var viktig i perioden, men mener historikere som Keyser og Sars legger for liten vekt på aristokratiets samarbeid med kongen.¹⁰¹ Hva kan så en studie av stormennenes maktgrunnlag og handling si oss om disse historikernes teorier?

3.4: Hoveddel: Harald "Hardråde" Sigurdsson – den siste viking

Jeg kommer nå til å presentere de forskjellige stormennene og deres rolle på denne tiden. Kronologien kommer til å følge den historiske tidslinjen. Jeg begynner med å presentere Haralds karriere, hans utlandsopphold, hans giftemål og kongehylling. Deretter vil jeg ta for meg stormennene i Norge på denne tiden. Harald Sigurdsson utgjør den røde linjen, men jeg kommer til å fokusere på hans rolle innenfor den *norske* eliten. Hans krigstokt til Danmark og til England er av underordnet viktighet.

3.4.1: Bakgrunn og utenlandsopphold

Harald Sigurdsson er en av de nordmennene fra tidlig middelalder som er best dokumentert i samtidige og senere kilder. I tillegg til hjemlige kilder som sagaer og skaldekvad så får vi høre om Harald Sigurdsson i tyske, anglesaksiske, danske og bysantinske kilder. Harald måtte flykte fra Norge etter å ha deltatt på kong Olavs side i slaget på Stiklestad i 1030.¹⁰² Etter en karriere som leiesoldat og offiser i Bysants vendte han tilbake til Norge i 1046 hvor han ble

⁹⁷ Bull 1931, s, 87.

⁹⁸ Bull 1931, s 96-97.

⁹⁹ Andersen, Per Sveaas. 1995 *Samlingen av Norge og Kristningen av landet 800-1130*. Side 167.

¹⁰⁰ Claus Krag i No.Biogr. Leks. 4, 2001. Side 110.

¹⁰¹ Krag 2005, s, 253.

¹⁰² Slaget fant sted 1030 mellom norske støttespillere av kong Knut og Olav Haraldsson og hans menn.

tatt til medkonge av sin nevø, Magnus. Etter en rekke konflikter med innenlandske og utenlandske magnater ble han ubestridt konge av Norge. Men gjennom hele sitt liv deltok han i krigstokt og det var på et slikt krigstokt i England i 1066 han døde i forsøket på å erobre den engelske tronen.

De utenlandske, samtidige kildene til tross, for å få vite mer om hans bakgrunn må vi vende oss til den vestnordiske sagatradisjonen. Der får vi vite at Harald Sigurdsson var sønn av småkongen Sigurd Syr og Åsta, Olav Haraldssons mor.¹⁰³ Hva Sigurd Syrs kongeosisjon på Ringerike tilsa vet vi lite om. Sagaene presenterer ham som en lokal leder på Opplandene, men uten å gå nærmere inn på eventuelle oppgaver eller funksjoner. Claus Krag mener at det ser ut til at en avstamning fra denne typen småkonger var en forutsetning for å bli konge av hele landet.¹⁰⁴ Slektskapet mellom Harald og Olav blir bekreftet av samtidige skaldekvad og en bysantinsk kilde fra 1070-årene.¹⁰⁵ De senere sagaene ville også se Harald Sigurdsson som en etterkommer av Harald Hårfagre. Siden det ikke finnes noen samtidige skaldekvad eller andre kilder som nevner dette har historikere som Claus Krag sådd tvil om dette slektskapsforholdet: ”*Forbindelsen fra Harald Hårfagre tilbake til den første Harald er derimot ytterst tvilsom, i grunnen helt usannsynlig.*”¹⁰⁶

Etter Stiklestadslaget dro Harald østover til Holmgard.¹⁰⁷ Holmgard i Gardarike¹⁰⁸ var en tradisjonell tilfluktsplass for norske magnater. Olav Haraldsson hadde oppholdt seg der før han prøvde å vinne tilbake landet. Da Harald ankom var hans nevø, den fremtidige kong Magnus, i landet. I Holmgard ble Harald høvding for landvernsmennene.¹⁰⁹ Kongen av Holmgard, Jaroslav, var gift med søsteren til Olav Haraldssons kone. Denne type slektskapsforbindelse kan ha bidratt til den stillingen Harald Sigurdsson fikk i riket. Etter et par år i Holmgard dro han og hans følge sør til det bysantinske riket.

¹⁰³ Heimskringla annen del, s, 224. Morkinskinna, s, 53.

¹⁰⁴ ”Samtidig har vi heller ikke eksempler på at menn som ikke kunne vise til en eller annen form for kongelig byrd, søkte kongevalg.” Krag 2005, s, 250.

¹⁰⁵ Kekaumenos’ *Logos nuthetikos*, utgitt og overs. G. Storm (Ht 2. R. 4, 1884, s. 356 ff.). Tjodolv Arnorsson bekrefter dette slektskapet i et skaldekvad samtidig som han gir en bekreftelse på at Harald var 15 år da han kjempet på Stiklestad. Heimskringla annen del, s, 151.

¹⁰⁶ Krag 2005, s, 229.

¹⁰⁷ I dag heter byen Novgorod.

¹⁰⁸ Gardarike var et rike grunnlagt av skandinaver i Russland.

¹⁰⁹ Sígfus Blöndal mener at sagaene overdriver Haralds rolle i Holmgard. Sannsynligvis var han involvert i skatteinndrivelse eller hadde en posisjon som grensevakt. Se Sígfus Blöndal 1978 *The Varangians of Byzantium*, s, 54-55.

3.4.2: Oppholdet i Bysants - erfaring og påvirkning

Det var ikke uvanlig for skandinaver på denne tiden å dra til det bysantinske riket. Siden væringergarden¹¹⁰ hadde blitt opprettet på midten av 900-tallet hadde det vært en stadig etterspørsel etter skandinaviske rekrutter. Dette har satt spor av seg i de norske landskapslovene. Gulatingsloven har en egen paragraf som tar for seg hvilke regler som gjelder godset til den som drar til Grekenland.¹¹¹ I bysantinsk tjeneste deltok Harald på krigstokt til Lilleasia, Sicilia og Bulgaria. Dette bekreftes av Haralds skald Tjostolv Arnesson og av den bysantinske stormannen Keukamenos.¹¹² Sagaene gir fyldige og ganske fantastiske beskrivelser av Haralds bedrifter i Middelhavet. Dette er historier som gir Harald en lederrolle for de bysantinske styrkene. Keukamenos modererer bildet og gir Harald en mer beskjeden rolle i kampanjene, men det er ingen tvil om at Harald gjorde en betydelig karriere i Bysants og opparbeidet seg betydelig militær erfaring. Han fikk først graden *manglabites* og så graden *spatharokandidatos* (tittelen tilsvarer oberst) av bysantinerne. Han må vist seg å være mer enn kun en kompetent soldat.

Det har blitt gjort et poeng ut av Harald Sigurdssons bysantinske opphold av norske historikere. Enkelte historikere har ment at Haralds styringsstil i Norge har båret preg av hans opphold i Bysants.¹¹³ Det er spesielt Haralds oppførsel ovenfor kirken som har ført til denne oppfatningen. Harald hentet sine biskoper fra England, og ikke fra erkebispesetet Hamburg-Bremen; hvis kirkeprovins Norge lå under. På samme måte var det normalt i Bysants at keiseren hadde en avgjørende innflytelse ved valget av patriark.¹¹⁴ Adam av Bremen har på grunn av Haralds kirkepolitikk lite positivt å si om Harald. Han påstår at Harald skattla pilegrimer og ødela kirker.¹¹⁵ Kong Magnus hadde i på midten 1040-tallet hatt med seg en tysk biskop til landet, Bjarnhard. Bjarnhard reiste til Island da kong Harald ble enekonge. Dette kan ligge bak Adams kritikk. Men det er lite nytt i den kirkepolitikken Harald fulgte. Han fulgte i sine forgjengeres fotspor. Håkon den gode skal ha hatt med seg prester fra

¹¹⁰ Væringene var leiesoldater fra, hovedsakelig, Nord-Europa og England som tjente i livgarden til den Bysantinske keiseren. Skandinaver hadde tjent i Bysants helt siden 945. Se *The Oxford Illustrated History of the Vikings*, s, 153-154.

¹¹¹ Gulatingslovi 47. "Um han fer til Grikland, skal den taka vare på godset hans, som er næraste arving."

¹¹² Kekaumenos' *Logos nuthetikos*, utgitt og overs. G. Storm (Ht 2. R. 4, 1884, s. 356 ff.). For Tjodolvs kvad se side 151, 152, 154, 158 og 160 I Heimskringla annen del. Flere andre skaldar, inkludert Harald selv dikter om hans bysantinske opphold. Adam av Bremen nevner det også, s, 129.

¹¹³ "Hans mål kan ha vært å oppnå et maktheredømme etter russisk eller bysantinsk mønster." Anderesen, Per Sveaas 1995, s, 165.

¹¹⁴ Rasmussen, Tarald og Einar Thomassen 2002: *Kristendommen – en historisk innføring*, s, 126.

¹¹⁵ Adam av Bremen, s, 133.

England, Olav Trygvassons prest, Sigvard, var anglesaksisk, og Olav Haraldsson hadde fått sin biskop, Grimkell, fra England.¹¹⁶ Den anglesaksiske kirke hadde spilt en viktig rolle i Norge i kristningen av Norge, og under Harald Sigurdsson fortsatte den å spille en viktig rolle.

Haralds opphold i Bysants gav ham to fordeler: han samlet opp gods og fikk en lojal tropp med krigere rundt seg. Etter et par år i Bysants og, i følge Adam, da Harald hørte at hans nevø hadde blitt konge over Norge, bestemte han seg for å dra tilbake til landet. Dette nektet bysantinerne han å gjøre i følge både sagaene og Keukamenos, men Harald klarte å komme seg unna. Han dro opp til Holmgard igjen for å hente det gullet han hadde sendt opp dit mens han var i Bysants. I Holmgard ble det klart at hans opphold i Bysants og de endrede skandinaviske forhold hadde gjort ham til en betydelig maktfaktor. Her ble han gift med Ellisiv, datteren til storfyrste Jaroslav.¹¹⁷

3.4.3: Giftemål i Gardarike

Vi vet fra tidligere og senere historie at et giftemål kunne fungere både som en allianse og være fredsskapende.¹¹⁸ I motsetning til biologiske slektskapsbånd så kunne magnater gjennom giftemål selv velge sine slektninger. Dette gjorde denne type fiktive slektskapsbånd godt egnet til å skape maktpolitiske sammenslutninger.¹¹⁹ Fyrster giftet seg som oftest med andre fyrsters døtre for å binde bånd mellom hverandre. Et giftemål medførte i tillegg økonomiske hensyn vedrørende arv og brudegave - både for magnater og bønder. Det var ingen strid mellom Jaroslav og Harald som måtte bilegges så hvorfor knytte de seg opp mot hverandre? Vi vet at Jaroslav hadde totalt 4 døtre. Tre av dem ble gift med utenlandske magnater. Den ene, Anasthasia, ble gift med kong Andreas I av Ungarn i 1046 og den andre, Anna, med Henrik I av Frankrike i 1051. Så hvorfor ville Jaroslav gifte en av sine døtre vekk til ”*en vandrende vikinge-høvding*,”¹²⁰ For å forstå dette må vi å sette oss inn i forholdene på 1000-tallet, og forstå hvilken rolle en mann som Harald kunne spille. En rik, erfaren og dyktig vikinghøvding som Harald med et godt trent mannskap var en betydelig maktfaktor på denne tiden. Olav Tryggvason i 995 og Olav Haraldsson i 1015 hadde begge vært vikinghøvdinge som senere ble konger takket være gods, erfarne menn og omdømme. Å knytte en forbindelse

¹¹⁶ Andersen 1995, s, 116; Krag 2005, s, 205.

¹¹⁷ Jaroslav var storfyrste (kalt konge i sagaene) i Kiev og Novgorod 1016-1054.

¹¹⁸ Hermanson 2000, s, 108.

¹¹⁹ Opheim 1996, s, 49.

¹²⁰ Berg, Knut, *Haralds Dronning Ellisiv i Harald Hardråde*, s, 38.

med norske magnater var i tillegg en fortsettelse av den politiske kursen Jaroslav hadde ført i mange år. Han hadde allerede to ganger før støttet to tronekandidater til den norske trone: kong Olav Haraldsson og hans sønn kong Magnus. Jaroslav ville ved et slikt giftemål knytte til seg en rik og erfaren hærfører, øke sin innflytelse over skandinaviske forhold, og muligens sikre handelen mellom sitt rike og Skandinavia; Holmgard var et rike hvis rikdom hvilte på transitt – og fjernhandel.¹²¹

For Haralds del kan giftemålet med Ellisiv sees som en fortsettelse av sin bror og sin nevøs politikk. Det vil si å knytte seg opp mot det Holmgardske fyrstehuset. Fra en slik forbindelse ville han sikre seg russisk støtte og et fristed i øst hvis han mislykkes å etablere seg i Norge. De andre magnatene i Skandinavia innså at bak Harald lå et større maktpolitisk nettverk.

3.4.4: Forholdene i Skandinavia ved Haralds ankomst

Slaget på Stiklestad i 1030 hadde sikret Norge for danskekongen Knut. Kong Knut satte så sin sønn, Svein, og Sveins mor, Alfiva(engelsk: Ælfgifu), til å styre landet. Dette hadde vært en uventet og ubehagelig overraskelse for Knuts viktigste støttespillere i Norge, og kong Knut begikk her en tabbe.¹²²To av de norske magnatene, Einar Tambarskjelve og Kalv Arnesson, hadde sett for seg en betydelig større rolle i landets styre enn den de fikk. I tillegg til de nye herskerne kom nye harde lover som begrenset handlefriheten og la nye skatter på innbyggerne.¹²³

Kong Olav Haraldssons tid begynte retrospektivt å se bedre ut. Da Olav Haraldsson kort tid etter sin død fikk en helgenglorie tilknyttet sin person åpnet det seg muligheter for misfornøyde magnater. Claus Krag hevder at kirken selv lanserte Olavskulten i Norge. Det var ikke vanlig med helgendyrking i Norge på denne tiden mente han, så initiativet må ha kommet fra kirken.¹²⁴Einar Tambarskjelve og Kalv Arnesson allierte seg så med den.¹²⁵ At kirken var den viktigste faktoren bak det å gjøre Olav til en helgen blir spekulasjoner og gir sannsynligvis kirken en for selvstendig maktstilling. Både Einar og Kalv hadde vært i England hvor helgendyrkelse var vanlig, og Einar til og med i Roma. Vi vet at prester på

¹²¹ Andersen 1995, s, 165.

¹²² The Oxford Illustrated History of The Vikings, s, 175.

¹²³ Alfiva-lovene. Ágrip, s, 49-50.

¹²⁴ Krag 2005, s, 222.

¹²⁵ Krag 2005, s, 218.

denne tiden som oftest tjente direkte under en stormann.¹²⁶ Det er ingenting som tyder på at kirken fungerte som en maktfaktor i seg selv, men vel så sannsynlig var det et instrument stormennene kunne bruke i sin egen maktkamp. Einar og Kalv, hvis det var slik at stormenn stod bak, er mer sannsynlige kandidater til å lansere Olavskulten. Prestene og biskopene var på denne tiden utlendinger uten forbindelser til det norske toppsjiktet. Kirken var nødt til å operere innenfor de rammene som eksisterte.¹²⁷ Verken sagaer eller skaldekvad gir kirkens menn en betydelig politisk rolle i perioden etter 1035. Det er magnatene som nevnes som pådriver mot danskekongen og som ledere etter 1035.

I 1035 ble Olavs sønn, Magnus, hentet fra Holmgard til Norge av Einar Tambarskjelve og Kalv Arnesson. Kong Jaroslav hadde ingen interesse av å ha en kongeslekt som styrte over hele Skandinavia. Kong Magnus var mindreårig (11 år) da han ble tatt til konge. Hans viktigste rådgivere i den første tiden var nettopp Einar Tambarskjelve og Kalv Arnesson. Einar Tambarskjelve lyktes å spille Kalv¹²⁸ ut på sidelinjen og ble den viktigste rådgiveren til Magnus. Fra 1042 hadde kong Magnus også blitt konge over Danmark. I begynnelsen av kong Magnus' styre som dobbelkonge, i 1043, hadde kongen måtte møte en venderinvasjon av Danmark. Da denne invasjonshæren hadde blitt slått tilbake oppstod det en ny trussel. Hans tidligere jarl i Danmark, Svein Estridsson,¹²⁹ prøvde med svensk støtte å bli konge over Danmark. Det var et opprørt hav Harald kunne fiske i. Han hadde slektskapsforbindelser til både Svein og Magnus, var gift inn i den Holmgardske fyrsteætt, hadde mye gods og krigstrente menn. Hvilken rolle ville en slik aktør innta i Skandinavia?

3.4.5: Forbund (*félag*) med Svein Estridsson

Harald Sigurdsson var kong Magnus' onkel, men via sin kone, Ellisiv, hadde han også en slektskapsforbindelse til den danske kongskandidaten Svein:

¹²⁶ En runeinskripsjon satt opp av Alfgeirr(?) prest til sin drott, Erling Skjalgsson, i 1028 peker på et underordningsforhold. For mer informasjon om runeinskripsjonen se Andersen 1995, s, 129.

¹²⁷ Claus Krag sier selv om biskopene på denne tiden: "De var henvist til å samarbeide med kongen, dels også med bøndene, og de stod under kongens oppsyn." Krag 2005, s, 278.

¹²⁸ Kalv hadde deltatt mot Olav Haraldsson i slaget på Stiklestad. Da Magnus ble voksen begynte han å beslaglegge gods og straffe de som hadde kjempet i slaget mot hans far. Se Heimskringla annen del, s, 134. Einar Tambarskjelve hadde vært i England da slaget fant sted.

¹²⁹ Også kalt Svein Ulvsson. Han var Knut den mektiges søstersønn.

*”Svein var i slekt med kona til Harald, Ellisiv, som var dotter til kong Jarisleiv og dronning Ingegjerd. Ingegjerd var dotter til Olav. Syster til Olav var Astrid, som var mor til Svein sidan Sigríð Storråde var mor til både kong Olav og Astrid.”*¹³⁰

Harald var i en situasjon hvor han kunne velge om han skulle støtte Svein eller Magnus, eller kanskje gå sin egen vei? Sagaene bidrar til å utdype dilemmaet ved å fortelle forskjellige versjoner av hva som skjedde da Harald ankom Skandinavia. Fagrskinna, Morkinskinna og Theodoricus forteller at Harald først prøvde å få en avtale med kong Magnus om å dele riket mellom de to. Det var først da kong Magnus nektet dette at Harald sluttet et forbund med Svein.¹³¹ I Snorres versjon slutter Harald umiddelbart et forbund med Svein mot sin nevø og begynner krigføringen mot ham.¹³² Ágrip forteller om en idyllisk gjenforening. Her ble *”det eit stort gledemøte mellom frendene. Og Harald tok imot halve Noreg og tok ved styret over det, såleis som han hadde rett til(...).”*¹³³ Ágrips harmoniske beretning kan vi nok se bort fra. Skaldekvadene til Tjodolv bekrefter at det var kamper mellom Harald og Magnus.¹³⁴

Det er umulig å avgjøre om Harald først tok kontakt med sin nevø eller om han sluttet *félag*¹³⁵ med Svein med en gang. Edvard Bull antok Harald holdt begge mulighetene åpne, men at han sluttet seg til Svein.¹³⁶ Sagaforfatterne på 1100- og 1200-tallet ser ut til å ha funnet begge mulighetene like sannsynlige i en slik situasjon. Det er bred enighet blant dem om at Svein og Harald sluttet forbund mot kong Magnus på et eller annet tidspunkt. Denne typen vennsapsavtaler var et viktig politisk instrument som kunne forene to aktører med sammenfallende interesser. Det var ikke et personlig vennskap, men et vennskap som uttrykker et personlig bånd som forplikter begge partene til å yte støtte til den andre.¹³⁷

Vi får også demonstrert hvor fleksibelt slektskapsbegrepet var på denne tiden. Slekt og ekteskap bandt sammen parter, men mulighetene var alltid til stede for å velge den slektskapsforbindelsen som hjalp en best. Hermanson peker på det samme i Danmark: *”Vi kan därmed inte tolka släkten som en fast enhet och ett handlande subjekt, vilket ofta har varit*

¹³⁰ Morkinskinna, s, 73. Samme slektskapsrekke presenteres også i Fagrskinna, s, 233; og i Heimskringla annen del, s, 162. På norrønt lyder det slik: Óláfr sænski Svía-konungr var móðurfaðir Ellisifjar, konu Haraldz, en Ástríðr, móðir Sveins, var systir Óláfs konungs. Side 457 i Finnur Jónssons utgave av Heimskringla.

¹³¹ Fagrskinna, s, 234-235; Morkinskinna, s, 74-75; Theodoricus, s, 38-39 og 43.

¹³² Heimskringla annen del, s, 162.

¹³³ Ágrip, s, 59.

¹³⁴ Heimskringla annen del, s, 163.

¹³⁵ Félag brukes hovedsakelig om økonomiske samarbeidsavtaler *”det at skylde penge sammen i et bestemt øjemed.”* Altså det å gå sammen for å oppnå en økonomisk vinning. Se *félag* i Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder bind 4, s, 212-213.

¹³⁶ Bull 1931, s, 93.

¹³⁷ Opheim 1996, s, 37.

*fallet innom tidligere forskning där man betecknade det nordiska samfundet som ett "ättesamhälle".*¹³⁸

Kong Magnus og hans rådgivere fant det vanskelig å stå i mot både Svein og Harald. Harald og Svein fikk i tillegg støtte fra svenskekongen.¹³⁹ I sagaenes beretning så har Svein og Harald suksess i krigføringen mot kong Magnus. Morkinskinna og Fagrskinna forteller at kong Harald tok seg kongsnavn på Opplandene, og Snorre forteller at flere steder i Danmark gav seg under Svein og Harald. Kong Magnus bestemte seg for å splitte motstanderne. Kong Magnus tilbød Harald halve riket i 1046, men han måtte gå med på å være nummer to av de to kongene¹⁴⁰ og Harald gav Magnus halve skatten fra Bysants.¹⁴¹ Det ble en quid pro quo ordning mellom de to.

Svein Estridsson måtte søke tilflukt i Sverige etter denne alliansen mot ham. Harald og Magnus styrte sammen som konger i et år før Magnus døde av sykdom i 1047. Året Magnus og Harald styrte sammen var preget av spenning mellom de to kongene.¹⁴² Etter Magnus' død Harald ble konge over Norge og Svein over Danmark. I følge Heimskringla var det etter Magnus eget ønske at Svein ble konge av Danmark.¹⁴³ Sannsynligvis hadde ikke Harald den støtten hos danske stormenn som kong Magnus hadde hatt. Ágrip forteller at kong Magnus hadde sønnene til de beste menn i Danmark som gisler.¹⁴⁴ Dette kan forklare kong Magnus' sterke posisjon i Danmark, og Haralds manglende oppslutning i Danmark. Da kong Magnus døde forsvant sannsynligvis også disse gislene, og de beste mennene i Danmark var frie til å støtte Svein. Men Harald mente selv at han arvet Danmark fra sin nevø. Kampene mellom Harald og Svein fortsatte helt frem til 1062. Da ble det en fred mellom magnatene, men etter Haralds død i 1066 truet kong Svein med å angripe Norge igjen. At det skulle være en konge for Norge og en konge for Danmark var enda ikke en realitet i folkets og magnatenes sinn.

¹³⁸ Hermanson 2000, s. 10.

¹³⁹ Tjodolv bekrefter denne støtten i et skaldekvad: *Øst fra Gardar pløyde eikekjølen bølge. Djerne konge, siden svearne deg støttet.* Heimskringla annen del, s. 162.

¹⁴⁰ Fagrskinna: *"En þa er ver erom aller saman skal ec vera firir maðr i allre heilsan oc þjonastu. Oc sæte. En ef .iii. ero tignir menn. Skulum ver i miðiu sitia."* S 240; Morkinskinna, s. 77; Heimskringla annen del, s. 165-166.

¹⁴¹ I følge Snorre så gjør han det frivillig, men i Theodoricus' historie så tvinger Einar Tambarskjelve Harald til å dele godene. Heimskringla annen del, s. 166. Theodoricus, s. 39.

¹⁴² En episode som gjengis i tre av sagaene omhandler en gang da Harald legger skipet seg sitt på den beste plassen i ei havn, og Magnus væpner sine menn mot ham. Fagrskinna side 244-245, Heimskringla annen del side 168-169, og Morkinskinna side 79

¹⁴³ Heimskringla annen del, s. 169.

¹⁴⁴ Ágrip, s. 56.

3.4.6: Haralds møte med norske magnater og norsk maktstruktur

Kongetittelen garanterte ikke Harald en konsolidering av sin maktposisjon. I Norge møtte Harald Sigurdsson sin største utfordring i magnaten Einar Tambarskjelve Eindridsson. Etter Magnus' død forteller sagaene at Harald ville bruke leidangshæren¹⁴⁵ til å la seg hylle til dansk konge på Viborgtinget i Nord-Jylland. Dette ble det ingenting av da Einar sa at han heller vil følge Magnus til Olavs grav, enn å støtte Haralds danske kandidatur.¹⁴⁶ ”Så gjorde alle trøndere og nordmenn seg ferdige til å reise hjem med liket av kong Magnus, og leidangshæren løste seg opp.”¹⁴⁷ Harald ble nødt til å ta med seg hæren sin tilbake til Norge for å sikre sin stilling der. Dette bekreftes også av anglesaksiske kilder.¹⁴⁸ Hvem var så Einar og hvordan hadde det seg at han kunne stå imot kongen på denne måten? Hadde han arvet sin makt og anseelse eller var det andre grunner til hans sterke stilling? Hvor hadde han sitt maktgrunnlag fra og hva bestod den i?

Einar ”Tambarskjelve” Eindridesson – måg og fosterfar

Til tross for en fremtredende posisjon i sagalitteraturen har Einar etterlatt seg få spor i samtidige skaldekvad og krøniker. Han er kun nevnt i et samtidig skaldekvad av nettopp Harald Sigurdsson. Einar bodde på gården Gimsan i Gauldal. Hans far, Eindride, hører vi lite om i sagalitteraturen, og vi vet ikke hvem hans mor var. Einar Tambarskjelve var gift med datteren til Håkon ladejarl.¹⁴⁹ Einar spilte en betydelig rolle da ladejarlene, Eirik og Svein, var de dominerende magnatene i Norge (1000-1015).

Vi vet lite om Einars far og da også om hvilke ressurser og jordeiendommer Einar arvet etter ham. Dette gjelder også for andre magnater på denne tiden. Vi kan bare danne oss et bilde fra avstand angående deres jordeiendommer. Han må ha rådd over et betydelig godskompleks, og vi kan sannsynligvis feste lit til sagaenes skildring av hans personlige evner og kvaliteter – dette kan ha gjort at han ble gift inn i ladejarlene ætt. Et slikt giftemål styrket

¹⁴⁵ Leidangen var en sjømilitær forsvarsordning som bygde på verneplikt. Krag 2005, s, 125.

¹⁴⁶ Fagrskinna, s, 247; Heimskringla annen del, s, 169; Morkinskinna, s, 108.

¹⁴⁷ Heimskringla annen del, s, 169.” þá bjoggusk allir þrændir ok Norðmenn til heimfarar með líki Magnús konungs ok raufsk leiðangrinn. Sér þá Haraldr konungr þann kost inn bezta, at fara aptr til Nóregs ok eignask fyrst þat veldi ok eflask þaðan at liði.” Den norrøne teksten er hentet fra Finnur Jónssons Heimskringla utgivelse, s, 465.

¹⁴⁸ The Anglo-Saxon Chronicles, s, 167 (manuskript D).

¹⁴⁹ Håkon jarl styrte Norge i årene 970 til 995. Først som danskekongens jarl; senere løsrev han seg.

Einars stilling i Trøndelag. Han skal i tillegg ha fått veitsler av ladejarlene, og vært landsstyrer på Eiriks sønns vegne da Eirik jarl dro til England.¹⁵⁰

Da ladejarlenes herredømme ble truet av kong Olav Haraldsson støttet Einar sin svoger Svein jarl i kamp. Etter Svein jarl tapte slaget ved Nesjar i 1016 dro Einar til Sverige. Han forlikte seg senere med kong Olav Haraldsson og kom tilbake til landet i 1022, men allerede året etterpå dro han til England og videre på pilegrimsreise til Roma. Det er tvilsomt om Olav hadde interesse av å gi Einar sin gamle stilling tilbake. Einar var i England hos Knut den mektige da Olav falt på Stiklestad. Etter å ha hentet Magnus Olavsson tilbake til landet ser Einar ut til å ha beholdt sin sterke stilling i løpet av hele Magnus' regjeringstid. Einar kalles av Snorre: ”den mektigste av lendmennene i Trondheimen.”¹⁵¹ Einars maktgrunnlag på denne tiden må ha vært et betydelig jordegods - både eget og et jordegods han besatte som følge av sin stilling som kong Magnus' fosterfar – i tillegg til den maktposisjonen som lå i å være kongens representant ovenfor folket.

Ernst Sars mente at lendmannsverdigheten, som Einar skal ha hatt, baserte seg vesentlig på arvelig anseelse blant bygdas bønder.¹⁵² Det var det som gjorde han til en del av eliten og gjorde det nødvendig for en konge å knytte ham til seg. Einar baserte seg ikke kun på et slikt grunnlag for å sikre seg en ubestridt stilling i Trøndelag. Igjennom hele sitt liv jobbet Einar aktivt med å sikre seg støtte og makt. Han giftet seg inn i en fyrsteætt og prøvde å få vennskapet til både utenlandske og innenlandske fyrster. Han deltok i maktkamper og hans rykte som dyktig kriger var allment kjent.¹⁵³ Hadde Einar bare blitt på gården sin er det høyst tvilsomt om en konge eller jarl ville ha gitt ham en posisjon i riksstyringen og om vi hadde hørt om han i sagalitteraturen. Hans grunnlag, jordeiendommer, ville ikke ført han automatisk til toppen. I tillegg så kjente han spillet og fremgangsmåtene og visste hvordan han skulle manøvrere seg i toppsjiktet. Claus krag sier om han: (...) *en høvdingmakt av et slikt omfang ble mer og mer uvanlig.*¹⁵⁴ Men Einars posisjon kan ikke sees som delt fra kongestillingen. Om han ikke selv var konge så har han styrt som en. Det at han var kong Magnus' fosterfar gjorde ham til en førsteminister for landet. Som fosterfar for kong Magnus representerte han kongemakten og nøy godt av den makten kongen innehadde og utøvde.

¹⁵⁰ Einar skal ha fått store veitsler i Orkdal. Se Heimkringla første del, s, 217. For Einars rolle som landsstyrer se Heimskringla annen del, s, 219.

¹⁵¹ Heimskringla annen del, s, 177

¹⁵² Sars 1913, s, 124-125.

¹⁵³ ”Det er sagt at Einar er den sterkeste mann og den beste bueskytter som har vært i Norge; det var ingen annen mann som kunne skyte så hardt som han; han skjøt med ei butt pil så den gikk igjennom ei råblaut oksehud som hang på ei stang.” Heimskringla første del side 217.

¹⁵⁴ Krag 2005, s, 253.

Det er likhetstrekk mellom Einar og Harald. Begge hadde utenlandske forbindelser, begge var gift inn i fyrstehus og begge hadde eller hadde hatt kontroll over kongemakt. Hvordan skulle de så finne seg til rette med hverandre?

3.4.7: Kompromiss og brudd

Snorre hevder at Einar beholdt de landinntektene han hadde hatt under kong Magnus.¹⁵⁵ Så han satt reelt med deler av kongemakten. Kong Harald ble nødt til å få en overenskomst med ham. Vi vet ikke for sikkert hvordan dette gikk til, men Harald kan ha prøvd å få en allianse via et giftemål. Sønnen til Einar, Eindride, ble gift med Haralds søsterdatter¹⁵⁶ på et tidspunkt i følge Snorre. Vi vet ikke når, men det er ikke unaturlig å tenke seg at det kan ha funnet sted rundt Haralds ankomst i landet eller etter Magnus' død. Igjen så vises viktigheten av: *"De personliga banden hade därför ofta en konfliktreglerande funktion, vilket förklarar varför giftermålsallianserna hade en så avgörande social och politisk roll under denna period."*¹⁵⁷ Et slikt giftemål kan ha vært ment å være konfliktregulerende - det virket dog ikke alltid.

Einar må ha hatt en unik rolle i Norge som kongens utøvende hånd. Vi kan anta at flere lokale bønder må ha ansett Einar som deres patron, kanskje bedt ham megle i konflikter uten å involvere kongen. Han kan ikke sees på som en normal representant for stormannsklassen. Sagaene forteller om en rekke konflikter mellom Einar og Harald, men det var konflikten hvor Einar hindret kong Harald å dømme en tjuv¹⁵⁸ som gjorde at striden nådd et klimaks. Einar skal i følge Snorre hatt med seg 500 mann¹⁵⁹ til et forliksmøte mellom han og kongen. Harald tok livet av Einar og hans sønn, Eindride, i Nidaros. Begrunnelsen gis i et skaldekvad Harald skal ha kvedet da han så Einar ankomme Nidaros:

*"Han, som gjør sverdet blodig,
bort vil drive fra landet
oss, om Einar ei kysser
øksemunn den tynne."*¹⁶⁰

¹⁵⁵ Heimskringla annen del, s, 177.

¹⁵⁶ Gunnhild Halvdansdatter.

¹⁵⁷ Hermanson 2000, s, 12.

¹⁵⁸ Heimskringla annen del, s, 179.

¹⁵⁹ Tallet 500 går igjen i sagalitteraturen. Sveinke Steinarsson har i Morkinskinna med seg 500 mann til et forliksmøte mellom han og kong Magnus. Morkinskinna 218-222.

¹⁶⁰ Heimskringla annen del, s, 178. Samme kvad gjengis i Morkinskinna og Fagrskinna: Fagrskinna, s, 264; Morkinskinna, s, 128. *"Rjóðandi mun ráða randar blíks ór landi oss, nema Einarr kyssi øxar munn enn þunna."* Den norrøne teksten fra Finnur Jónssons utgivelse av Heimskringla, s, 473.

Hvorfor tok Harald sjansen på å drepe den stormannen som hadde dominert den politiske scenen i 20 år? Så han på Einar som en reell trussel? Hans bror Olav mistet sin makt mye på grunn av denne typen drap av mektige stormenn.¹⁶¹ Samtidig så hindret Einar kong Harald å få full tilgang på kongeinntektene og dermed å belønne sine egne støttespillere. Kunne Harald myrde Einar og hans sønn på denne måten fordi forholdene hadde endret seg? Var det rett og slett en annen situasjon i landet etter slaget på Stiklestad som Sars mente? Før slaget ”*var de store Høvdinger endnu ikke definitivt bøiede under Indflydelsen af de Ideer, hvorpaa den nye Tingenes Orden var bygget; derfor kunde de endnu da forene sig til en kamp, (...)*”¹⁶²

Han kan imidlertid ha visst at han hadde flere magnaters støtte bak seg. Harald Sigurdsson hadde sikret seg ryggdekning hos Olav Haraldssons tidligere støttespillere i Trøndelag: Arnmødlingene.

3.4.8: Arnmødlingene – bakgrunn og rolle

Arnmødlingene er navnet på etterkommerne til stormannen Arne Armodsson fra Giske. Denne ætten kalles den mektigste lendmannsslekten i landet av Fagrskinna og Morkinskinna forfattere.¹⁶³ Slekten ble sentral under Olav Haraldssons tid, og tre av Arnes sønner kom til å spille en rolle i det politiske toppsjiktet.¹⁶⁴ Den som satte tydeligst spor etter seg i skaldekvad og senere sagalitteratur var Kalv Arnesson.

Kalv Arnesson var som vi har sett den viktigste av Magnus’ rådgivere i den første tiden. Han kalles Magnus’ fosterfar av Snorre.¹⁶⁵ Han, som resten av familien, hadde vært støttespillere av kong Olav Haraldsson. I løpet av kong Olavs tid hadde han overtatt gården Egge ved Steinkjer.¹⁶⁶ Senere gikk han over til kong Knut, og ledet bondehæren mot kong Olav Haraldsson på Stiklestad. Dette gjorde at han ble fordrevet fra landet av kong Magnus da kong Magnus ble voksen. Kalv tok med seg huskarene sine, dro så til vestover og herjet der. Han slo seg til slutt ned hos Torfinn jarl på Orknøyene som var hans mål.¹⁶⁷ I følge Orknøyingasoga så ankom Kalv med mye mannskap og styrket Torfinns stilling på øyene. Hans stilling på Orknøyene og måten han ankom der, med egne skip og huskarer, minner om

¹⁶¹ For eksempel drapet på Erling Skjalgsson i 1027. Heimskringla annen del, s, 67.

¹⁶² Sars 1913, s, 253.

¹⁶³ Sønnene av Arne Armodsson. Kalv, Finn og Torberg er tre av hans sju sønner. Fagrskinna, s, 264; Heimskringla, første del side 314; Morkinskinna, s, 127.

¹⁶⁴ Fagrskinna, s, 264; Heimskringla, første del side 314; Morkinskinna, s, 127.

¹⁶⁵ Heimskringla annen del, s, 132.

¹⁶⁶ Denne gården og gårdens enke hadde Kalv overtatt etter Olav hadde fått gårdens eier, Olve, drept. Krag 2005, s, 198.

¹⁶⁷ Torfinn var gift med Ingebjørg, datter av Finn Arnesson. Orknøyingasoga, s, 58.

Harald Sigurdssons egen historie. Kalv omgav seg i tillegg med en skald, Bjarne Gullbråskald.¹⁶⁸ Kalv var på Orknøyene da kong Harald ble konge i landet.

*Finn Arnesson, Kalvs bror, tilhørte ”det øverste sjiktet av norske kysthøvdinge i første halvdel av 1000-tallet.”*¹⁶⁹ Han hadde stått trofast på kong Olav Haraldssons side i kampen mot kong Knut og stormennene. Han fulgte kong Olav i eksil til Holmgard og fulgte ham tilbake til Stiklestad. Men vi hører ikke at han spilte en rolle under kong Magnus Olavssons styre. Hans brors forvisning kan ha forvist Finn ut på sidelinjen også. Einars sterke maktposisjon kan ha bygd opp en antagonisme mellom de to magnatene – spesielt hvis Einar stod bak Kalvs forvisning. Finn var kjent mann, venn av en helgenkonge og en krigstrent magnat med trent mannskap. Han satt på den rike gården Austrått. I tillegg hadde han, som Harald og Einar, en slektskapsforbindelse med en fyrste. Han hadde giftet sin datter med Orknøyjarlen Torfinn. Kong Harald hadde som konge her en motvekt til Einars posisjon i Trøndelag. Finn og Harald hadde begge kjempet på Olavs side. En gjensidig ordning mellom dem måtte det være mulig å få til. Begge kunne tjene på at Einar mistet kontroll over sine veitsler, og Finn ville samtidig ha sin bror tilbake til landet. Hvordan gikk de så frem for å sementere dette gjensidige nytteforholdet som ville bedre begges stilling?

Nok en gang ser det ut til at giftemål og gaver skapte alliansen mellom to magnater. Harald tok Tora Torbergsdatter til kone. Hun var Finns brorsdatter. Harald var altså gift med to kvinner på en gang; med sin russiske brud og med sin norske brud. Edvard Bull forklarer disse to ekteskapene med at *de kristelige forestillingene om engifte hadde vel ikke festnet sig så dypt ennå.*¹⁷⁰ Sverre Bagge mener at hans andre ekteskap kun var en frilleforhold.¹⁷¹ Det var fra forholdet mellom Harald og Tora de fremtidige norske kongene kom. Finn giftet seg i tillegg inn i Haralds familiegren. Han ble gift med datteren¹⁷² til kong Haralds bror.¹⁷³ I følge Ágrip gav Harald også store veitsler til Finn.¹⁷⁴ Harald delte sine kongelige privilegier med Finn for å få hans støtte.

Vissheten om Finns støtte kan ha bidratt til at Harald bestemte seg for å ta sjansen på å ta livet av Einar. Det ble i hvert fall umiddelbart behov for Finns vennskap etter drapet i følge Snorre. Harald tok kontakt med Finn Arnesson for å be Finn berolige trønderne som var

¹⁶⁸ Bjarne Hallbjørnsson Gullbråskald skal ha blitt drept av en tidligere hirdmann av Olav den hellige på grunn av sine kvad om Kalv.

¹⁶⁹ Claus Krag i No.Biogr. Leks. 3, 2001. Side 101.

¹⁷⁰ Bull 1931, s, 97.

¹⁷¹ Se Sverre Bagge: *Ætt, stat og politikk fra vikingtiden til 1200-tallet, Norsk slektshistorisk tiddskrift Bind XXXVIII-hefte 2(Oslo 2001), s, 72.*

¹⁷² Bergljot.

¹⁷³ Halvdan Sigurdsson.

¹⁷⁴ Ágrip, s, 60.

i harnisk etter Einars død. Finn fikk overtalt dem til å holde seg rolig og inngå et forlik med kongen. Dette er Heimskringlas versjon. Fagrskinna og Morkinskinna utdyper ikke etterspillet etter Einars død. De forteller dog at Kalv kom tilbake til landet fra sitt opphold på Orknøyene på denne tiden. Finn stilte, i følge Snorre, som krav for sin hjelp at hans bror skulle få komme tilbake og få tilbake sine eiendommer. Hans eiendommer hadde blitt konfiskert av kong Magnus. Det kan være at Einar rådde over dem etter Kalvs forvisning.

Kalv vendte tilbake og fikk sine eiendommer igjen. Harald knyttet seg altså opp til de som hadde vært Olavs støttespillere før 1030, men dette forholdet var pragmatisk for alle parter. Forholdet mellom Arnmødlingene og Harald endte ikke harmonisk. Harald var på stadige tokt mot Danmark. Kalv døde i et av disse felttogene kort tid etter sin gjenkomst. Finn gav Harald skylden for Kalvs død, dro så til Danmark, og ble kong Sveins jarl i Halland. Magnatene på denne tiden var ikke fanget inne i nasjonale grenser, men tjente og knyttet forbindelser over hele Europa. Etter Kalvs død og Finns flukt havnet Austrått og Egge sannsynligvis i kongehender og ble de fordelt videre.¹⁷⁵

3.4.9: Vikingtoktets vei inn i eliten og vikingenes utfordring for eliten

Sagaenes behandling av denne perioden konsentrerer seg først og fremst om de magnater som holdt til i trøndelagsregionen – i tillegg kampene mot kong Svein av Danmark. Det er mulig at sagaene har hatt en særlig rik tradisjon å basere seg på derifra. Viken¹⁷⁶ spiller dog en unik rolle i løpet av Haralds regjeringsperiode; Harald Sigurdsson skal i følge sagatradisjonen ha grunnlagt Oslo og oppholdt seg der for å forsvare landet mot danskene. Dette området hadde vært utgangspunktet for en rekke vikingtokt. Det er til og med en teori som går på at vikingene fikk sitt navn fra Viken-området.¹⁷⁷ Hvordan konsoliderte så Harald sitt hold overfor dette området, hvordan fikk han en ordning med magnatene derifra og eventuelt de nye magnatene som dukket opp?

Håkon Ivarsson

Etter Einar og Finn var det magnaten Håkon Ivarsson som kom til å bli den neste utfordringen for kong Harald. De norrøne sagaverkene forteller forskjellige historier om han. Han er i

¹⁷⁵ Austrått fortsatte å spille en rolle som et hovedsete for en rekke aristokratiske ætter. Rømer-ætten eide Austrått på 1400-tallet, mens Bjelkeætten tok over godset etter reformasjonen.

¹⁷⁶ Området rundt Oslofjorden.

¹⁷⁷ Oxford Illustrated History of The Vikings, s. 8.

tillegg den eneste ikke-kongelige nordmann det ble skrevet en saga om.¹⁷⁸ I Snorres Heimskringla stifter vi kjennskap til ham etter mordet på Einar og Eindride i 1050. Han er der i slekt med ladejarlene og holdt til på Opplandene.¹⁷⁹ Da Eindride ble drept følte Håkon seg forpliktet til å hevne ham. Finn, som i følge Snorre hadde vært på vikingferder med Håkon, fikk forlikt kong Harald og Håkon. Forliket gikk ut på at Håkon skulle få en jarletittel og datteren til kong Magnus Olavsson. Kong Harald aksepterte dette og Håkon fikk Magnus' datter, men jarletittelen og eiendommene som kom med dem vil ikke Harald gi fra seg. Det er først da den sittende jarlen, Orm(enda en slektning av ladejarlene), dør, at Håkon fikk jarletittelen. Håkon jarl spilte en viktig rolle i kong Haralds seier mot kong Svein ved Nisså i 1062. I dette slaget kjempet Finn Arnesson på danskekongens side. Men i løpet av slaget så hjalp Håkon kong Svein å flykte. Da Harald fikk høre om dette måtte Håkon flykte til Danmark. Han ble senere dansk og svensk jarl, og deres alliert mot kong Harald.

I Morkinskinna's versjon av Håkon Ivarssons historie er han en viking hvis far skal ha vært Olav Haraldssons lendmann, men den sier ingenting om et eventuelt slektskap med ladejarlene. Morkinskinna plasserer Håkon i Viken i stedet for på Opplandene. Håkon dro på vikingferd sammen med Finn Arnesson.¹⁸⁰ Håkon ankommer slaget ved Nisså i 1062, det siste store slaget mellom kong Svein og kong Harald, og bestemte seg for å slutte seg til Haralds flåte med sine 10 skip.¹⁸¹ Håkons innsats var med på å avgjøre slaget. Han fikk ære og berømmelse på grunn av sin innsats. Morkinskinna forteller at mennene mente at Håkon var den som hadde gjort den beste innsats i slaget. Kong Harald tilbød Håkon kong Magnus' datter Ragnhild og jarledømmet. Håkon tok Ragnhild til kone, men fikk heller ikke i denne historien jarletittelen eller eiendommer. Da Håkon innser at han aldri kommer til å få disse drar han til Danmark med Ragnhild. Kong Svein gjør ham til jarl over Halland. Senere, etter freden mellom Svein og Harald, ble han den svenske kongens jarl. Håkon Ivarssons etterkommere beholder en mektig posisjon i den danske eliten. Oldebarnet hans, Eirik Lamb, ble konge av Danmark i 1137.

Disse to sagahistoriene forteller en forskjellig hendeshistorie,¹⁸² men det de har felles er interessant. De betoner Håkons innsats ved slaget ved Nisså, hans militære styrke og

¹⁷⁸ Denne sagaen er dessverre tapt. Men det ble laget et latinsk sammendrag av sagaen på 1500-tallet. Se Appendix B i *Morkinskinna – The Earliest Icelandic Chronicle of the Norwegian Kings*.

¹⁷⁹ Håkon jarl var hans oldefar.

¹⁸⁰ Kjetil av Ringnes nevnes som den tredje deltakeren på disse vikingtoktene.

¹⁸¹ Morkinskinna, s. 150-151. Morkinskinna forteller at Håkons menn var godt trente etter å ha deltatt i en rekke hærtog med Håkon. Morkinskinna, s. 153.

¹⁸² Snorre skal ha basert seg på Håkon Ivarssons saga i skrivingen av Heimskringla. Håkon Ivarssons saga ble skrevet etter Morkinskinna. For mer om se *Morkinskinna – The Earliest Icelandic Chronicle of the Norwegian Kings*, s. 15-19.

hans vikingkarriere. Denne karrieren som nærmest kopierte Harald Sigurdssons egen utgjorde Håkon Ivarssons maktposisjon. De militære styrkene på denne tiden bestod av huskarer trent på vikingferder og bondsoldater. Det var ingen stående hær en konge eller andre kunne benyttet seg av. En dyktig mann som Håkon fikk villige rekrutter dess større suksess han oppnådde: "(...) *many men were eager to serve because of the rewards that could be earned in successful campaigns.*"¹⁸³ Enhver leder for en slik styrke var en verdifull partner: "*Högst värderades de kompanjoner som förfogade över en betydande militär styrka.*"¹⁸⁴ Håkons militære evner gjorde ham attraktiv som måg og venn. Morkinskinna og Heimskringla er uenige om Håkon stammet fra ladejarlene eller ikke, men hans posisjon var nok aldri avhengig av et slikt slektskap, men den støtten han hadde takket være egne evner og sine menns støtte. Han kunne velge blant de skandinaviske lederne, som Harald, hvilke elite han ville trenge seg inn i.

Vikingveien til en maktposisjon innen eliten var ikke eksklusiv for Håkon. Finn, Kalv og Harald hadde alle vært i utlandet å tjent seg penger som vikinger eller leiesoldater. Vikingferdene skapte magnater som konger og andre stormenn måtte forholde seg til. Vikingferdene er heller normen enn unntaket blant disse stormennene. Hvis ikke kong Harald prøvde å få en ordening med magnater som Håkon så åpnet han opp for en potensiell farlig situasjon. En situasjon han var veldig kjent med. En vellykket vikingleder med en militær styrke kunne endre maktstrukturen helt ved sin tilstedeværelse.

3.4.10: De nye stormennene

Skulle vikingledere beholde sin flokk av krigere måtte de, i tillegg til å være dyktige og vinne slag, belønne sine huskarer. Kong Harald Sigurdsson hadde med seg en krigerflokk fra landene i øst. Betydningen av denne krigerflokk kan knapt overvurderes. I begynnelsen var de nok fornøyde med gull og omsettelig gods fra sin patron, men også de hadde behov for å slå seg ned.

I følge Edvard Bull så etablerte kong Harald en rekke nye stormenn rundt omkring i landet. Med den manglende kunnskap vi har om denne perioden er det vanskelig å finne grunnlag for slike påstander. Vi har sett at Harald gjerne gjorde kompromisser med flere av landets egne stormenn, riktignok brøt han en del av disse avtalene, men det er sannsynlig at flere av kong Magnus' stormenn beholdt sin posisjon og eventuelle veitsler.

¹⁸³ The Oxford Illustrated History of The Vikings, s, 170.

¹⁸⁴ Hermanson 2000, s, 120.

Vi hører kun om to menn som hadde fulgt Harald til landet som ble etablert som stormenn: Ulv Ospaksson og Svein Gerzke. Svein Gerzke opptrer kun i Morkinskinna. Der sies det at han kom med Harald fra Russland til Norge og fikk len av ham.¹⁸⁵ Vi får ikke høre hvor han slo seg ned eller om han fikk noen etterkommere. Men han kan representere en rekke andre navnløse menn som kom med Harald til landet.

Ulv Ospaksson spiller en større rolle i historien både på grunn av hans egen innsats og av den grunn at han ble forfar til erkebiskop Øystein Erlendsson (1161-1184). Ulv hadde tjent sammen med Harald i Bysants. Han var den eneste av Haralds menn som fikk en tittel som nevnes i skaldekvadene; han kalles stallare. Det er uklart hva denne tittelen betydde, men den demonstrerer hans tette tilknytning til kong Harald.¹⁸⁶ Det gjør også giftemålet han fikk. Kong Harald var gift med Tora Torbergsdatter og Ulv ble gift med hennes søster, Jorunn Torbergsdatter. Kong Harald belønner ham også med gods: *”Kong Harald gav Ulv stallare lendmannsrett og tolv marks veitsler og omfram et halvt fylke i Trondheimen.”*¹⁸⁷ Etter Kalv, Finn og Einar hadde blitt ryddet av veien så var det åpninger på toppen i Trøndelag. Hva lendmannsrett betydde på denne tiden er vanskelig å finne svar på, men den måten veitslen blir definert på tyder på at det ikke eksisterte faste lensstørrelser.¹⁸⁸ Menn som Ulv og Svein var en vikingkonges dilemma. Han var nødt til å få en ordening med de stormennene som allerede var i landet og de som eventuelt kom til landet. Samtidig måtte han belønne sine egne menn. Det var nødt til å bli skuffelser på enkelte hold som igjen ville føre til konflikter.

En annen type press og samtidig mulighet utgjorde hans frender.¹⁸⁹ Haralds krav på Danmark kom gjennom hans nevø Magnus og han fikk giftet bort sin niese til Finn. Harald Sigurdsson var i en posisjon hvor han kunne hjelpe de av familiemedlemmene som ville hjelpe ham. Tore på Steig var sønn av kong Haralds moster. Det var han som hadde gitt Harald kongsnavn på Opplandene. Senere på 100-tallet spiller han en sentral rolle blant annet som fosterfar til kong Haralds barnebarn, Håkon.

¹⁸⁵ Morkinskinna, s, 82.

¹⁸⁶ I følge sagaene går tittelen tilbake til Olav Tryggvason. Den blir regnet som den fremste blant titlene i kongens hird. Stallaren førte ordet for kongen hvis det trengtes på tinget. Se Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder bind 17, s, 34-36.

¹⁸⁷ Heimskringla annen del, s, 176.

¹⁸⁸ Gulatingsloven forteller at: *”Lendmannen eller årmannen som har minst ein åttung til å styra, skal få tak i folk til fem hamlor.”* Gulatingslovi 301. Denne formuleringen antyder at en lendmann kunne ha mer eller mindre i len så sent som da Gulatingsloven ble nedskrevet. Det er høyst tvilsomt om man hadde faste avgrensede len så tidlig som på 1000-tallet.

¹⁸⁹ Frende er den norrøne termen for blodsslektninger på både morssida og farssida. Opheim 1996, s, 33.

3.5: Samlet vurdering

”Mektig er du, Einar, dersom det er du som er konge over landet, og ikkje eg endå om det er eg som er kalla konge.

Nei, sa han, du er konge over landet ditt, og eg vil ikkje tola at nokon mann bryt lova.”¹⁹⁰

3.5.1: Eliten

Denne gjennomgangen av de meste sentrale aktørene i eliten på Haralds tid gir oss en annen forståelse av hvordan eliten kan forstås på denne tiden. Vi ser ingen tegn til en fastlåst statsorganisasjon med en konge på toppen som fordelte embeter og makt til underordnede, ei heller en avgrenset gruppe aristokrater som tok sine titler og eiendommer som en selvfølge. Det er vanskelig å se tegn til arvelig anseelse bak maktposisjon til Harald, Ulv eller Kalv. Riktignok så begynte ingen av disse magnatene med tomme hender. De tilhørte de mer velstående i et samfunn bestående av trelle, tjenere og bønder. Men de kunne ikke basere sin topposisjon i eliten på arv. De måtte alle kjempe for å beholde sin posisjon eller for å øke den. En nedarvet maktanseelse var aldri en garanti for en fortsatt stilling i eliten.

Da vi trer inn i perioden ved Haralds ankomst var det en konge som styrte landområdene Danmark og Norge. Hva medførte så en kongetittel på denne tiden? Edvard Bull mente at konge på Magnus Olavssons og Harald Hardrådes tid betegnet en stor og selvrådlig høvding.¹⁹¹ Tittelen var enda ikke en betegnelse på en regulær militærmakt.¹⁹² Denne studien av magnatene gir ham rett i dette. Det passer best å karakterisere Skandinavia på denne tiden som et førstattlig samfunn. Det vil si et samfunn som ikke styres av et sentralisert enhetlig hierarki med et embetsverk med klart definert myndighet og oppgaver. *”Samfunnet er i første rekke bundet sammen gjennom personlige bånd.”¹⁹³* Kongetittelen måtte det kjempes om, og den var ikke nødvendigvis begrenset til et land eller utrustet med fast bestemte oppgaver. Militærmakt var et viktig element i anskaffelsen, utøvingen og konsolideringen av kongeposisjonen. Hele Haralds karriere gikk ut på dette. Men samtidig med dette så prøvde kongene å få en overenskomst med dem de styrte over. Konge ble man på tingene. Der fikk man bøndenes godkjennelse. Var så denne kongehyllingen avhengig av arv?

¹⁹⁰ Morkinskinna, s, 130.

¹⁹¹ Bull 1931, s, 94.

¹⁹² Bull 1931, s, 94.

¹⁹³ Bagge 1986, s, 148-149.

Fra år 1000 til 1066 så var det kun en sønn som tok over den norske kongetittelen etter sin far. Det er kong Magnus, men selv for ham skjer ikke dette automatisk. Han fikk ikke tittelen, men han - og hans venner - måtte ta den som alle de andre kongene og jarlene i første halvdel av 1000-tallet. Arveretten til kongedømmet var i beste fall et omdiskutert krav. Det var flere familier og fyrster som la krav på Norge; ladejarlene, danskekongene og Olav Haraldsson. Fra Olav Tryggvason opp til Harald Sigurdsson så var det militærmakt som førte en magnat frem til kongetittelen, og som avsatte ham. Den med mest ressurser, størst hird og som skaffet seg støtten til flest magnater fikk tittelen. Claus Krag mener at utgangspunktet for kongeverdigheten i Skandinavia hadde vært ren maktutøvelse. Rettsgrunnlaget var kongehyllingen av bøndene på tingene, men bak denne hyllingen stod kongen og hans krigsfolk. Det finnes ikke eksempler på at en som ønsket kongehylling ikke fikk sitt ønske oppfylt.¹⁹⁴

Haralds karriere viser hvor stort spillerom en magnat hadde innenfor denne politiske strukturen. Harald klarte ved militærmakt å presse seg inn som kong Magnus' medkonge. Da fikk man plutselig to konger som delte landets ressurser mellom dem. Maktstrukturen var fleksibel og forandret seg etter de magnatene som gjorde sitt inntog. På samme måte markerte Håkon Ivarsson seg gjennom sin private maktstilling. Det måtte gjøres plass til denne type aktører. Hvor mange nye aktører var det så? Kalv, Finn og Einar hadde en lang karriere i toppsjiktet under flere fyrster. Spilte så kong Harald en særlig sterk rolle i etableringen av nye menn? For å få klarhet i det må vi sammenligne med hans forgjengere på tronen.

I denne fremstillingen har det blitt fokusert på konflikter, og av den grunn forvisningen eller døden til en rekke magnater. Men Harald Sigurdsson var ikke unik i det å ta livet av eller jage magnater ut av landet. Kong Magnus Olavsson drev Kalv Arnesson fra landet, drepte Hårek av Tjøtta og beslag en rekke storgårder.¹⁹⁵ Hans far, Olav, fikk Erling Skjalgsson og Olve på Egge drept, og fordrev Tore Hund, Håkon og Svein ladejarl.¹⁹⁶ Tilgjengjeld hevet kong Olav Arnmødlingene opp i en større maktstilling. Vi hører bare om to utlendinger som får innpass i landet under Harald Sigurdssons tid – Ulv og Svein - men det var nok garantert flere. Men Harald gikk aktivt inn for å integrere disse nye mennene, og seg selv, inn i det gamle toppsjiktet gjennom giftemål. Det som skiller Harald Sigurdsson fra de foregående kongene var at han var den siste av sitt slag. Etter hans tid var det slutt på vikinger som kom seilende utenfra og krevde en posisjon i toppen. Denne typen vikingkonger

¹⁹⁴ Krag 2005, s, 249-250.

¹⁹⁵ Heimskringla annen del, s, 131(Håreks død) og 134(Kalvs forvisning og beslagleggingen).

¹⁹⁶ Heimskringla første del, s, 223(Håkon jarl), s, 313(Olves død); annen del, s, 29(Tores forvisning), s, 67(Erling Skjalgsson).

hadde forpliktelser både ovenfor sitt eget krigerfølge og de hjemlige magnatene. Det ble nødt til å bli konflikter på grunn av et slikt dobbeltpress. Harald etablerte et dynasti som førte til at hans etterkommere ikke hadde samme behov for å skape nye menn.

Eliten var en løs avgrenset maktstruktur hvor arv alene aldri kunne sikre enn en maktposisjon. Det måtte militærmakt til og støtten til andre magnater. Utøvelsen av makt var kollektiv gjennom samarbeid med andre magnater og i forståelse med sine menn. Magnatene var heller ikke geografisk avgrenset til kun et landområde i Skandinavia. Ikke en av kongene eller de andre magnatene i denne perioden baserte seg kun på hjemlig støtte. De forskjellige magnatene Finn, Einar og Håkon opererer over en større arena, og i denne arenaen kunne de også støtte seg opp mot flere ledere eller skape seg selv en lederposisjon. I denne løse maktstrukturen ble veitsler og len delt mellom en konge på toppen og de mektigste stormennene.

3.5.2: Hva var forutsetningene for å etablere seg og konsolidere sin posisjon i eliten?

Hvilke fremgangsmåter hadde så disse aktørene til felles for å komme seg inn i eliten og hvilke grunnlag måtte de ha? En del av de elementene jeg kommer til å berøre her er aktuelle i hele perioden jeg tar for meg. Jeg kommer derfor til å gå grundigst inn på på magnaters strategier og maktgrunnlag i dette kapitlet. I de neste tre kapitlene er det forandringene i fremgangsmåte og maktgrunnlag jeg kommer til å fokusere på.

1: Vikingferder og utenlandsk tjeneste

Den viktigste fremgangsmåten for å etablere seg i eliten var gjennom militær makt - gjennom vikingferder. Finn, Kalv, Harald, Ulv og Håkon hadde alle et maktgrunnlag derifra. Dette var et maktgrunnlag som kunne frigi en fra ens lokale regionale politiske posisjon, og sikre en magnat en plass helt på toppen. Uten denne støtten hadde ikke kong Harald fått sin stilling. De dominerende herskerne i Norge opp til kong Harald hadde et maktgrunnlag fra utlandsopphold. Å utruste et skip krevde ressurser; de magnatene vi har nevnt startet ikke som kotkarer. Men hadde en først kommet seg ut var det ens personlige evner som var det essensielle. En magnat skulle vinne slag, slutte allianser med andre magnater og viktigst være

gavemild ovenfor sine menn.¹⁹⁷ Dette var et led i utdannelsen til ledere. Lykkes de som ledere for vikingflokker så var sjansen stor for å lykkes i nasjonale politikken. I tillegg til gullet fra utlandet fikk man også et bedre omdømme. ”Genom extern tillägnelse förvärvades ett rykte som framgångsrik härförare vars dådkraft och generositet ledde till höjd social och ideologisk status”¹⁹⁸ Krigstokt var skaldenes største inspirasjonskilde, og det de diktet mest om.¹⁹⁹ Claus Krag sier om Harald Sigurdsson:

”Harald hadde helt uvanlige evner som hærfører og militær organisator. Ikke minst var han oppfinnsom i farens stund og fant utveier når situasjonen var som aller vanskeligst. Derfor hadde mennene hans sterk tiltro til ham. Hele sitt liv som voksen var han opptatt med krig og krigføring. Som konge var han først og fremst hirdleder, et militært perspektiv bestemte både mål og midler i hans politikk.”²⁰⁰

Claus Krag har nok rett i å betone de personlige evnene til en mann som Harald Sigurdsson og hans rolle som hirdleder. Snorre vektlegger også Haralds tankeevner: *Han var så klok at det blir vanlig sagt at det ikke har vært noen høvding i Norderlanda som har vært så dyptenkt eller rådsnar som han.*²⁰¹ I et samfunn hvor veien til en posisjon i eliten gikk gjennom maktbruk og krigføring så gjaldt det å støtte seg til den dyktigste krigsherren eller alliere seg med den.

2: Giftemål

Vi har gjentatte ganger i dette kapitlet sett eksempler på bruken av giftemål for å bedre ens stilling og konsolidere den. Militærmakt og vikingferder åpnet opp en plass på toppen, eller det vil si tvang frem en plass, men skulle man bli der så var det om å gjøre å få en ordening med andre magnater. Norge var et bilateralt samfunn, det vil si at slektskap ble regnet gjennom både kvinneledd og mannsledd. I et slikt samfunn var giftemål et viktig element i alliansebyggingen. En magnat kunne bestemme hvem han ville gifte seg med, og hvem som skulle giftet seg med hans kvinnelige slektninger; gjennom giftemål kunne en magnat velge nye slektninger.²⁰² Harald Sigurdsson var bevisst på dette. Han giftet seg med datteren til en utenlandsk fyrste, og fikk slik en mektig mann som sin måg. Dette skapte et bånd som bekreftet et maktforhold. Samtidig kunne giftemål eller frillehold skape en tilknytning til den

¹⁹⁷ Det er likhetstrekk mellom magnater på Norge på 1000-tallet og såkalte *big-men* i Melanesia. Der var det konkurranse mellom forskjellige menn som gjennom gaveutveksling, affinaler og mange koner skaffet seg politisk makt. Se *Små steder – Store spørsmål*, s, 211.

¹⁹⁸ Hermanson 2000, s, S 178

¹⁹⁹ Hallfred Vandrædaskald sier i et skaldekvad om slaget ved Svolder: ”*Storkongen stod alene mot to stridbare konger, jarl var den tredje. Slikt gjør lett skaldenes yrke,*” *Heimskringla første del*, s, 199.

²⁰⁰ Krag 2005, s, 236.

²⁰¹ *Heimskringla annen del*, s, 175.

²⁰² ”*Den bilaterale slektskapsstrukturen gjorde derimot ekteskapsallianser til et viktig politisk middel.*” Bagge 1986, s, 150-151.

lokale elite. Haralds andre giftemål/frilleforhold med Tora plantet røtter blant de lokale magnatene. På samme måte ble Ulv Ospaksson også knyttet opp til lokale stormannsætter i Trøndelag der han slo seg ned.

3. *Jordeiendommer*

Ordet lendmann kommer fra: *lendr* – preteritum partisipp av verbet *lenda*, d.e. gi (forsyne noen med) land. + *maðr* – mann.²⁰³ Tittelen brukes hyppig i sagaene om de forskjellige stormennene, men som sagt ble ordet lendmann nevnt i kun et skaldekvad før 1100.²⁰⁴ Stormennene kalles herser og høvdinger i skaldekvadene. Det er dog klart at jord og eiendommer utgjorde et viktig maktgrunnlag for stormennene. Det var grunnlag for deltakelse i eliten og samtidig en av de politiske gevinstene av maktkampen. En viktig faktor for Einar Tambarskjelves makt må ha vært de veitslene og de jordområdene han satt på. Dette må ha igjen ha vært et insentiv for kong Harald til å ta et oppgjør med Einar. Kontroll over gårder og jorder var knyttet til et usikkerhetsmoment under vikingtiden. En ny vikingkonge kunne skape nye forhold, og føre til at en magnat mistet sine jorder.²⁰⁵ Vi vet lite om hvilke kongsgårder kongen rådde over på denne tiden. Anders Holmsen mener at en rekke gårder ble lagt under kongemakten på Harald Sigurdssons tid. I tillegg til å konfrontere andre magnater førte kong Harald en krig mot bøndene på Opplandene. Opplendingene betalte mindre avgifter enn bønder andre steder i landet. Dette fordi de hadde støttet kong Olav Haraldsson militært da han kom til landet. Kong Harald godtok ikke at de hadde særegne privilegier, og var villig til å bruke makt for å få dem til å innordne seg hans styre.²⁰⁶ Sagaene beretter, og Holmsen støtter deres beretning, at flere gårder ble lagt under kongemakten som følge av denne konflikten: ”den skaffet ham en mengde forbrutt jordegods, så rikskongedømmet også i denne delen av landet fikk et solid økonomisk grunnlag.”²⁰⁷

²⁰³ Andersen 1995, s, 279-280.

²⁰⁴ I Sigvat skalds minnekvad om Erling Skjalgsson. Krag 2005, s, 202.

²⁰⁵ Morkinskinna forteller en historie om Ulv den rike på Opplandene. Da kong Harald er på veitsle hos Ulv får han det for seg at Ulv den rike var av trelleætt. Kong Harald bestemmer seg for å gjøre Ulv til en trell igjen. Ulvs kone og hennes frender ber så kong Harald om fred på Ulvs vegne. Kong Harald nøyer seg da med å kun beslaglegge 14 av Ulvs 15 gårder. Morkinskinna, s, 140-142. Denne historien finnes bare i Morkinskinna, men det er tenkelig at makten ofte rådde over retten da vikinger som Harald kom tilbake til landet. Denne type historier er med på å forklare Harald Sigurdssons tilnavn: *Hardråde*.

²⁰⁶ Heimskringla annen del, s, 202; Morkinskinna, s, 139-140.

²⁰⁷ Holmsen 1996, s, 174.

4. Vennskapsbånd og gaveutveksling

Det var naturlig nok begrensninger på hvor mange giftemål og frilleforhold en magnat kunne innlate seg på. Da var det andre måter å skape bånd til seg. De vertikale båndene ble opprettholdt ved at magnaten spredte de inntektene han fikk fra vikingtokt, veitsler eller egne jordeiendommer nedover. Tjodolv kaller Harald i et kvad: ”*Vennegavenes giver.*”²⁰⁸ Hvis man fikk gaver fra mektige menn som man ikke var i stand til å gjengjelde, så måtte man utføre tjenester som motytelse, og dette var et tegn på underordning.²⁰⁹

Gaveutveksling mellom magnatene derimot var avhengig av likeverdighet. Det var meget presise regler gaveutveksling - en gave krevde en gjengave. Sverre Bagge forteller at: ”*Først når gjengaven foreligger, har mottakeren eiendomsrett til gaven. Gjengaven skal være av samme verdi, men behøver ikke å være av samme art.*”²¹⁰ De horisontale bånd ble opprettholdt ved gaver som kunne være eiendommer(veitsler til Finn) og tjenester(Kalvs tilbakekomst).

Gaven gav grunnlag for vennskap. Vennskap på den tiden inkluderte både det vi omtaler som vennskap og det vi ville kalle allianse.²¹¹ Harald Sigurdsson og Svein Ulvsson sluttet en allianse mot kong Magnus. Denne alliansen forutsatte begge støttet hverandre. I følge Snorre så kom Harald seg ut av allianse ved å anklage Svein for å prøve å drepe han.²¹²

Fosterfaderskap og gisler

Da Svein og hans mor ble jaget ut av landet var det på bekostning av en mindreårig konge. Hvorfor tok ikke Kalv eller Einar kongetittelen? Det kan være som Krag mente (det vil si vi ser bort i fra arven etter Hårfagreätten) at det lå en særlig autoritet i det å stamme fra en småkonge som Olav Haraldsson hadde gjort. Men det trenger ikke være slik. Siden Olav hadde blitt kanonisert var det et samlingspunkt som åpnet seg for magnatene: helgenes sønn. Vi kan heller ikke se bort i fra at Kalv og Einar heller ville ha en mindreårig konge enn å la en annen magnat øke sin stilling på deres bekostning. Deres rolle som fosterfedre gav dem tilgang på rikets veitsler og gjorde dem til de ledende magnatene i rike. Fostringsinstitusjonen spiller en viktig rolle i sagaene og i andre samtidige samfunn. Fostringsrelasjoner ble ikledd

²⁰⁸ Heimskringla annen del, s, 191.

²⁰⁹ Bagge 1986, s, 154.

²¹⁰ Bagge 1986, s, 152-153.

²¹¹ Bagge 1986, s, 153.

²¹² Heimskringla annen del, s, 162-164.

blodsbandets karakteristikk. Betegnelser som fosterfar, fosterbror og lignende brukes for å beskrive relasjonene mellom partene.²¹³

Gjennom fostring skapte magnater bånd mellom hverandre. Snorre forteller "(...) folk bruker å si at den som har annens barn til oppfostring, står under ham i verdighet."²¹⁴ Hermanson mener dog at det heller kan betraktes som en personlig allianse enn et patronklient forhold.²¹⁵ Det har nok vært kontekstavhengig. Fostret man en sønn av en magnat hadde man tilgjengjeld et pressmiddel mot denne magnaten Det som i et tilfelle kunne fungere som et bånd mellom to likeverdige magnater kunne under andre forhold dreie seg om å ha et gissel.

Vi hørte ovenfor at kong Magnus skal ha tatt gisler av danskene. Dette var en vanlig praksis når en konge var i tvil om sine menns lojalitet eller for å sikre at forlik ble holdt. Vi hører om det flere ganger i sagaene og Gulatingsloven beretter: " *No om ein her fer mot landet vårt og kongen vår ottast at folk skal svika han, og han vil taka gislar av oss, då har me ikkje rett til å nekta han det. Den som nektar, han er skuldig i landråd. (...)*"²¹⁶ Snorre forteller også at Olav Tryggvason tok sønner, brødre og frender av de mektigste bønder.²¹⁷ Da kong Harald og kong Svein inngikk et forlik foregikk det en utveksling av gisler: " *Hørt jeg har at både Harald og Svein glade gav hverandre gisler, gjerning god var dette.*"²¹⁸ Denne gisseltakingen var en effektiv metode å sikre seg støtten til motvillige bønder og magnater.

3.5.3: Konfliktenes årsak og gang sett i lys av elitens aktører

De konfliktenes som ble ført under kong Haralds tid kom som følge av maktpolitikken som ble ført i eliten. En følge av fleksibiliteten på toppen og den aksepterte bruken av vold var stadige konflikter. Svein og Haralds kamp mot kong Magnus foregikk innenfor maktstrukturen som eksisterte i Skandinavia. Det var slik maktkamp hadde foregått de siste 100 årene. Haralds indre konflikt med de andre norske magnatene befinner seg innenfor samme struktur.

Periodens konflikter kom som en konsekvens av måten man gikk til verks for å etablere seg i eliten, utøve en makt i eliten og konsolidere sin makt i eliten. Fremgangsmåtene var de samme uansett hvilket trinn av utviklingen en magnat stod på. Måten det foregikk på, via krigføring, allianser og kamp om jordegods førte til konflikter med andre magnater.

Konfliktene oppstod som følge av at elitens medlemmer prøvde å flytte frem sine posisjoner

²¹³ For en grundig gjennomgang av fostringsrelasjoner se Opheim 1996, s. 38.

²¹⁴ Heimskringla første del, s 76.

²¹⁵ Hermanson 2000, s, 150-151.

²¹⁶ Gulatingslovi 312.

²¹⁷ Heimskringla første del, s, 175.

²¹⁸ Kvedet av ukjent skald. Heimskringla annen del, s, 199.

eller prøvde å forsvare dem. Einar ville beholde sin makt i Trøndelag etter kong Magnus, mens Harald følte at hans utøvelse av kongemakt, konsolidering av sin stilling og evne til å belønne sine menn ble satt i fare av Einars stilling. Maktstrukturen var flytende med en eller flere konger eller jarler. I en slik verden var krigføring nok et middel for mektige magnater til å øke eller sikre sin stilling.

Kong Harald etablerte et dynasti og var den første kongen som kunne la sin sønn overta kongetittelen direkte siden Eirik Blodøks tok over fra sin far i 930.

Konsekvensene av dynastiets etablering og vikingtidens slutt for konger, stormenn og elite skal vi se nærmere på i neste kapittel.

4. Stormenn og elite under Magnus Sigurdssons og Harald Gilles tid

*En Irer ved navn Harald kastede sig over Norge som lyn og torden. Landet, der ellers var i god trivsel, blev rystet i sin grundvold.*²¹⁹

4.1: Målsetting for kapittelet og tidligere forskning

Utgangspunktet for dette kapittelet blir studien av konflikten mellom kong Magnus og kong Harald på 1130-tallet. Bakgrunnen og maktgrunnlaget til eliten, stormenns strategier og handlingsmønster forsøkes å klarlegges gjennom en nærmere studie av denne striden. I tillegg til denne feidestudien kommer jeg til å trekke linjer opp fra kong Harald Sigurdssons tid til 1130. Hadde metodene for å skaffe seg en maktstilling på denne tiden og eliten selv endret karakter?

Harald Gilles inntreden på den politiske scene ble av historikere på 1100- og 1200-tallet sett på som den begivenhet som innevarslet de senere innbyrdeskrigene i Norge.²²⁰ Historikere på 1800-tallet og 1900-tallet har også benyttet seg av Harald Gilles ankomst i sin periodeinndeling av norsk historie. Flere flerbindshistorieverk bruker året 1130 som startpunkt eller slutt punkt i deres fremstilling av norsk historie.²²¹ Historikere som Hertzberg og Sars mente at aristokratiet fikk lagt kongemakten i hendene sine etter Harald Gilles død. Dette gav dem lyst til å styre gjennom kongedømmet istedenfor å basere seg på det lokale maktgrunnlaget i følge Sars.²²² Hertzberg derimot mente at stormennene tok på seg styringen av landet fordi de måtte, men gav den villig fra seg igjen. Historikeren Alexander Bugge gir i sitt verk *Norges Historie fremstillet for det norske folk*²²³, stormennene hovedansvaret for å sette i gang konflikten. Stormennene var ikke interessert i et enekongedømmet og hentet derfor kongekandidaten Harald Gille til landet.

En følge av at året 1130 har blitt brukt som et periodeskilte i en rekke historieverk er at denne konflikten sjelden har blitt fokus for en egen studie.²²⁴ Det blir av den grunn sentralt

²¹⁹ Saxo, s, 132.

²²⁰ Theodoricus avslutter sin historie om de norske kongene ved kong Sigurds død fordi han ikke vil la ettertiden få vite om de udåder som fant sted etter 1130(side 53); Heimskringla og Morkinskinna gjengir begge en drøm kong Sigurd skal ha hatt som varslet store forandringer før Harald Gilles ankomst (Heimskringla annen del, s, 256; Morkinskinna, s, 284).

²²¹ Per Sveaas Andersens *Norge og kristningen av landet 800-1130*, Claus Krag's *Aschehougs Norges historie 800-1130*.

²²² Sars 1913, s, 317.

²²³ Bugge, Alexander. 1916. *Norges Historie fremstillet for det norske folk. Bind 2, del 2*. Side 28ff.

²²⁴ Et unntak er Knut Arstads artikkel i *Historisk tidsskrift* fra 1999 "Harald Gilles ettermæle".

for meg å gå dypere innpå konflikten selv, og jeg vil legge spesiell vekt på kongenes utenlandske forbindelser.

4.2: Disposisjon for kapitlet

For å sette konflikten inn i en større kontekst vil jeg først gi en kort presentasjon av utviklingen i landet opp til 1130 for så kort gjennomgå konflikten mellom Harald Gille og Magnus Sigurdsson. Dette er for å skape en tankekart hvor jeg kan plassere magnatene og deres rolle. Etter den historiske gjennomgangen går jeg i gang med å studere de forskjellige aktørene som var involvert i konflikten - deres maktgrunnlag, eventuelle motiver og fremgangsmåter. Deretter vil tar jeg for meg kongene og deres internasjonale forbindelser, og i denne forbindelse vil jeg trekke inn danske forhold som jeg mener må forstås for å forstå konflikten. Til slutt blir den informasjonen som jeg hentet fra studiet av magnatene og konflikten, brukt for å trekke slutninger angående det å skape seg en maktposisjon, og hvilke forandringer i elitens sammensetning, fremgangsmåter og grunnlag som hadde funnet sted siden kong Harald Sigurdssons tid.

4.3: Utviklingen opp til 1130

Siden kong Harald Sigurdssons død hadde det vært relativt rolige forhold innad i landet. Hans etterkommere hadde styrt Norge siden 1066. Det var slutt på magnater som ankom landet med sine vikinghærer og tiltvang seg kongemakten i allianse med utenlandske og innenlandske magnater. De danske kongene spilte en mindre rolle i norske forhold, og det var for det meste fred mellom de skandinaviske kongene. Norske konger giftet seg med døtre av danske og svenske konger. Krigerske konger som Magnus Berrføtt(konge: 1093-1103) ekspanderte utad, mens fredelige konger som Olav Kyrre(konge: 1066-1093) og Øystein Magnusson (konge:1103-1123) bygde innad. Med unntak av en konflikt mellom stormannen Tore på Steig og Magnus Berrføtt i 1095²²⁵ så hadde alle væpnede kamper som involverte konger foregått i utlandet. En følge av vikingtidens slutt var at eierskap over jord hadde blitt viktigere enn for 70 år siden. Kongene og magnatene hadde nå jord som sin viktigste inntektskilde.

²²⁵ Tore på Steig reiste i 1095 å reise en opprørsflokk mot kong Magnus. Kong Magnus klarte å overvinne denne flokken, og Tore måtte bøte med livet.

Dette økte igjen viktigheten av arv, giftemål og veitsler for stormennene.²²⁶ Fra Magnus Berrføtts død i 1103 hadde man hatt et samkongedømme i landet. Så lenge man var sønn av en konge så hadde man et krav på kongedømmet. Brødrene Øystein, Sigurd og Olav hadde styrt sammen frem til 1115. Da døde kong Olav og, i 1123, døde kong Øystein. Det hadde vært tilløp til konflikt mellom brødrene, men det ble aldri kamper mellom dem.

4.4: Et arvekongerike

På slutten av 1120-tallet ankom Harald Gille Norge. Kildene er uenige om han kom fra Orknøyene, Hebridene, Skottland eller Irland.²²⁷ Hans gæliske navn, Gilchrist vitner om at han kom fra den keltiske kulturkrets. Harald og hans mor kom til landet i lendmannen Hallkjell Huks følge. Harald Gille påstod at han var sønn av kong Magnus Berrføtt. Kongen i Norge på denne tiden, Sigurd Jorsalfare, var selv sønn til kong Magnus. Kong Sigurd lot Harald få bevise sitt slektskap ved å la ham gjennomgå en jernbyrd. Harald måtte dog love å ikke kreve kongetittelen så lenge Sigurd og hans sønn, Magnus, var i livet. Dette lovte Harald, og etter å ha gått over sju eller ni²²⁸ glødende plogjern bestod han gudsdommen. Hans vennlighet og sjenerøsitet skaffet ham mange venner i den følgende tiden. Det ble dog aldri noe vennskapelig forhold mellom kong Sigurds sønn Magnus og Harald Gille.

Den 26. mars 1130 døde Sigurd Jorsalfare av sykdom i Oslo. Som avtalt ble hans 15 år gamle sønn Magnus tatt til konge.²²⁹ Heimskringla forteller at mange gikk i Magnus' tjeneste og ble lendmenn.²³⁰ Harald Gille var på dette tidspunktet i Tønsberg. Han holdt et møte med vennene sine der, og de avtalte at det skal holdes Haugating i byen.²³¹ Harald tas til konge på tinget. Den eden han hadde sverget ovenfor kong Sigurd ble regnet for avtvungen og dermed ugyldig. Kong Magnus var ikke interessert i å dele makten. Begge de nye kongene begynte så å samle flokk mot hverandre. Harald Gille lyktes best i sin mobilisering og Magnus måtte innfinne seg i å dele kongedømmet.

²²⁶ Jord kunne også beslaglegges av kongemakten på denne tiden i forbindelse med konflikter. Hermanson 2000, s, 5.

²²⁷ Heimskringla (annen del, s, 256) sier at han kom fra Irland, Morkinskinna (s, 281) at han kom til Norge fra Hebridene, Ágrip (s, 79) at han kom fra Irland, og Theodoricus (s, 53) at han kom fra Skottland.

²²⁸ Ni i følge Heimskringla, Theodoricus og Ágrip, mens Fagrskinna mener det var sju. Se Fagrskinna, s, 334; Heimskringla annen del, s, 257, Theodoricus, s, 53 og Ágrip, s, 79.

²²⁹ Den senere skrevne Frostatingslova forteller at en mann blir først myndig som femtenåring. Frostatingslova, s, 67.

²³⁰ Heimskringla annen del, s, 265.

²³¹ Heimskringla annen del, s, 265. Orknøyingasoga, s, 124.

Harald og Magnus var konger sammen i 4 år. I løpet av denne tiden giftet de seg begge inn i skandinaviske kongeslekter. Magnus ble gift med kongssønnen Knud Lavards datter, Kristin, i 1133 og Harald Gille ble gift med Ingerid, datter til den svenske kongesønnen, Ragnvald i 1134. Forholdet mellom de to kongene var ikke problemfritt. Da de holdt gjestebud for hverandre i Nidaros den fjerde vinteren ble det nesten kamp mellom folkene deres. I 1134 samlet kong Magnus sammen en flokk og vant et slag ved Fyrileiv²³² mot Harald. Harald Gille måtte forlate riket og søke tilflukt hos danskekongen Eirik Emune.²³³ Av ham fikk han flere skip og Halland i len.²³⁴ Senere samme år tok kong Harald med seg sin styrke tilbake til Norge. I begynnelsen av januar 1135 var Harald Gille tilbake i Bergen. Mot rådene fra sine nærmeste hadde kong Magnus bestemt seg for å møte Harald der. Etter et kort slag ble kong Magnus fanget, blindet, fikk den ene foten hugd av og kastret før han til slutt blir plassert i et kloster utenfor Nidaros. Harald Gille og hans menn var enda ikke fornøyd. De mente at Magnus hadde gjemt vekk sine skatter.

Stavangerbiskopen Reinald henges av Harald Gilles menn på samme tidspunkt fordi han ikke kan eller ikke vil si hvor disse skattene er. Dette fordømmes av de senere skrevne sagaene.²³⁵ Harald Gille fikk ikke nyte sitt enekongedømme lenge. I 1136 kom nok en tronepretendent til landet. Han ble kalt Sigurd Slembe og påstod som Harald Gille at han var sønn av kong Magnus Berrføtt. Etter å ha konsultert sine venner nektet Harald Gille Sigurd å få vise sitt slektskap ved jernbyrd. Kong Harald anklager ham i tillegg for et mord han skal ha begått på Orknøyene.²³⁶ Haralds gjester tar med seg Sigurd på en båttur, men Sigurd rømmer. Han kommer tilbake senere og får, takket være tips innad i Haralds hird, drept Harald Gille i Bergen. Sigurd Slembe krever så å bli tatt til konge, men stormennene som omgav Harald Gille nekter dette. Harald Gilles barn ble tatt til konger i stedet for. Sigurd Slembe måtte flykte fra Bergen. Han tok kongsnavn i Nord-Hordaland, men fikk ingen virkelig støtte før han hentet Magnus Sigurdsson, nå med tilnavnet Blinde, ut fra klosteret. Men Sigurd og Magnus ble til slutt drept i kamp med Gilles tilhengere i slaget ved Holmengrå 12. november 1139.

Jeg skal nå kikke nærmere på de stormenn som stilte seg bak Harald Gilles kandidatur og se hva det var det var i deres sosiopolitiske situasjon som lå bak deres støtte av

²³² Slaget ved Fyrileiv (nå Färlev) 9.august 1134.

²³³ Konge av Danmark fra 1134-1137.

²³⁴ Det er det samme området Finn Arnesson og Håkon Ivarsson var jarl over. Det passet bra å ha en fiende av norskekongen på grensen mellom det norske og danske riket.

²³⁵ Heimskringla annen del, s, 272.

²³⁶ Et drap på Torkjell Fostre. Torkjell hadde i følge Snorre fulgt Harald til Norge. Heimskringla annen del, s, 279.

Harald Gille. Så skal jeg ta for oss de to kongene selv. Først Harald Gilles høyest rangerte støttespiller: Kale Kolsson.

4.5: Hoveddel – Kong Haralds støtter

”Han spurde Kale korleis han vilde verta mottaken dersom han kom til Noreg. Kale svara at han trudde kong Sigurd vilde taka vel imot honom, dersom ikkje andre øydelagde for honom. Gille-Krist og Kale skifte gåvor då dei skildest, og lova einannan fullkommen venskap, kvar dei so møttest att.”²³⁷

4.5.1: Kale Kolsson/Ragnvald jarl²³⁸

Kilder og Kale

I forbindelse med Kale Kolsson passer det å ta en kort kikk på kildene. Harald Gilles ankomst ble som sagt sett på som en monumental hendelse i flere historieverk fra middelalderen. Det er dog stor forskjell på hvor mye kildene forteller oss om selve kongehyllingen og konflikten mellom de to kongene. Hvem støttet Haralds kongekrav og hvem støttet Magnus'? Den delen av *Morkinskinna* som behandler Harald Gilles kongehylling i Tønsberg er dessverre tapt.

Fagrskinna forteller på sin karakteristiske nøkterne måte at både Harald og Magnus ble tatt til konger etter Sigurd Jorsalfare død, men den forteller ingenting om konflikten som var forløpet til kongehyllingen. *Heimskringla* og *Ágrip* forteller at både Harald og Magnus ble tatt til konge etter kong Sigurds død og at en konflikt begynte å bygge seg opp mellom de to, men *Ágrip* har en lakune før vi får vite hvordan dette verket ville ha behandlet den følgende konflikten. I *Heimskringla* forteller Snorre at Harald konsulterte sine venner før han bestemte å ta kongetittelen, men han navngir ikke disse vennene. Det er et sagaverk som forteller mer enn de andre om selve kongehyllingen, og i tillegg så navngir det tre av Haralds venner.

Orknøyingasaga har jarlene av Orknøyene som sine protagonister. De andre sagaene som omhandler denne konflikten har et monarkisk senter og kan derfor ikke bruke så mye tid på personer som omgir kongen. Siden det som skjer i Norge på denne tiden får store konsekvenser for Orknøyene forteller denne sagaen fyldigere om norske forhold enn de andre verkene. I følge sagaen var nemlig den fremtidige Orknøyjarlen Kale Kolsson og hans far

²³⁷ Orknøyingasoga, s. 114.

²³⁸ Da Kale Kolsson blir jarl over Orknøyene tar han navnet Ragnvald. Siden hans jeg hovedsakelig kommer til å behandle hans rolle i Norge i dette kapittelet kommer jeg til bruke hans dåpsnavn.

tilstede da Harald Gille ble tatt til konge. Kale var på denne tiden enda ikke blitt jarl, men hans far omtales som lendmann. Kale og Haralds vennsforhold gikk langt tilbake. Kale Kolsson skal ha truffet Harald Gille i Grimsby i England da han var 15 år.²³⁹ På dette tidspunktet skal Harald Gille ha vært forsiktig med å gi seg til kjenne som kongssønn. Harald Gille avslørte imidlertid sin identitet for Kale. De lovt hverandre vennskap og gav hverandre gaver da de skiltes. Etter dette møtet sier sagaen at Kale var Harald Gilles støtte i Norge. Hvem var han og hvilke betydning hadde hans støtte?

Kales bakgrunn

Kale ble født i 1100, sannsynligvis i Agder.²⁴⁰ Kales far, Kol, var lendmann og hans mor, Gunnhild Erlendsdatter, var søster til Orknøyjarlen Magnus den Hellige (1080-1115). Kales far, Kol, nevnes av Orknøyingasagaen som en av lendmennene som fulgte Magnus Berrføtt på hans første tokt til Irland i 1098 sammen med sin far. Det var i forbindelse med dette krigstoget orknøyforbindelsen kom inn. Kol fikk Gunnhild som kompensasjon fordi hans far hadde dødd av sårene han hadde pådratt seg i kong Magnus' tjeneste.²⁴¹ Det var altså via sin mor at Kale Kolsson satt på sin viktigste ikke-håndfaste ressurs: han var en av arvingene til jarletittelen på Orknøyene.

Dog på 1120-tallet var det hans frende²⁴² Pål som satt med kontrollen over øyene. Det var ikke bare for Kale å kreve sin arv. Han trengte støtte for å få sitt krav gjennom. Heldigvis for Kale så fortsatte Kong Sigurd Jorsalfare sin fars vestvendte politikk. I 1129 utnevnte Sigurd Jorsalfare Kale til jarl over halve Orknøyene.

Kale og Jon Petersson

Kong Sigurds støtte til Kale kom som følge av et forlik kong Sigurd hadde fått i gang mellom Kale og Jon Petersson. Jon Petersson var i følge Orknøyingasagen en lendmann av beste ætt fra Sogn, men sagaen forteller ikke mer om hans slekt. Jon og Kales konflikt er interessant og kaster nytt lys over kongens rolle som megler på denne tiden. Den utgjør en egen liten småhistorie i Orknøyingasaga,²⁴³ men nevnes ikke i andre sagaverk. En krangel mellom Kales menn og Jons menn i Bergen førte til et drap på Kales mann.²⁴⁴ Det drapet fører til det et annet

²³⁹ Orknøyingasoga, s, 114.

²⁴⁰ For en inngående biografi se Nils Petter Thuesens artikkel i No.Biogr. Leks. 7, 2003, s, 302.

²⁴¹ Kols far het Kale Sæbjørnsson. Gunnhild fikk noen eiendommer på Orknøyene og gården Papuli i medgift. Orknøyingasoga, s, 89.

²⁴² Frende er en betegnelse for blodsslektning på mors eller farssiden.

²⁴³ Orknøyingasoga, s 117-124.

²⁴⁴ Jon Peterssons mann Brynjolv dreper Håvard. Orknøyingasoga, s, 117-118.

hevndrap, og til slutt tar Jon med seg en flokk på 40-50 mann for selv å ta hevn på Kale og hans frender. Da Kale og hans venner får høre om dette samler de sammen en flokk mot Jon, og vinner et slag mot ham. Kong Sigurd Jorsalfare får høre om denne striden og sender bud til begge partene. Han får dem enige om et forlik de begge blir fornøyde med. Jon blir gift med Kales søster, Ingerid, og kong Sigurd gir Kale jarlsnavn og halve Orknøyene. De må også begge love å hjelpe hverandre innenlands og utenlands. ”*Etter denne semja skildest dei i stor venskap, dei som fyrr hadde vore uvener.*”²⁴⁵ Denne typen forlik er karakteristisk for hvordan: ”*Medeltidens människor strävade i första hand efter att lösa konflikterna genom fredliga kompromisser, som gick ut på att ingen av de stridande parterna skulle förlora sin ära eller sociala status.*”²⁴⁶

Kale fikk også et nytt navn, Ragnvald, etter den mest kjente Orknøyjarlen, Ragnvald Brusason. Men da kong Sigurd døde året etterpå ble det ikke noe av kongens støtte. Kales vennskap med Harald Gille gjorde kong Magnus uvillig til å følge opp sin fars løfte. Kale Kolsson forble i følge sagaen kong Harald største støtte i kampen mot kong Magnus. Kale, hans far og deres venner ble viktige for Harald Gille. For i tillegg til støtten fra Kales måg Jon Petersson, kom støtten fra Kales frender, Solmund Sigurdsson²⁴⁷ gjaldkere²⁴⁸ i Tønsberg, og støtten fra stormannen Kyrpinga-Orm fra Etne.²⁴⁹ Da Harald vant enekongedømmet i 1135 gjorde Kale sitt første fremstøt for å få sin orknøyske arv. Dette mislykkes, men i 1136, med kong Harald Gilles støtte, tok han over som eneste jarl over Orknøyene.²⁵⁰

Kale og Haralds interessefelleskap

Kale og Harald Gille hadde et likt utgangspunkt. De var begge potensielle arvinger til hvert sitt rike. Deres arv var en sak andre stormenn kunne samle seg rundt. Hvis du støttet Kale og Gille så var det en sjanse for at du selv ville få gods, len eller veitsler i belønning – i Norge eller på Orknøyene.

Kale hadde gjennom sin far, måg og frender sterke sosiopolitiske ressurser - og det vi må anta var en del jordegods. I like stor grad som Harald Gille trengte støtten til stormenn i Norge for å få sitt krav igjennom så trengte Kale en velvillig norsk konge for å få sitt arvekrav

²⁴⁵ Orknøyingasoga, s, 124.

²⁴⁶ Hermanson 2000, s, 33.

²⁴⁷ Orknøyingasoga, s, 114.

²⁴⁸ Gjaldker var navnet på kongens ombudsman i byene. Det er imidlertid lite informasjon om hva denne tittelen innebar tidlig på 1100-tallet. Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder bind 5, s, 675-678.

²⁴⁹ Kyrpinga-Orm Sveinsson stammet fra Finn Arnesson på morssiden, og var selv far til de to lendmennene Ogmund og Erling Skakke. Han betegnes som Kales frende i Orknøyingasoga, s, 120

²⁵⁰ Orknøyingasoga forteller at Harald Gille gav Ragnvald et fullt utstyrt langskip til bruk i erobringen av Orknøyene. Side 141.

igjennom; de norske kongene hadde det formelle overkongedømmet over Orknøyene. Kale og hans families slektskapsforbindelser med stormenn i Norge var gull verdt for Harald Gille. Harald Gille trengte den støtten hvis han skulle anerkjennes som konge. Hvis vi skal tro Orknøyingasaga på det at de utvekslet gaver og sluttet vennskap da de møttes for første gang, så innså de begge hvor viktige de kunne være for hverandre. Kong Magnus Sigurdsson hadde ikke det samme behovet for å støtte opp Kales maktstilling. Det var ikke bare sentralt for nye konger å bygge opp nye menn, men også for stormenn å bygge opp konger som skyldte dem sin stilling. Og så lenge *”Tradisjonen om kongesønnenes arverett var såpass sterk at folk som av andre og mer personlige grunner gjerne støttet en ny tronekrever, her kunne finne en plattform å stå på;”*²⁵¹ hadde Kale en gylden mulighet.

4.5.2: Tønsberg triumviratets andre mann: Tjostolv Åleson

Den andre av de tre Orknøyingasaga navngir som Harald Gilles støttespillere i Tønsberg var Tjostolv Åleson. I de andre sagaene spiller han en mer sentral rolle på et senere tidspunkt.²⁵² Verken Orknøysagaen eller andre kilder forteller noe om hans familiebakgrunn. Tjostolv trer inn i maktpolitikken sammen med Harald Gille og blir der 20 år fremover - blant annet som beskytter for Haralds sønn, kong Inge. Hva var så grunnlaget for hans sterke stilling i Harald Gilles krets? Verken fødselsår, fødselssted, dødsår eller dødssted er kjent.²⁵³ Han har hatt en gård i Østlandsområdet, og det er i Oslofjordsområdet han hadde sin hovedbase. Tjostolv satset alt på et kort i sin støtte av Harald Gille. Orknøyingasogaen forteller at han solgte jordene sine etter slaget ved Fyrileiv i 1134, kjøpte skip og våpen, og dro så ned til Danmark samme høst for å slutte seg til Harald Gille. Knut Arstad mener at Tjostolv må tilkjennes en stor del av æren for Harald Gilles suksessfulle felttog høsten 1134.²⁵⁴ Etter Haralds død ble Tjostolv en av fosterfedrene og landsstyrerne for Haraldssønnene på Østlandet. Arstad betoner hans evner og personlighet i forsøket på å forklare hans stilling

*”Tjostolv Åleson fremtrer meget positivt i kildene. Han viste åpenbare evner som militær og politisk leder, samtidig som han eksemplifiserte karaktertrekk som lojalitet og ære. Han var således velegnet til å utøve rollen som en av rikets ledende menn, i krig som i fred.”*²⁵⁵

²⁵¹ Gunnes 1996, s, 101.

²⁵² Heimskringla annen del, s, 266; Morkinskinna, s; Orknøyingasaga, s, 124; 304; Ágrip, s, 81

²⁵³ Knut Peter Lyche Arstad anslår at han levde fra 1095 til 1150. No.Biogr. Leks. 9, 2005, s, 187.

²⁵⁴ Arstad 2005, s, 187.

²⁵⁵ Arstad 2005, s, 188.

Fra å være en betydelig jordeier som satset alt på et kort så sikret hans evner ham en ny stilling i rikets styre. Alexander Bugge hevder at Tjostolv var mindre ætt enn rådgiverne til Magnus, derfor stilte han seg på Harald Gilles side.²⁵⁶ Men det er som sagt veldig lite vi vet om hans slektsbakgrunn, så det er vanskelig å si noe om han var han ble regnet å være av høy eller lav ætt.

4.5.3: Den tredje støttespilleren

Ingemar Sveinsson fra Ask²⁵⁷ er den tredje stormannen som nevnes av Orknøyingasoga i tilknytning til møtet i Tønsberg. Snorre forteller, som Orknøyingasoga, at Ingemar døde i slaget ved Fyrleiv på Harald Gilles side i 1134. Orknøyingasoga sier at han til og med skal ha diktet et skaldekvad der før han døde.²⁵⁸

Dette er den eneste gangen Ingemar nevnes i disse verkene, men Morkinskinna har en egen tått knyttet rundt ham. I denne tåtten kalles Ingemar den mektigste lendmann i landet. Han har der en konflikt med en islending. Konflikten ender opp med å involvere kong Øystein og en rekke andre stormenn. Denne konflikten slutter med at han må drar til Danmark.²⁵⁹ På grunn av Morkinskinnas lakune - hvor den ville ha behandlet den tidlige styringstiden til kong Harald og kong Magnus - får vi ikke høre mer om han i det sagaverket. Hvis tåtten om Ingemars landsforvisning er sann så er det mulig at Sigurd Jorsalfare forliket seg med ham senere. Men det er usannsynlig at han igjen ble den mektigste lendmannen i riket. Et håp om en styrket stilling rundt kongen kan ha gjort det ekstra attraktivt for ham å støtte Harald Gilles kandidatur.

4.5.4: Harald Gilles fremtidige måg

Heimskringla og Morkinskinna forteller at Hallkjell Huk brakte Harald Gille til landet. Heimskringla oppgir i tillegg at Hallkjell var lendmann, men sier ikke når han fikk denne tittelen – om det var før eller etter møte med Harald Gille. Hallkjell holdt til på Blindheim på Møre - Hallkjell Huks jordegods ble senere grunnlaget for et stort gods kompleks tilknyttet

²⁵⁶ Bugge, s, 29-30.

²⁵⁷ Ask i Norderhov på Ringerike. Se merknad til side 267 i Heimskringla annen del.

²⁵⁸ *Flagd eggja meg til Fyrileiv; jamt var eg ufus til orrusta. Meg beit orvar frå almbogen; eg mun aldri til Ask koma.* Orknøyingasoga, s, 125.

²⁵⁹ Morkinskinna, s, 260.

Blindheimsætten. Sagaforfatterne er vel kjent med Hallkjells etterkommere og gir en omfattende oversikt over hans slekt.

I følge Fagrskinna var Hallkjell gift med Sigrid Åsolvsdatter, søster til stormannen Guttorm Åsolvsson fra Rein.²⁶⁰ Dette var en slekt hvis etterkommere fikk mye å si for norsk politikk. Guttorm var bestefaren til hertug Skule som var en av sagaskriveren Snorres største støtter i Norge. Hallkjells far, Joan Smørbalte, nevnes kun en gang og *kun* i Heimskringla. Leif Tjersland har i sin artikkel *Studier i Saga-Ætter* prøvd å grave dypere i Hallkjells familiebakgrunn. Han mener at Hallkjell Huk hadde sterk tilknytning til de britiske øyer. Hallkjells søster hadde nemlig det utpregede anglesaksiske navnet Eldrid. Og hennes datterdatter, som også het Eldrid, hadde en sønn som het Kinad (en fornorsking av Keneth). Kanskje Harald Gille og Hallkjell var i fjern slekt og det var derfor Hallkjell brakte Harald til landet? Bakgrunnen for Tjerslands artikkel er å vise hvor viktig ætteinteresser var for den norske politikken. Tjersland gir oss dog ingen definisjon på hva han legger i ætt i et bilateralt samfunn.²⁶¹ Men vi kan ikke se bort fra at Hallkjell hadde slektsforbindelser til øyene i vest.

Det trenger dog ikke være hele grunnen til at han tok Harald med seg tilbake til Norge. Det sagaene ikke forteller om Hallkjell og hans forfedre er like interessant som det de forteller om dem. Hvis Hallkjell var en velstående jordeier som ikke var involvert på nasjonalt plan i politikken kan han ha sett Harald Gille som en mulighet til å forandre på den situasjonen. Han kan ha fått veitsler og tittelen lendmann først etter at han brakte Harald til landet. Kontakten med Orknøyene kan ha skapt et interessefellesskap med Kale Kolsson og hans krets. Hallkjells støtte av Harald viste seg å være gunstig. Begge Hallkjells sønner ble senere gift med døtre av Harald Gille.²⁶² Hans sønner kom til å spille en viktig rolle i toppsjiktet i Norge de neste 50 årene.

4.5.5: Solmund Sigurdsson

Solmund er kun kjent fra Orknøyingasaga. Der spiller han tilgjengjeld en sentral rolle i kretsen rundt Kale, og dermed også rundt Harald Gille. Solmund omtales som en frende av Kale uten at vi får vite mer om hvilke type slektskap det dreier seg om. Solmunds familie hadde nær kontakt med kongefamilien. Hans far, Sigurd Sneis, falt i Magnus Berrfötts tokt

²⁶⁰ Fagrskinna, s. 388.

²⁶¹ Tjersland, L. Studier i Saga-ætter. *Historisk tidsskrift bind 31*: 130 ff.

²⁶² Mer om Hallkjell og hans sønner i kapittel 5.

mot Anglesey.²⁶³ Vi vet dessverre ikke hvem hans mor var. Solmund var gjaldker i den byen hvor Harald Gille oppholdt seg da han tok kongsnavn. Sannsynligvis, selv om Orknøyingasagaen ikke nevner ham i denne anledning, så var han der også da Harald Gille ble tatt til konge. I tillegg til gjaldkar kalles Solmund lendmann.²⁶⁴ Han skal ha vært med i slaget på Fyrileiv, og senere fulgte han Kale til Orknøyene hvor han hjalp han å få kontroll over øyene. Vi ser gjennom Solmund hvor viktig Kales nettverk av støttespillere var for Harald Gille.

4.6: Forsvarerne av kong Sigurds ordning

”Da sa Sigurd Sigurdsson: i: «Det ser så ut for meg, herre, som de av dine lendmenn som i høst bad deg om hjemlov, nå blir sittende hjemme og ikke vil komme til deg. Den gang var det mye mot mitt råd at du spredde så sterkt den folkemengde vi da hadde;”²⁶⁵

4.6.1: Sigurd Sigurdsson – rådgiver til tre konger.²⁶⁶

Sigurd Sigurdsson blir i sagaenes fremstilling kroneksempelen på hvor viktig det var for kongen å motta råd fra sine menn. Han kalles den klokeste lendmannen i Norge av Morkinskinna²⁶⁷ og fremstår i Fagrskinna og Heimskringla som kong Magnus Sigurdssons viktigste rådgiver i konflikten med Harald Gille.²⁶⁸ I følge Morkinskinna hadde Sigurd en lang karriere som lendmann hos flere konger. Han skal ha vært med kong Magnus Berrføtt på hans andre felttog til Irland, og senere i kong Olav Magnussons følge før han ble Magnus Sigurdssons rådgiver.²⁶⁹ Hans far var Sigurd Nevsteinsson av Kvitestein som igjen var sønn av Nevstein og Ingerid, kong Harald Sigurdssons søster.²⁷⁰ Vi må anta at Kvitestein var hjemstedet til Sigurd Sigurdsson også. Dessverre er det usikkerhet om Kvitestein lå på

²⁶³ Orknøyingasoga, s, 88.

²⁶⁴ Orknøyingasoga, s, 114.

²⁶⁵ Heimskringla annen del, s, 269.

²⁶⁶ Heimskringla annen del, s, 268; Morkinskinna, s, 292.

²⁶⁷ Morkinskinna, s, 270.

²⁶⁸ Fagrskinna, s, 336-337; Heimskringla annen del, s, 258-260; Morkinskinna, s, 237. Viktig rådgiver for Magnus Berrføtt også.; er med Magnus til Irland.

²⁶⁹ Morkinskinna, side 237(angående Irlandsfelttoget) og side 270(angående þinga saga). For mer om þinga saga se Gustav Storm 1877 *Sigurd Ranessøns proces*.

²⁷⁰ Halvdan Koht 1924, s, *Hvem var Tore Ingeridsson?* Side 140.

Østlandet eller på Vestlandet.²⁷¹ Det har dog blitt holdt en knapp på Østlandet av nyere historikere.²⁷²

Etter Slaget ved Fyrileiv gav Sigurd Sigurdsson kong Magnus det rådet at han burde holde flokken samlet og vente i Viken på det angrepet som garantert ville komme. Kong Magnus fulgte ikke dette rådet. Han sendte lendmennene og bøndene i sin hærflakk hjem. Da Harald Gille så ankom Norge med sin hær bad kong Magnus Sigurd igjen om råd. Lendmennene kong Magnus hadde gitt hjemlov kom nemlig ikke til kong Magnus' unnsetning. Sigurd gav så Magnus tre råd. Det første var å søke et forlik med kong Harald. Dette ville ikke kong Magnus gjøre etter han nettopp hadde vunnet hele landet. Det andre rådet var å sende gjestene²⁷³ rundt for å ta livet av de lendmenn som ikke møtte opp i Bergen, og så forfremme nye menn. Kong Magnus var ikke interessert i å gjøre dette heller. Til slutt gav Sigurd kong Magnus det rådet å trekke seg nord til Trøndelag og forberede seg på et møte med kong Harald der. Kong Magnus vil ikke høre på den anbefalingen heller. Da overlot Sigurd kong Magnus til sin skjebne. Kong Magnus' uvillighet til å lytte på sine menns råd førte til hans nederlag. Kong Magnus utgjør her motpolen til Harald Gille, som stadig hører på råd, og skjebnen kong Magnus får illustrerer hvilke konge sagaforfatterne foretrak. Det er dog en gjenganger i sagalitteraturen at Sigurd gir råd som burde ha blitt fulgt, men som ignoreres. Før slaget hvor Magnus Berrføtt mister livet gir Sigurd et tilsvarende råd til kong Magnus Berrføtt.²⁷⁴ Det er mulig at sagatradisjonen har tilknyttet flere anekdoter til Sigurd Sigurdsson enn som har sin opprinnelse hos ham. Men stemmer det som sagatradisjonen sier - at Sigurd Sigurdsson hadde vært med helt siden kong Magnus Berrføtts dager - så demonstrerer det en helt annen form for stabilitet for en av kong Magnus' rådgivere enn de som knyttet seg opp til kong Harald. En annen gammel rådgiver var Tore Ingeridson

4.6.2: Tore Ingeridsson

Tore Ingeridsson nevnes sammen med Sigurd Sigurdsson som en av kong Magnus' rådgivere i Bergen høsten 1134. Men utenom dette vet vi nesten ingenting om han. Han nevnes ikke i øvrig sagalitteratur. Halvdan Koht har i artikkelen *Hvem var Tore Ingeridsson*²⁷⁵ prøvd å

²⁷¹ Gustav Storm (1877: 55) plasserer Kvitstein (Hvítasteinn) i Follo på østsiden av Oslofjorden, mens Eivind Kvålen (1925:96) mener det er i Jondal i Hardangerfjorden.

²⁷² Kleivane 1981 "Høvding, Jordgodseier og Kongelig Ombudsmann – En Studie av Lendmannsinstitusjonen fra slutten av 1000-Tallet til Magnus Lagabøters død." Side 133; Andres Holmsen 1996, s. 191.

²⁷³ En avdeling innen hirden som hadde politi og etterretningsoppdrag.

²⁷⁴ Morkinskinna, s. 237.

²⁷⁵ Koht 1924.

finne svar på dette, og hans konklusjoner er med på å belyse Tores stilling. Koht mener at måten Tore nevnes på av Snorre tyder på at han må ha hatt en fremskutt stilling i landet, og selv om han ikke nevnes i vestnordiske kilder så dukker han opp i samtidige europeiske kilder. Den normanniske historieskriveren Ordericus Vitalis skrev et stort historieverk på 1120-tallet og 1130-tallet. I det verket nevner han Turer Ingherriæ filius som skal ha vært kong Magnus Berrføtt og kong Sigurd Jorsalfares fosterfar. Koht identifiserer rimelig nok Turer med Tore Ingeridsson. Koht gjetter seg til at Tore var sønn av kongsdatter Ingerid Sigurdsson²⁷⁶ og Nevstein. Han var altså Sigurd Sigurdssons onkel, og hvis han hadde vært Magnus Berrføtts fosterfar må han ha vært en gammel mann i 1134. Det kan forklare at vi ikke hører mer om han etter 1134.

4.6.3: Andre støttespillere av kong Magnus

Vi vet dessverre mindre om mennene som stilte seg bak kong Magnus' kandidatur enn de som stilte seg bak kong Haralds'. Sagaene nevner imidlertid noen menn her og der.

Lendmannsbrødrne Asbjørn og Nereid angis i forbindelse med Harald Gilles gjenerobring. De nevnes nok sannsynligvis på grunn av måten de døde på.

På sitt gjenerobringstokt høsten 1134 møtte Harald Gille liten egentlig motstand fra kong Magnus' støttespillere. Det ble samlet en flokk mot ham i Konghelle²⁷⁷, men den ble overtalt til å gå over på hans side da han lovte veitsler til stormennene og bedre kår til bøndene. Harald Gille gav de fleste av sine motstandere grid. Det fantes imidlertid unntak. Asbjørn og Nereid ble tatt til fange i Sarpsborg. De stammet i følge Bugge fra den gamle høvdingeætten på Oddernes.²⁷⁸ Harald Gille ville ikke gi dem grid. Grunnen til det, i følge et skaldekvad, var de talene Asbjørn og Nereid hadde holdt på tingene mot kong Harald:

*Asbjørn som så ille
ordet hold mot kongen,
i Sarpen stupe måtte;
mat fikk rammen vidt om.*

*Kongen lot Nereid henge
høyt i grusom galge;
for taler holdt på husting
han lot mannen bøte.²⁷⁹*

De fikk valget: en av dem ville bli kastet ut i Sarpsborgfossen, mens den andre ville bli hengt.²⁸⁰ Asbjørn, som var eldst, valgte den antatte verste døden: å hoppe i fossen. Harald

²⁷⁶ Harald Sigurdssons søster.

²⁷⁷ I dag Kungahälla i Bohuslän.

²⁷⁸ Ved nåværende Kristiansand. Bugge 1916, s. 33.

²⁷⁹ Heimskringla annen del, s. 268.

²⁸⁰ Heimskringla annen del, s. 268.

Gille ser ut til, som Bugge²⁸¹ bemerket, å ha hatt stor støtte blant stormenn i Sørøst-Norge (Tjostolv, Kale, Ingemar, Solmund). De veitslene han lovte bort til stormenn i Konghelle kan ha vært veitsler Asbjørn og Nereid hadde.

For å få mer kunnskap om de som støttet kong Magnus lønner det seg å hoppe frem noen år til etter Harald Gilles død. Da Sigurd Slembe hentet kong Magnus ut av klosteret på Nidarholm i 1136 forteller Heimskringla og Morkinskinna at disse mennene sluttet seg til dem: ”*Bjørn Egilsson, Gunnar fra Gimsan, Halldor Sigurdsson, Aslak Håkonsson og brødrene Benedikt og Eirik og den hird som før hadde vært hos kong Magnus, og mange andre menn*”.²⁸² Dette er for det meste navn vi ikke treffer på andre steder i sagalitteraturen. Grunnen til at sagaene plutselig kan navngi så mange stormenn er at det er på denne tiden den første samtidskilden til norsk historie ble skrevet. Den er dessverre ikke bevart, men senere historikere benyttet seg av den i sine verk. Islendingen Eirik Oddsson skrev Hryggjastykki om borgerkrigsårene 1130-39 (kanskje strakte verket seg lenger inn i Haraldssønnenes regjeringsperiode?).²⁸³ Det stedsnavnet som nevnes, Gimsan, kjenner vi igjen som Einar Tambarskjelves gamle gård. Det er mulig kong Magnus hadde særlig sterk støtte fra Trøndelag. Vi hører ikke om trøndere blant Harald Gilles støttespillere. Sigurd Sigurdssons råd om å trekke seg tilbake til Trøndelag kan også gi oss en indikasjon på at kong Magnus hadde støttespillere der.²⁸⁴ Av de andre som nevnes kan vi gjette at Halldor Sigurdsson kan ha vært sønn av Sigurd Sigurdsson.

Den manglende oppslutningen kong Magnus får da kong Harald kommer tilbake er bemerkelsesverdig med tanke på at han var i stand til å jage Harald ut i 1134. For å forstå kong Magnus' fall må vi ta en kikk på utenlandske forhold og giftemålene til Harald og Magnus.

²⁸¹ Alexander Bugge 1916. *Norges Historie fremstillet for det norske folk. Bind 2, del 2.* Side 28ff.

²⁸² Heimskringla annen del, s, 283-284. De samme personene oppgis av Morkinskinna, s, 307.

²⁸³ Helle 1996, s, 15.

²⁸⁴ Men Sigurd Sigurdssons råd kan ha en rent pragmatisk bakgrunn. Det trenger ikke bety mer enn at det var risikabelt for kong Magnus å vente i Bergen. Hvis Magnus tok med seg sine folk fra Bergen til Trøndelag så ville han ha et bedre utgangspunkt til å motstå kong Harald.

4.7: Harald Gille og Magnus Sigurdsson – den skandinaviske forbindelse

”Harald Irlænder var blevet fordrevet fra Norge og begav sig til Danmark i håb om Eriks støtte, og han blev modtaget med største gæstevenlighed. Erik huskede kun alt for godt Kong Magnus’ optræden, herunder at han forskød sin danske Dronning. Det gav ham en kjærkommen anledning til at give sig i kamp mod Magnus, og gav sin fulde støtte til flygtingen.”²⁸⁵

4.7.1: Magnus’ engasjement i den danske eliten

Kong Magnus Sigurdsson er dessverre, men naturlig nok, ganske negativt behandlet i ettertidens kilder. Det var fra Harald Gillles ætt de neste kongene stammet fra. Det var nødvendig for sagaforfattere og krønikeskriver å forklare det kong Magnus måtte gjennomgå, og hvorfor stormennene gikk tilbake på det løftet de hadde gitt kong Sigurd. Kildene beskriver kong Magnus som grusom og pengekjær for å forklare hans fall,²⁸⁶ men vi får ikke høre hva det var kong Magnus gjorde som var grusomt. Snorre tenker seg at det meste av den støtten Magnus fikk kom på grunn av hans *fars* vennsælhet. Det er vanskelig å få en oversikt over hvordan kong Magnus gikk i gang med å skape seg en egen maktstilling innenlands, men vi kan se hans politiske selvstendighet ved å studere hans giftemålspolitikk.

Giftemålsforbindelser var like aktuelle nå som under kong Harald Sigurdssons tid. Et giftemål bandt sammen magnater og var et tydelig tegn på støtte fra en magnat til en annen.

Det var brutt ut borgerkrig i Danmark på denne tiden. Knud Lavard, sønn av danskekongen Erik Ejegod(konge: 1095-1103), hadde blitt drept av Magnus Nielsen, sønn av daværende danskekonge Niels(konge: 1103-1134), i 1131. Knud Lavard var fyrste over det slaviske folket obotriterne og ble titulert som dux og præfectus i Danmark, og hadde tilknytninger til en rekke danske magnater.²⁸⁷ Da han døde brøt det ut opprør i hele riket. Flere kongeættlinger og andre magnater knyttet seg sammen i forbund mot kong Niels, hans sønn Magnus og deres støttespillere. Knud Lavards bror Erik Emune var lederen av opprøret. Fra Norge begynte kong Magnus Sigurdsson å involvere seg i denne eksplosive danske situasjonen. Han ble trolovet med Knuds datter, Kristin i 1131. De ble gift da hun ble gammel nok i 1133. Erik Emune giftet seg med Malmfrid, Sigurd Jorsalfare enke. Kong Niels’ posisjon var i begynnelsen så sterk at Erik måtte flykte til Norge. Her holdt han seg hos kong Magnus.

²⁸⁵ Saxo, s, 138.

²⁸⁶ Heimskringla annen del, s, 265.

²⁸⁷ For mer om Knud Lavard se Hermanson 2000 side 115ff.

Saxo, som naturlig nok er bedre informert om danske forhold enn de vestnordiske kildene, forteller at kong Magnus planla å svike Erik mot betaling fra kong Niels.²⁸⁸ Kong Magnus hadde fått lite tilbake for sin støtte av Erik Emune. Det eneste Magnus satt igjen med var en ny fiende i Danmark i tillegg til sin usikre norske posisjon. Kong Niels satt trygt i Danmark. Hvis kong Magnus kunne gjøre kong Niels denne tjenesten ville han reparere sitt forhold til Danmark, og ha ryggdekning mot Harald Gille. Men Erik fikk høre om sviket fra sin niese som nå var kong Magnus' kone, og klarte å flykte. Da kong Magnus oppdaget hva hans kone hadde gjort sendte han henne tilbake til Danmark. Han hadde ingen bruk for henne lenger. Snorre forteller: ”*Kong Magnus kom ikke til å elske henne og sendte henne tilbake sør til Danmark, og siden gikk alt tyngre for ham. Hennes frender viste ham stor uvilje.*”²⁸⁹ At hennes frender viste ham stor uvilje kan nok ha hatt vel så mye med sviket han planla mot Erik, og det som skjedde i Danmark etterpå. Den følgende danske utviklingen gjorde nemlig situasjonen farlig for kong Magnus. Erik Emune vant dansketronen ved slaget ved Fodevig 4. juni 1134. Plutselig hadde ikke bare kong Magnus mistet en kone og en alliert, men han hadde også fått seg en ny sterk fiende. Harald Gille giftet seg på dette tidspunktet inn i den svenske kongsætten - med Ingerid Ragnvaldsdatter. Ingerid hadde før vært gift med den danske stormannen Henrik Skatelår som hadde vært en av kong Niels' støttespillere. Ingerid hadde på et tidspunkt forsøkt å flykte fra denne stormannen, og det var først hans fall på kong Niels' side ved Fodevig som åpnet nye muligheter for henne.

Kong Magnus var nå helt isolert i Skandinavia. Det var sannsynlig disse ytre forhold som gjorde at kong Magnus mente at angrep var det beste forsvar. Slaget ved Fyrileiv mellom kong Magnus og kong Harald fant sted 9. august 1134, altså kort tid etter Erik Emune hadde sikret seg den danske tronen. Hvis kong Magnus ble kvitt Harald Gille så ville det i hvert fall ikke være en femte kolonne som truet han hjemme.

4.7.2: Haralds vennskapspakt, hans giftemål og frillehold

Kong Magnus' offensiv mot Harald Gille drev ham ut av landet og rett i armene til kong Erik. Harald og Erik Emune sverget brødrelag med hverandre i følge Fagrskinna og Heimskringla.²⁹⁰ Hermanson sier at denne typen bånd kunne være vel så viktige som

²⁸⁸ Saxo, s, 132.

²⁸⁹ Heimskringla annen del, s, 265.

²⁹⁰ Fagrskinna, s, 335-336. Heimskringla annen del, s, 267.

slektskapsbånd.²⁹¹ Kong Erik gav Harald Halland til len i tillegg til 6 eller 8 langskip.²⁹² Det var i lys av denne støtten Harald vendte tilbake til Norge høsten 1134.

Hvis vi har den skandinaviske støtten i tankene blir Haralds suksessfulle krigstog i Norge mer forståelig. Magnatene i Norge visste på dette tidspunktet at Harald hadde forbindelser og støtte både i Sverige og i Danmark. Selv om Haralds felttog ikke lyktes første gangen så hadde han midlene som trengtes for å komme igjen. Dette må ha vært en viktig faktor for enkelte lendmenn. Da han i tillegg lovte vekk veitsler til stormenn i Konghelle overbeviste han flere over på sin side. Vi hørte ovenfor at sagaene vektla kong Magnus' negative egenskaper for å forklare hans fall. På samme måte vektlegger de Haralds positive egenskaper. Snorre forteller at han var vennlig, lystig og hørte gjerne på råd, mens både Snorre og Saxo vektlegger hans gavemildhet.²⁹³ Han hadde i tillegg bundet seg opp til flere storfamilier via friller.

Harald Gille er kjent i sagaene og i Saxo for sin forkjærlighet for kvinner. I tillegg til å være gift med Ingerid Ragnvaldsdatter hadde han sønner med tre andre kvinner. Vi vet bare navnet på to av dem. I følge gælisk tradisjon var han gift med stormannsdattera Bjadoc²⁹⁴ og han fikk sønnen Sigurd med Tora Guttormsdatter. Toras far, Guttorm Gråbarde, holdt til på Opplandene - enda en støttespiller for Harald fra Østlandsområdet. Sagaene forteller ingenting om en tilsvarende aktivitet på kong Magnus' vegne, og vennskap, giftemål, frillehold og sjenerøsitet forklarer kong Haralds suksess.

4.8: Konflikten sett i lys av stormennenes stilling og handlingsmåter

Denne striden var et resultat av måten politikk ble drevet i Norge på denne tiden. Overgangen fra en konge til en annen var et tidspunkt hvor det i følge sagaene ble utnevnt nye lendmenn og veitsler ble omfordelt. På dette tidspunktet fantes det en rekke lendmenn som gjennom kong Harald Gille hadde håp om å bedre sin situasjon. Kalle og det nettverket av måger og frender knyttet til ham utgjorde en betydelig faktor. Det er ikke noe som tyder på at det var stor forskjellig på de magnatene som støttet kong Harald og de som støttet kong Magnus. Tjostolv var muligens ny innen toppsjiktet, men høyst sannsynlig en betydelig mann i sitt

²⁹¹ Hermanson, s, 32.

²⁹² Fagrskinna sier 6 og Heimskringla sier 8. Fagrskinna, s, 336; Heimskringla annen del, s, 267.

²⁹³ Heimskringla annen del, s, 265; Saxo, s, 138. Morkinskinna legger til: "*Kong Harald var ein svært mild mann.*" Side 297.

²⁹⁴ Knut Peder Lyche Arstads artikkel i No.Biogr. Leks. 4, 2001, s, 111.

lokalsamfunn. Det er mulig at de som støttet kong Harald – Solmund, Kale, Ingemar, Jon – allerede var lendmenn, og hadde fått en forsikring fra Harald Gille om at de kom til å beholde sine veitsler hvis de støttet ham.

Jeg har pekt på viktigheten av den danske forbindelse for å forklare Harald Gilles suksessfulle tilbaketog i Norge, men jeg mistenker at kong Magnus' stilling sommeren 1134 kan virke uforholdsmessig sterk. Kong Magnus' angrep kom overraskende på kong Harald i følge Snorre. Kong Magnus hadde ved å være først ute med mobiliseringen en sjanse til å mobilisere mange flere folk enn kong Harald. Da kong Magnus ankommer Østlandet har han med seg lendmenn og folk fra Trøndelag og Vestlandet, mens kong Harald ble nødt til å samle rundt seg folk fra Oslofjordområdet. Snorre forteller: "*Kong Magnus var mye mannsterkere fordi han hadde storparten av landet å samle folk ifra.*"²⁹⁵ Det folkehopet som følger kong Magnus er nok til å drive kong Harald ut, men det trenger ikke reflektere hvor mange magnater som reelt støttet kong Magnus mot kong Harald. Da kong Harald kom tilbake til landet med danskekongens støtte kunne de forskjellige magnatene selv vurdere hvem de hadde størst interesse av å støtte. Det er i denne forbindelse opplysende å dra inn Fredrik Barths tanker angående formasjonen av politiske fraksjoner i et samfunn med en svak sentralmakt:

*"On the one hand, the actors will tend to join the faction which has the best chances of winning, on the other, they will seek maximum gain from victory. The larger the majority of a faction, the better chances of winning, but the least to gain from victory for each participant, and vice versa."*²⁹⁶

Hvis vi setter oss inn i magnatenes situasjon og sammenligner Harald Gille og kong Magnus med hverandre så står vi ovenfor en magnat, Harald, som hadde støtten til Skandinavias mektigste magnat, danskekongen, gift inn i den svenske kongeætten og var vennlig, gavemild og blid. Den andre magnaten, Magnus, hadde rykte på seg for å være gjerrig og uomgjengelig – og stod uten utenlandske støttespillere. Hvis vi så trekker inn den maktformasjonen Kale Kolsson og hans slektninger utgjorde blir det enklere å forstå hvorfor så mange lendmenn ble hjemme og så mange lendmenn gikk over til kong Harald da han ankom landet. De som ble hos kong Magnus var de magnatene som hadde blitt etablert i eliten for lenge siden.

²⁹⁵ Heimskringla annen del, s, 266.

²⁹⁶ Gjengitt i Sverre Bagges artikkel fra 1999: "*The Structure of the Political Factions in the Internal Struggles of the Scandinavian Countries During the High Middle Ages.*" Side 303.

4.9: En samlet vurdering av eliten, kongene og magnatenes strategier på 1130-tallet, og en sammenligning med Harald Sigurdssons tid

*"(...) kongen eig heile riket, og likeins alt det folket som er i riket. Alle dei menn som er i riket hans, er difor skyldige til å tena han når han hans tarv krev det."*²⁹⁷

4.9.1: Magnatenes bakgrunn og maktgrunnlag

Flere av magnatene vi hører om i denne tidsperioden kan peke på en far eller andre slektinger som før hadde lang tilknytning i eliten. Dette gjelder stormenn som Kale, Solmund og Sigurd, så vel som konger som Harald og Magnus. Vikingtidens slutt innebar en slutt på de mektige vikinglederne som kom til landet med store flåter og kunne ved vold skape seg en maktposisjon. Magnatene på Harald Gilles tid dro ikke ut på vikingtog i sommersesongene som Finn Arnesson, Kalv og Håkon Ivarsson hadde gjort. Det vil si grunnlaget for å holde huskarer, utruste skip, drive med gaveutveksling, skaffe seg brudepris, og drive handel var en magnats kontroll over jordegods. Det innebar kontroll over sitt eget jordegods eller kongens veitsler. Stabiliteten blant stormennene - sønner håpte å arve eller øke deres fedres stilling - innebar at det var om å gjøre å forsvare eller eventuelt øke sitt maktgrunnlag ved en ny konges maktovertagelse. Mangel på den nye kongens støtte kunne innebære at en magnat ville miste sine veitsler²⁹⁸, og med vikingtidens slutt var det ingen tilsvarende inntektsinnbringende aktivitet som kunne kompensere for dette. Det er naturlig å tenke seg at de forskjellige stormennene og lendmennene gjerne ville ha en forsikring fra den kommende kongen om de kom til å beholde sin posisjon da han tok over. Men da måtte de vise seg å være uunnværlige for kongen. Hvordan viste de det?

4.9.2: Magnatenes fremgangsmåter og viktigheten av allianser og slekt

Giftemål, vennskapsbånd, fosterskapsbånd og slektskapsbånd fortsatte å spille en viktig rolle i formasjonen av faksjoner i denne perioden for stormenn og for konger. Det beste eksempelet på det har vi her gjennom Kale Kolsson. Hvis det var sann at Solmund, Jon, Kale og Kyrpinga-Orm alle hadde lendmannstitler og veitsler under Sigurd Jorsalfare så hadde de

²⁹⁷ Kongsspegelen, s. 90.

²⁹⁸ De senere skrevne landskapslovene forteller om kongens mulighet til å ta tilbake sin veitslejord: *"Um ein mann har hatt land i veitsle av kongen og det vert teke frå han, då skal han likevel taka slik rettsbot som lendmenn, og likeins son hans til han er fyrsti."* Gulatingslovi 206.

gjennom sine forbindelser med hverandre et felles mål: beholde(og for Kale å øke) sine veitlser. Det kan minne om de nettverkene som Hermanson ser tegn etter i Danmark: En gruppe av individer, som av ulike årsaker har samme interesse, slutter seg sammen i et forbund for på denne måten å skape den styrke som kreves for å oppnå et politisk formål.²⁹⁹ En konge som Magnus hadde ikke en stående hær for seg selv. Han var avhengig av den støtten stormennenes huskarer gav ham i forsvaret av landet og sin maktposisjon. Hvorfor kunne så huskarene støtte den lokale lendmannen mot kongen? Tyder dette på at den lokale anseelsen var utslagsgivende som Sars og Hertzberg vektlegger? Sannsynligvis så var det ikke sosiale bånd som gjorde huskaren lojal mot den lokale stormannen. Huskarene hadde like stor interesse av at stormannen beholdt sine veitsler som stormannen selv hadde. Huskaren inngikk i samme økonomiske system.

4.9.3: Endringen i eliten og den politiske kulturen som følge av dynastiets innføring

I den forrige tidsperioden vi var innom, 1030-1066, møtte vi flere magnater som kjempet om kongetittelen og andre posisjoner. Ingen av dem fikk sine stillinger uten væpnet motstand. I Harald Gilles tidsperiode var arv blitt det sentrale for kongen. I over 70 år hadde kongedømmet gått fra far til sønn(er). Hva innebar så dette for stormennene og eliten? Det førte til helt andre muligheter for en stormann å planlegge fremtiden. Mens man på første halvdel av 1000-tallet hadde flere potensielle konger som konkurrerte om kongemakten, så var det nå en tilsynelatende sikkerhet i hvem den neste kongen kom til å bli. En magnat kunne selv beregne hvordan hans stilling ville være under en ny konge. En konges død minner om en valgperiode hvor landets retning kunne endre kurs. Konge på denne tiden, som stod uten krigstrente huskarer i ryggen, var på en helt annen måte avhengig av stormennenes støtte. Denne gangen bestod militærmakten av stormenn og folket. Vi så at Tjostolv solgte sine eiendommer for å kjøpe skip og våpen. En konge og magnat trengte å mobilisere bøndenes støtte.

4.9.4: Den skandinaviske situasjonen og følger for den norske eliten

Det var blitt tre kongedømmer i Skandinavia på 1130-tallet. Dette ser ut til å ha festet seg i magnatenes og folkets sinn tiden etter Harald Sigurdsson. Danskene ekspanderte i Østersjøen,

²⁹⁹ Hermanson 2000, s, 97

mens de norske kongene interesserte seg for forholdene i vest. For de skandinaviske stormennene førte dette til en innsnevring av den politiske arenaen. Det var slutt på magnater som Håkon Ivarsson og Finn Arnesson som opererte på et skandinavisk nivå - magnater som opererte over hele Nord-Europa som ble tatt alvorlig av alle aktørene og kunne inkorporeres i flere politiske strukturer. Posisjonene, titlene og makten ble mer og mer søkt innenfor Norge. Mangel på alternativer gjorde konkurransen mer tilspisset og farligere. Resultat av denne utviklingen for eliten skal vi se nærmere på i neste kapittel.

5. Strid mellom brødre

*Gull til menn gir Øystein,
egge til kamp gjør Sigurd.
Inge lar våpen synge,
skape fred gjør Magnus.*

*Aldri har fire brødre
bedre enn de levd på jorda.
Den herlige konges sønner
blod skjoldene farger.³⁰⁰*

5.1: Målsetting for kapittelet og avgrensning

Utgangspunktet for en studie av magnatene og eliten blir i dette kapittelet en undersøkelse av maktkampen som fant sted under Haraldssønnene fra 1155 til 1157. Konfliktene mellom de tre Haraldssønnene dreide seg ikke om uklarhet rundt kongesuksesjonen. Alle tre hadde blitt tatt til konger i tråd med landets sedvane, og hadde vært konger i 19 år før de begynte å slåss seg i mellom.

Denne striden har blitt behandlet av en rekke historikere som et ledd i forståelsen av borgerkrigene i Norge. Det har vært en tendens til å se to parter stående mot hverandre på denne tiden. Ernst Sars så disse konfliktene som et tegn på at aristokratiet, i samarbeid med kirken, her prøvde å få en innbyrdes sammenslutning – de var på vei til å bli et parti som ville styre gjennom kongedømmet.³⁰¹ Alexander Bugge tilla kirken en sentral rolle i formasjonen av konflikten. Bugge snakket om et eget kirkeparti, og sammen med geistligheten gikk ”– *som til alle tider og i alle land – stormændene.*”³⁰² Edvard Bull betonet de materielle vilkårene og mener at vi på denne tiden finner nesten alle lendmennene samlet i et parti, mens motstanderne var leilendinger og selveiende bønder. Lendmannspartiet var et parti av rike grunneiere som ville bruke statens makt til å holde leilendingene til *lydighet, avgifter og arbeidsplikt.*³⁰³ Nyere historikere som Sverre Bagge³⁰⁴ og senere Bente Opheim har i sine studier av vennskap og slektskapsbånd vist at det var aristokrater som kjempet mot hverandre på hver side i striden, og de kunne bytte side i løpet av kampene. Aristokratiet var selv delt mellom de stridende partene.³⁰⁵ Det blir i lys av de sistnevntes perspektiv jeg kommer til å studere konfliktens magnater.

Vi har på dette tidspunktet kommet til en tid hvor sagaforfatterne har mer informasjon om magnatene enn noen gang før. Sagaene navngir flere av de politiske aktørene,

³⁰⁰ Et skaldekvad av Einar Skulason. Heimskringla annen del, s, 295.

³⁰¹ Sars 1913, s, 319.

³⁰² Bugge 1916, s, 47.

³⁰³ Bull 1931, s, 176.

³⁰⁴ Bagge 1986.

³⁰⁵ Opheim 1996, s, 65-66.

men ofte er det kun navn vi får. Jeg kommer til å gi en representativ presentasjon av de stormennene vi kan få mest informasjon om, og de som spilte størst rolle. Det er ikke min hensikt å gi en gjennomgang av alle de sentrale stormennene.

5.2: Disposisjon for kapitlet

Jeg gir først en kort presentasjon av den politiske utviklingen frem til 1155. Etterpå gir jeg en oversikt over hvordan konflikten utviklet seg mellom brødrene og deres støttespillere opp til kong Øysteins død i 1157. Etter å ha skapt dette oversiktskart går jeg i gang med å markere av de forskjellige aktørene, deres tilknytninger til hverandre og hvordan deres bakgrunn og maktgrunnlag motiverte deres handlinger og påvirket selve konflikten. Til slutt oppsummerer jeg det jeg har lært om magnatenes maktgrunnlag og den politiske strukturen for så å se hvilke likheter og forskjeller det er i denne tiden sammenlignet med Harald Gilles tid.

5.3: Utviklingen opp til 1155

Etter Harald Gilles død i 1136 hadde hans venner måtte kjempe mot kong Magnus Sigurdssons og Sigurd Slembes flokk helt frem til 1139. Da ble de to kongekandidatene slått i slaget ved Holmengrå. Kongene i den første tiden etter Harald Gilles død var hans tre sønner: Inge, Sigurd og Magnus - de var barn da deres far ble drept. Kong Inge Haraldsson ble født rundt år 1135.³⁰⁶ Kong Sigurd var to år eldre, mens vi ikke vet når kong Magnus ble født. Disse tre sønnene ble oppfostret av forskjellige stormenn rundt omkring i landet. Kong Sigurd ble oppfostret i Trøndelag, kong Magnus på Vestlandet og kong Inge på Østlandet. Det er verdt å merke seg at hver av dem ble plassert i de viktigste regionene i landet. Dette kan ha vært et ledd i Harald Gilles forsøk på å trygge kongedømmet.³⁰⁷ Flere av de som omtales som deres fosterfedre er kjente magnater fra Harald Gilles tid – for eksempel Tjostolv Åleson og Kyrpinga-Orm. Sagaene og krønikene gjorde et poeng ut av Harald Gilles ankomst for å forklare konfliktene mellom han og Magnus. På samme måte blir det gjort et poeng ut av den fredsskapende rollen Haraldssønnenes fosterfedre spilte: ”*Dei tre brørne kom godt over eins så lenge som fosterfedrane deira var i live.*”³⁰⁸ Harald hadde totalt fire sønner. Den siste, men

³⁰⁶ Se Edvard Bulls artikkel i No.Biogr. Leks.6, 1934, s, 505-506.

³⁰⁷ Opheim 1996, s, 50.

³⁰⁸ Morkinskinna, s, 331. Den samme observasjonen gjøres også i andre verk: Ágrip, s, 81; Heimskringla annen del, s, 299. Rådgiverne var Åmunde, Tjostolv Åleson, Ottar Birting, Ogmund Svipte, Ogmund Denge og Såda-Gyrd Bårdsson.

eldste, Øystein Haraldsson, ble først hentet over til Norge i 1142 sammen med sin mor, Bjadoc, og ble tatt til konge samme år.³⁰⁹ Han var 17 år³¹⁰ da han kom til landet og fikk umiddelbart en egen hird – opp til da hadde de andre brødrene hatt en felles hird. Kong Magnus døde en eller annen gang på 1140-tallet.

På begynnelsen av 1150-tallet hadde de tre forskjellige kongene hver sin hird og de begynte å føre sin egen politikk. Kong Øystein gjorde mest ut av seg. Han havnet i konflikt bøndene i Bohuslän av ukjent grunn. Det endte med at han vant et slag mot dem, og de måtte betale ham store bøter og gi ham gisler.³¹¹ Etterpå begav kong Øystein seg på en vesterhavsferd. Her plyndret han Aberdeen i Skottland og Hartlepool i England og tvang Orknøyjarlen, Harald Maddason,³¹² til å sverge ham troskap; Harald jarl hadde i 1150 hyllet kong Inge. Sagaene gjengir folks ambivalente tanker om dette krigstoktet: ”*Menn tala ulikt om denne ferda.*”³¹³ Vesterhavsferden på begynnelsen av 1150-tallet har tradisjonelt blitt oppfattet som utelukkende profittorientert. Men Knut Arstad mener at det kan ha vært andre motiver tilstede:

*Angrepen i Skottland kan ha vært en reaksjon på kong Davids nære forbindelser med Harald Gilles banemann Sigurd Slembe, samt en støtte til Øysteins måger av Somerleds ætt, som nå utfordret skottekongenes herredømme. England ble herjet samtidig, og Øystein syntes dermed at han hadde hevnet Harald Hardrådes fall (1066).*³¹⁴

I 1152/53 ble den norske erkebiskopstolen etablert i Trondheim av kardinal Nicolaus Brekespear i samarbeid med brødrene. Det var i følge sagaene fred mellom brødrene frem til den tid, men da begynte gnisingene mellom dem. Kong Sigurds menn drepte to av kong Øysteins menn av ukjent grunn.³¹⁵ Det ble arrangert et forliksmøte mellom de to kongene på Opplandene vinteren 1154-55.

³⁰⁹ Arne Sæbjørnsson Sturla, Torleiv Brynjolvsson og Kolbein Ruga brakte Øystein og hans mor til Norge. Fagrskinna, s, 351; Heimskringla annen del s, 294; Morkinskinna, s, 327.

³¹⁰ Knut Arstad i No. Biogr. Leks. 10, 2005. Side 131.

³¹¹ Heimskringla annen del, s, 298; Morkinskinna, s, 329.

³¹² Harald hadde blitt jarl over halve øyene sammen med Ragnvald(Kale Kolsson) i 1138. Da Øystein ankom med sin flåte var Ragnvald på korstog.

³¹³ Morkinskinna, s, 331; Heimskringla annen del side 299: ”folk dømte svært ulikt om denne ferden.”

³¹⁴ Knut Arstad i No. Biogr. Leks. 10, 2005. Side 131.

³¹⁵ Disse to var Harald den vikværske og presten Jon Tapard. Fagrskinna, s, 352; Heimskringla annen del, s, 303; Morkinskinna, s, 338.

5.4: Brødrestriden

Kong Øystein og kong Sigurd avtalte på forliksmøtet at de skulle gå sammen om å frata kong Inge hans kongeverdighet. Han skulle kun ha 2-3 gårder og 20-30 mann. I følge Fagrskinna, Heimskringla og Morkinskinna begrunnet de denne avgjørelsen ved å vise til at kong Inge var vanskapt.³¹⁶ Snorre forteller at i et slag mot kong Magnus Sigurdsson i 1137 bar Tjostolv Åleson kong Inge i en kjortelpose. Dette mente folk hadde ført til Inges vanhelse; ”ryggen fikk en krok, og den ene foten var kortere enn den andre og så veik at han var dårlig til å gå så lenge han levde.”³¹⁷

Kong Inge skulle fratas kongeverdigheten i Bergen sommeren 1155. Kong Inge og hans rådgivere oppdaget dette plottet mot Inge, og sørget for å være i Bergen før de andre brødrene. Kong Sigurd ankom byen etter kong Inge og møtte der beskyldninger om svik. Det var spesielt kong Inges lendmann Gregorius Dagsson som rettet anklagene mot kong Sigurd. Sigurd nektet og beskyldte Gregorius for å ha funnet på det hele, men stemningen ble ekstra spent etter at en av Gregorius’ huskarer og en av kong Inges hirdmenn ble drept. Gregorius og kong Inges mor egget så kong Inge til å angripe kong Sigurd. Kong Sigurd og hans menn ble overrumplet av Gregorius’ og kong Inges’ menn. Kong Sigurd bad om grid, men ble drept. Kong Øystein, som hadde blitt forsinket av dårlig vær, ankom så endelig byen. Sånn som situasjonen var så han seg nødt til å inngå et forlik senere samme år.³¹⁸ Denne fortellingen om plottet mot kong Inge har ikke blitt akseptert av alle nyere historikere. Knut Helle mener at denne beretningen skildrer konflikten fra Inge-partiets synspunkt. ”Det skinner likevel igjennom at Inges krets hadde sin del av ansvaret for bruddet mellom brødrene.”³¹⁹ Helle mener Inges krets hadde gått aktivt inn for å sikre kong Inge enekongedømme. Hvis det var slik at kong Sigurd hadde planlagt å ta kongeverdigheten fra kong Inge hvorfor holdt han da ikke bedre kontroll på mennene sine? Det virker unødvendig å fremprovosere en konflikt når han kun trengte å vente et par dager på kong Øystein. Det er grunn til å stille seg skeptisk til denne sagaversjonen.

³¹⁶ Fagrskinna, s, 352; Heimskringla annen del, s, 303; Morkinskinna, s, 338.

³¹⁷ Heimskringla annen del, s, 284.

³¹⁸ Fagrskinna, s, 352-355; Heimskringla annen del, s, 303-307; Morkinskinna, s, 338-342.

³¹⁹ Helle 1996, s, 54.

I de neste to årene var det ”hverken krig eller fred”³²⁰ mellom de to brødrene. Kong Øystein og hans menn brant gården til Gregorius og brant kong Inges skip. Kong Inge og Gregorius klarte å lokke vekk flere av kong Øysteins støttespillere. Det hele kulminerte med at kong Øystein ble drept av Simon Skalp, hans tidligere lendmann, i Bohuslän. Simon Skalp var en av de som hadde gått over til kong Inges side. Kong Inge og hans støttespillere fikk dog ikke nyte freden.

Mennene som hadde fulgt kong Sigurd og kong Øystein tok Sigurds 10 år gamle sønn, Håkon, til konge. De overvant Gregorius og kong Inge i 1161. Men selv ikke dette førte til en slutt på striden. Kong Inges menn tok så Magnus Erlingsson, en dattersønn av kong Sigurd, til konge av landet. Året etterpå ble kong Håkon drept av Magnus Erlingssons menn. Borgerkrigene var i gang og kom ikke til å få sin endelige slutt før i 1240. Hva hadde skjedd med eliten i løpet av Haraldssønnes tidsperiode siden den kunne romme slik uoverstigelige motsetninger?

5.5: Hoveddel: Magnatene bak kong Inge

*”Kong Inge hadde det vakreste ansikt, han hadde gult hår; det var temmelig tynt og svært krøllet. Han var liten av vekst og kunne snaut gå alene, så vissen var den ene foten hans, og han hadde en pukkel både på ryggen og på brystet. Han var blid og vennlig mot sine venner, gavmild på gods, og lot høvdingene rå mye med i landsstyringen; han var vel likt blant allmuen, og alt dette drog makt og mye folk til ham.”*³²¹

Kong Inge ble seierherren blant de tre brødrene. Hans suksess avhang i liten grad av militære kompetanse: kong Sigurd ble drept i et bakhold i Bergen, mens kong Øysteins hær smuldret vekk fra ham. Kong Inge trakk til seg stormenn og bønder fra sine brødre. Det blir i en sånn situasjon sentralt å finne ut hvorfor stormennene ville forlate kong Øystein. Den som fremtrer som arkitekten bak kong Inges strategiske plan var Gregorius Dagsson

5.5.1: Gregorius Dagsson, hans frender, venner og måger

Den mest fremtredende av aktørene - utenom kongene - i sagaene på denne tiden er Gregorius Dagsson.³²² Sagaforfatterne benytter seg mindre av skaldekvad i sin fremstilling – sannsynligvis har de materialet fra annet hold - men Gregorius er en av få stormenn det blir

³²⁰ Bugge 1916, s. 53.

³²¹ Heimskringla annen del, s. 300.

³²² For en utfyllende biografi se Narve Bjørgos artikkel i No. Biogr. Leks. 3, 2001. Side 348.

diktet om. Einar Skulason laget til hans ære en egen flokk om han kalt Elveviser. Gregorius er en av de stormennene vi vet mest om i perioden – både familieforhold og hans livsløp kan følges grundigere enn for de fleste andre aktører. Gregorius' ættegården het Bratsberg og lå på Hovund³²³ i Telemark. Både farssiden og morssiden av hans familie hadde lang tilknytning til toppsjiktet i Norge. Hans far, Dag Eilivsson, hadde vært lendmann hos både kong Magnus Berrføtt og kong Sigurd Jorsalfare. Gjennom sin mor, Ragnhild Skoftesdatter, var Gregorius selv i slekt med kongeslekten.³²⁴ Gregorius' bror, Vatnorm, hadde vært involvert i kampene mot Sigurd Slembe og kong Magnus på slutten av 1130-tallet³²⁵, men på 1150-tallet var han sannsynligvis død – sagaene forteller ikke mer om han.

Gregorius selv eller hans far grunnla Gimsøy nonnekloster. Abbeddissen der var Gregorius' søster: Baugeid. Hans tre andre søstre ble alle giftet bort til stormenn i landet, og kan demonstrere hvilke forbindelser Gregorius hadde:

Gregorius' søstre	Ektemenn	Barn
Gyrid	Gyrd Åsmundsson. Han var kong Inges fosterbror.	Åmunde
Sigrid	Halldor Brynjolvsson fra Vettaland (Vättland i Skee i Bohuslän).	?
Borghild	Kåre kongsbror. Han hadde samme mor som Olav Magnusson (konge: 1103-1117).	Sigurd Austrått.

Gregorius var kjent for sin prangende livsstil og rikdom. Han skal ha hatt en hjelm kledd i gull, alle hans huskarer var hjelmkledde og han var kjent for å behandle sine menn bedre enn andre lendmenn.³²⁶ Gregorius' overgang til kong Inges side er en av de best dokumenterte episodene fra denne perioden. Det er verdt å ta en nærmere titt på denne historien fordi den illustrerer bedre enn andre historier stormenns rolle ovenfor egne slektinger og deres rolle i lokalsamfunnet.

³²³ Nå Gjerpen.

³²⁴ Hennes far, Skofte Ogmundsson var søskenbarnet til Olav Kyrre.

³²⁵ Heimskringla annen del, s, 286-287. Han gjør en dårlig innsats i en konfrontasjon mot Sigurd Slembe, og en navnløs skald dikter dette kvadet: "Vel verget seg ikke Vatnorm i Portør." Det samme skaldekvadet gjengis i Morkinskinna, s, 313.

³²⁶ Heimskringla annen del, s, 304.

Geirsteinståtten

Det er kun Ágrip og Morkinskinna som forteller om denne feiden mellom Gregorius og kong Sigurd.³²⁷ Heimskringla og Fagrskinna gir ingen forklaring på konflikten mellom de to. Det er som vanlig vanskelig å vite hvor sann denne tåtten er, men hendelsesforløpet virker ikke urealistisk, og det er kun 30-40 år mellom da det skal ha skjedd og da det ble skrevet ned i Ágrip.³²⁸

En plass nord i Norge bodde en rik mann kalt Geirstein. Han hadde to sønner³²⁹ og var i følge Morkinskinnas og Ágrips beretning kranglevoren og urettferdig. Hans datter hadde blitt Sigurd Haraldsons frille, og denne kongstilknytningen styrket Geirsteins status og selvtillit. Geirsteins nabo var den høyættede Gyda. Gyda var søster til Gregorius' mor. Geirstein ønsket å gifte seg med henne, men hun gjengjeldte ikke Geirsteins interesse. Geirstein tok ikke avslaget pent. Som hevn begynte han å drive feet sitt inn i Gydas åkrer for å ødelegge avlingene hennes. Gyda ble fortvilet på grunn av denne vanskelige situasjonen. Geirsteins kongelige forbindelser gjorde det vrient for henne å vite hvordan hun skal reagere. Under en konfrontasjon mellom Geirstein og Gydas fostersønn³³⁰ ble Geirstein drept. Gyda skaffet så sin fostersønn to hester og sendte ham til sin søster. Hun visste at dette var et drap Geirsteins sønner ville forfølge med stor styrke.

Gregorius nølte i begynnelsen med å støtte Gydas fostersønn, men hans mors egging overtalte ham. Men før han vil ta på seg saken vil han *”at dei menn som er med meg, legg samtykket sitt og styrken sin til dersom eg går inn i dette vanskelege arbeidet. Lat dei leggja på seg ansvar saman med meg, og lat dei sverja at dei skal verja livet hans. Dersom det vert slik, kan eg hjelpa honom noko.”*³³¹ De seksti frie mennene som var med Gregorius på dette tidspunktet tok Gydas fostersønn i hoplelag med seg.

Geirsteins sønner bad så kong Sigurd om hjelp til å ta hevn. Kong Sigurd prøvde først den diplomatiske vei. Han sendte en mann til Gregorius for å finne ut hva som hadde skjedd og se hva Gregorius hadde å tilby i forlik. Gregorius tok i mot mannen, men han oppnådde ikke et forlik. Gregorius mente at det var Geirsteinssønner som burde forlike seg - de hadde nemlig ødelagt gods for Gyda kort tid etter drapet. Kong Sigurd bestemte seg så for å bruke kraftigere virkemiddel og sendte en mann kalt Raud til Gregorius sammen med 30

³²⁷ Morkinskinna, s, 334-337, Ágrip, s, 82-83. Det håndskriftet Ágrip er bevart i slutter dog før hele historien får utspilt seg.

³²⁸ Bente Opheim benytter seg av denne tåtten for å utdype slektskapsforhold i Norge på 1100-tallet i sin hovedoppgave fra 1996: *”Med stønad frå frendar og vener – Slektskap og venskap som partidannande faktorar i den norske innbyresstriden 1130-1208.”* Se side 30ff.

³²⁹ Hjarrande og Hising.

³³⁰ Gyrd.

³³¹ Morkinskinna, s, 335.

mann. Han fremførte ærendet sitt for Gregorius med kraft og iver. Igjen nektet Gregorius å inngå et forlik. Raud ville ikke gi seg. Han trakk seg tilbake den dagen, men prøvde så et angrep på Gregorius samme kveld. Dette mislykkes og Gregorius fikk fanget Raud og hans menn. Det ble kalt sammen et ting. Gregorius fortalte hvilke svik disse mennene ville begå, og de ble dømt til døden på tinget og hengt. Frostatingsloven forteller at *”Ingen mann kan domfellast utan at pil eller mann stemnar honom til tings.”*³³² Gregorius fulgte her reglene.

Nå ville ikke kongen lenger bruke diplomati. Han gav Geirsteinssønnene hærfolk. De dro til Gregorius’ område og prøvde å komme uventende på ham. Gregorius sendte menn i alle retninger og fikk samlet bøndene i lokalområdet. De møttes i en konfrontasjon, og Geirsteinssønnene måtte flykte. I et senere væpnet møte ble begge sønnene drept av Gregorius. Nå søkte Gregorius til kong Inge og ble hans mann.

Bente Opheim mener dog at kong Inge og Gregorius allerede var gode venner på dette tidspunkt. Grunnen til at Gregorius gikk i gang med å hjelpe sin moster var at han ved en seier over kong Sigurd ville få en fremskutt plass i kong Inges hird.³³³ Jeg forstår denne tåtten på en annen måte. Siden verken Morkinskinna eller Ágrip sier noe om at kong Inge og Gregorius hadde et vennskaplig forhold før Geirsteinståtten, så ser jeg dette vennskapsforhold som et resultat av denne episoden. Hvis Gregorius og kong Inge hadde et nært forhold under Geirsteinsepisoden hvorfor prøvde så ikke Gregorius å få kong Inge til å mekle eller å involvere seg før det ble kamp mellom dem? Da stormannen Sigurd Ranesson havnet i konflikt med kong Sigurd Jorsalfare på begynnelsen av 1100-tallet var det første han gjorde å oppsøke kong Sigurds bror, kong Øystein, for å få hans støtte. Denne støtten førte frem til et forlik mellom de to stridende partene.³³⁴

Sammen med Gregorius’ støtte kom hans huskarer, de frendene og mågene han kunne påvirke over til kong Inge. Gregorius hadde som vi ser fra denne historien betydelig innflytelse i sitt distrikt. Denne støtten hvilte nok ikke på hundrevis av år hvor hans familie hadde vært bøndenes representanter, men på en kombinasjon av sin fars autoritet som kongens mann, sine egne huskarer, jordegods og den forbindelsen hans familie hadde nytt som kongens menn. Denne historien gir oss et innsyn i hvilke forventninger folk som var i slekt hadde ovenfor hverandre. Det lå et ansvar på Gregorius om å hjelpe sin slektning i dette tilfellet. Både sagaene og lovene viser at det ligger spesielle forpliktelser om å hjelpe sine slektninger. Dette gjelder både inngifte slektninger og biologiske slektninger. Det var derfor

³³² Frostatingslova, s, 85.

³³³ Opheim 1996, s, 34-35.

³³⁴ Morkinskinna, s, 263-274(Þínga saga).

av stor viktighet å velge de mågene som kunne være en hjelp under en konflikt og ikke føre en ut i en ny konflikt.³³⁵

Denne konflikten kan være med på å forklare den motviljen Gregorius ser ut til å ha vist mot kong Sigurd. Snorre gir også uttrykk for en særlig sterk motvilje mellom kong Sigurd og Gregorius.³³⁶ Gregorius' stilling var avhengig av kong Inges posisjon i landet. Hvis kong Inge plutselig falt fra ville Gregorius være sårbar mot kong Sigurd og hans faksjon. Gregorius hadde sterke grunner for å bli kvitt en magnat som både var fiende og konge av landet. Dette kan ha ligget Gregorius' aggressive argumentasjon i Bergen i 1155 – han ville bli kvitt kong Sigurd og hadde her en unik sjanse.

5.5.2: Ingerid Ragnvaldsdatter, Ottar Birting og Arne på Stårheim

Kong Inges mor, Ingerid Ragnvaldsdatter, spiller en sentral rolle på denne tiden. Og det er ikke som en brikke brukt av magnater. Både Heimskringla og Morkinskinna anfører Ingerid først av de som avgjørelsen etter Harald Gilles død. Snorre forteller:

*”Dronning Ingerid og lendmennene og den hirden kong Harald hadde hatt, ble enige om å få gjort i stand et snarseilende skip og sende det nord til Trondheimen for å gi melding om kong Haralds fall, og at trønderne skulle ta til konge Sigurd, sønn til kong Harald; han var da der nord og ble fostret hos Såda-Gyrd Bårdsson. Men dronning Ingerid reiste straks øst i Viken.”*³³⁷

Hun reiste øst til sønnen sin og fikk tatt han til konge på Borgartinget. Morkinskinna forteller at Ingerid rådløse sammen med hirdmenn og lendmenn etter kong Haralds død, men Morkinskinna sier ingenting om at hun eller andre sendte bud til Trøndelag og bad dem ta kong Sigurd til konge. I Morkinskinnas beretning tar trønderne selv initiativet til dette.³³⁸ Det er mulig at Snorre her har sett for seg en mer organisert reaksjon til Gilles død enn den som fant sted. Bente Opheim mener at *”Kroninga av Sigurd i Trøndelag og Inge i Viken kan vi tolke som eit kompromiss mellom to krefter. Vi kan tenkje oss at fostringsbanda verka*

³³⁵ Tore Hund egges til å hevne sin nevø; s, 335 i Heimskringla første del; Frostatingslova viser oss at forskjellige regler og forpliktelser gjaldt for de som var i biologisk eller i inngift slekt med noen, og de som ikke hadde denne typen bånd. Hvis en mann ble hugd ned på tinget skulle alle prøve å fange drapsmannen med unntak av hans slektninger. De kunne til og med *”yt den som har gjort drapet ei hjelp, og ikkje meir hjelp enn det er semje om mellom alle menn.”* Frostatingslova, s, 56.

³³⁶ Fagrskinna, s, 352-353; Heimskringla annen del, s, 304.

³³⁷ Heimskringla annen del, s, 283.

³³⁸ Morkinskinna, s, 304.

*forsterkande på allereie eksisterande regionale interesser, slik at kongsemna vart samlingsmerke for gryande lokalpatriotisme.*³³⁹

Dronning Ingerid spiller også en sentral rolle da kong Sigurd ankommer Bergen i 1155. Det er hun sammen med Gregorius som får ansvaret for å fremprovosere konflikten.³⁴⁰ Dette hadde hun flere grunner til. Kong Sigurd truet ikke bare hennes sønns posisjon, men var også mistenkt for å stå bak drapet på en av hennes ektemenn. Dronning Ingerid spilte nemlig en betydelig rolle som allianseskaper etter Harald Gilles død.

Hun stammet fra den svenske kongeslekten³⁴¹ og hadde tidligere vært gift med en dansk kongeætling og fått 4 barn med ham. Etter drapet på Harald Gille ble hun gift med den trønderske lendmannen Ottar Birting. Ottar Birting ble utnevnt til lendmann i løpet av Sigurd Jorsalfares regjeringstid. Ottar begynte som en av kong Sigurd Haraldsons fosterfedre og rådgivere – Sigurd hadde sin største støtte i Trøndelag.³⁴² Men da Ottar ble gift med dronning Ingerid ble han også kong Inges stefar. Snorre forteller så: ”Kong Sigurd var ikke noe større venn med ham, for han syntes han alltid holdt med Inge, sin stesønn.”³⁴³ Ottar ble senere drept av en ukjent gjerningsmann i Nidaros.³⁴⁴ Kong Sigurd ble beskyldt for drapet og fikk bøndene i Trøndelag sterkt oppøst mot ham. Kong Sigurd tilbød seg å bære jern for å vise sin uskyld, men han reiste sør i landet før det ble noe av gudsdommen.³⁴⁵ Det er vanskelig å vite om det ligger en bevisst politisk strategi bak Ingerids giftemål med Ottar, men det er fristende å tenke seg det. På denne måten hadde hun fått over nok en stormann til sin sønns side, og svekket kong Sigurds posisjon i Trøndelag.³⁴⁶

Etter Ottars død giftet Ingerid seg med stormannen Arne på Stårheim.³⁴⁷ Vi vet ikke noe om hans slektsbakgrunn, men han spilte selv en betydelig rolle i kampen mot kong Sigurd. Han ledet en av flokkene i Bergen den skjebnesvangre sommeren 1155, og var senere én av kong Inges viktigste høvdinger. For hans del førte dette giftemålet ham inn i den norske

³³⁹ Opheim 1996, s. 51. De ble imidlertid ikke kronet. Den første kroningen i Norge foregikk i Bergen i 1163/64.

³⁴⁰ Heimskringla annen del, s. 305; Morkinskinna, s. 339.

³⁴¹ Hun var datter til Ragnvald som igjen var sønn av den svenske kongen Inge Stenkilsson.

³⁴² I et brev som kong Inges menn sender nord til Trondheim er det Ottar Birting som svarer på kong Sigurds vegne. Heimskringla annen del, s. 290.

³⁴³ Heimskringla annen del, s. 295.

³⁴⁴ Gustav Storm (1884) mener drapet kan dateres til 1145. Se *Om Lendermandsklassens talrighed i 12 og 13 aarhundres*, s. 145.

³⁴⁵ Heimskringla annen del, s. 295.

³⁴⁶ Bente Opheim presenterer en alternativ tolkning. Hun mener giftemålet mellom Ottar og Ingerid var et ledd i å prøve å binde sammen de to faksjonene: ”Da han vart drepen i 1145 vart samarbeidet mellom Haraldssønene brote, og dermed var det duka for full strid mellom dei.” Opheim 1996, s. 53. Det ble dog ikke umiddelbar strid mellom dem. Først 10 år senere kom denne striden som Ottar får æren for å ha avverget.

³⁴⁷ Stårheim ligger i Eid i Nordfjord.

eliten og i mågskap med den skandinaviske eliten. Ingerid og han fikk til sammen fire barn.³⁴⁸ De barna kom til å utgjøre en gruppe trofaste støttespillere hos kong Inges parti – selv etter hans død - sammen med en annen sønn av Ingerid: sveitlederen Orm kongsbror.³⁴⁹

Dronning Ingerid hadde gjennom sine ekteskap både styrket sin sønns stilling og svekket sine motstandere. En kongelig kvinne kunne spille en sentral rolle og kunne bruke sin innflytelse til å trekke til seg stormenn og styrke en faksjon.

5.5.3: Erling Skakke Ormsson og Ogmund Dengje

Erling *Skakke*³⁵⁰ Ormsson oppnådde først sin politiske topposisjon på 1160-tallet, men allerede på 1150-tallet finner vi han på kong Inges side under stridene mellom kongsbrødrene. Hans senere rolle som jarl og far til kong Magnus Erlingsson (konge: 1161-1184) gjør at sagaforfatterne har mye å informere om Erling.

Erling var sønnen til Orm fra Kyrping (Kyrpinga-Orm) og Ragnhild Sveinkadatter. Orms mor het Ragna, og var barnebarn av Orm jarl Skoftason og Ingebjørg Håkonsdatter.³⁵¹ Kyrpinga-Orm hadde vært en av Harald Gilles støtter, og han var fosterfar til Harald Gilles sønn, Magnus.³⁵² Som fosterfar til en mindreårig konge er det sannsynlig at han også satt med en betydelig innflytelse over hvem som skulle få del i kongsinntektene og andre veitsler.³⁵³ Erling Skakke vokste opp i det politiske toppsjiktet. Etter hans far død fortsatte hans storebror, Ogmund Dengje, som en av rådgiverne til Inge og Sigurd.³⁵⁴ Flere sagaer gjør et poeng ut av at Erling var mindre vørd enn Ogmund så lenge Ogmund levde.³⁵⁵ Erling ble selv gift med datteren til Sigurd Jorsalfare, Kristin med kong Inges råd.³⁵⁶ Dette er det verdt å dvele med. Normalt prøvde man å gifte bort kongsdøtre til utenlandske magnater og konger.³⁵⁷ Det at kong Inge var villig til å gifte sitt søskenbarn vekk til Erling tyder på at han

³⁴⁸ Deres barn var Inge, Nikolas (senere biskop i Oslo), Filipus og Margret

³⁴⁹ Et resultat av et forhold mellom Ingerid og en mann kalt Ivar Sveinsson. *Heimskringla* annen del, s, 295; *Morkinskinna*, s, 328.

³⁵⁰ Erling fikk tilnavnet Skakke etter en skade han pådro seg på et korstog.

³⁵¹ Ingebjørg var datter av Håkon ladejarl.

³⁵² Se 4.6.1: Kale Kolsson/Ragnvald Jarl i kapittel 4.

³⁵³ *Banda mellom fosterfamilie og den biologiske familien var som eit venskapsband som gav moglegheit for å ta del i den rikdomen og makta som kongssonen skulle nyte godt av seinare. Fostringa var såleis eit ypparleg høve til sosial avansering.* Opheim 1996, s, 38.

³⁵⁴ Åmunde, Tjostolv Åleson, Ottar Birting og Ogmund Svipte er andre navngitte personer. Se Ágrip, s, 81; *Heimskringla* nevner Sæda-Gyrd Bårdsson i tillegg; annen del, s, 299-300.

³⁵⁵ *Heimskringla* annen del, s, 300; *Morkinskinna*, s, 331; Ágrip, s, 81.

³⁵⁶ *Morkinskinna*, s, 328.

³⁵⁷ Olav Haraldssons datter, Ulvhild, ble gift med hertug Ordulf fra Braunschweig; Harald Sigurdssons datter, Ingegjerd, ble gift med danskekongen Olav Sveinsson; Harald Gilles datter, Brigida, ble gift med svenskekongen Magnus.

må ha vært en betydelig magnat allerede på denne tiden. Som vi skal se senere så benyttet kong Inge seg ofte av denne type bånd. Giftemålet må ha funnet sted før Erling dro på korstog i begynnelsen av 1150-årene for han kalles for kongens måg i et skaldekvad diktet på denne ferden.³⁵⁸ Som Gregorius så hadde Erling en skald som diktet for ham, Torbjørn Skakkaskald.

Erling Skakke dro på korstog på 1150-tallet sammen med Kale Kolsson og en rekke andre stormenn. Snorre forteller: *Erling gjaldt nå for å være mye gjævere mann enn før, både på grunn av denne reisa og på grunn av sitt giftemål.*³⁵⁹ Korstog spilte rollen vikingtogene hadde spilt før i anskaffelse av erfaring og omdømme. Erling støttet kong Inges side etter sin hjemkomst. Den støtten viser seg konkret gjennom hans kone, Kristin. Etter kong Sigurd ble drept i 1155 dro kong Øystein til Østlandet. Han prøvde å komme overraskende på Gregorius mens Gregorius satt hjemme på sin gård Bratsberg. Men Gregorius og hans menn fikk nyss om kong Øysteins aktiviteter og klarte å flykte. De dro over fjellet og ankom Erlings gård i Etne. Her fikk Gregorius' et langskip og alt han trengte av Erlings kone Kristin.³⁶⁰ Erling var selv i Bergen på denne tiden, og i følge Snorre så syntes Erling hans kone hadde gjort rett.³⁶¹ Denne historien kan tolkes som om Gregorius på dette tidspunktet visste at han kunne lite på Erlings støtte i konflikten mellom brødrene. Hva var så den verdt?

Erling stammet fra gamle stormannsfamilier, han var gift inn i kongefamilien, besatt sannsynligvis kongelige veitsler, hadde erfaring fra korstog - og sammen med den erfaringen sikkert godt trente huskarer. I tillegg til den støtten Erling utgjorde som en egen kapasitet hadde han betydelige forbindelser og tilknytninger til andre stormenn gjennom sine slektninger. Bjørn Nikolasson var Erlings søstersønn, og han ble gift med dronning Ingerids datter, Margret, og Erling var i slekt med jarlen av Orknøyene, Ragnvald(Kale Kolsson). Etter kong Sigurds død tilbrakte ikke kong Øystein en vinter på Vestlandet.³⁶² Det virker ikke som om kong Øystein hadde mange venner og støtter der. Ernst Sars sier om Erling og Gregorius:

*"skjønt disse Mænd var Hoveder for to af Landets høibyrdigste Ætter, der igjen var forbundne ved Frændskab og Svogerskab med de fleste andre Høvingætter paa hin Tid, saa at de kunde siges at repræsentere det hele Aristokrati, som gjennem dem var kommet i faktisk Besiddelse af Magten og havde paa en Maade indtaget Kongedømmets Plads, (...)"*³⁶³

³⁵⁸ Se Edvard Bulls artikkel i No.Biogr. Leks.3, 1934, s, 572.

³⁵⁹ Heimskringla annen del, s, 297. Morkinskinna sier det samme. Se side 328.

³⁶⁰ Fagrskinna, s, 355; Heimskringla annen del, s, 307; Morkinskinna, s, 341.

³⁶¹ Heimskringla annen del, s, 307.

³⁶² Fagrskinna, s, 356-357; Heimskringla annen del, s, 307-308; Morkinskinna, s, 341-342. Kong Øystein oppholdt seg på Østlandet og i Trøndelag.

³⁶³ Sars 1913, s, 324.

Edvard Bull mener at praktisk talt alle lendmennene og geistlige stod bak kong Inges parti: ”som Sigurd Munns og Øysteins menn navngis omtrent ingen, (...)”³⁶⁴ Vi skal se at det var nok av aristokrater på Sigurd og Øysteins side; de var der bare ikke til den siste bitre slutt – og hvorfor skulle de nå det?

5.6: Kong Sigurd, kong Øystein og deres magnater

”Kong Sigurd ble en villstyring og uvøren i alle deler, så snart han vokste opp. Slik var Øystein også, likevel var han da noe rimeligere, men svært pengekjær og egennyttig var han.”³⁶⁵

5.6.1: Kongene

Det er likheter mellom hvordan sagaene forklarer kong Magnus Sigurdssons nederlag og hvordan sagaene forklarer kong Sigurds og kong Øysteins fall. Deres personlige egenskaper settes opp mot kong Inges.³⁶⁶ De blir eksempler på hvordan konger ikke bør oppføre seg.

Kong Sigurd Haraldsson ble oppfostret av Såda-Gyrd Bårdsson i Trøndelag. Såda-Gyrd var sammen med Ottar Birting en av Sigurds rådgivere i Trøndelag. Forut for den konflikten Gregorius og kong Sigurd hadde - og drapet på Ottar - er det gjennom frillene sine kong Sigurd har gjort seg bemerket. Knut Helle mener at kong Sigurds personlighet ble et hinder for ham: ”I motsetning til Inge ser det ut til at både Sigurd og Øystein manglet den imøtekommende evne og gavmildhet som skulle til for å bygge opp et sterkt nettverk av forpliktende vennskapsallianser.”³⁶⁷ Det må tas med i betraktningen at kong Sigurd var den som tross alt døde først av brødrene, og fikk dermed minst sjanse til å gjøre noe ut av seg.

Kong Øystein ble kong Inges hovedmotstander etter 1155. Hans tokt til Skottland og England var kanskje ikke kun profittmotivert, men det må ha vært en motivasjonsfaktor for en del av de om fulgte med ham på ferden. Striden mot bøndene i Bohuslän ble løst ved at de betalte ham bøter. Hans stridsaktivitet var inntektsgivende. Det er vanskelig å tenke seg at folk ville fulgt ham hvis han ikke delte disse ressursene. Skalden Einar Skulasson ser ut til å ha hatt et nært forhold til kong Øystein. De var begge oppvokst utenfor Norge; dette kan ha skapt et samhold mellom dem. I følge Morkinskinna gjorde kong Øystein Einar til sin

³⁶⁴ Bull 1931, s, 174.

³⁶⁵ Heimskringla annen del, s, 300.

³⁶⁶ Morkinskinna, s, 332; Ágrip, s, 81-82;

³⁶⁷ Se Knut Helles artikkel *Sigurd 2 Haraldsson Munn* i No.Biogr. Leks. 8. 2004. Side 199.

stallare³⁶⁸ og Einars skaldekvad vektlegger kong Øysteins sjenerøsitet: *"den gjevemilde og dugande kongen."*³⁶⁹ Nå var naturligvis i skaldens interesse å hylle sin oppdragsgiver³⁷⁰, men det er tvilsomt om han eller Øysteins andre menn ville støttet hans side hvis han ikke fordelte videre sine inntekter.

Lendmannen Hallkjell Huks replikk før den siste trefningen mellom han og kong Inge var *"La nå gullkistene dine følge deg og verge landet ditt."*³⁷¹ I en slik ytring ligger det en implikasjon om at grunnen til kong Øysteins manglende støtte var hans gjerrighet. Samtidig kan en slik uttalelse sees på som en unnskyldning fra Hallkjell Huks side som forklarer hvorfor han forlot kong Øystein. Øystein var gift med Ragna Nikolasdatter, datter av Nikolas Måse.³⁷² I perioden etter kong Sigurds død sviner kong Øysteins støtte hen. En studie av hans menn er relevant for å finne svar på hvorfor dette skjer.

5.6.2: Den trofaste magnat: Filippus Gyrðsson

Filippus Gyrðsson var sønn av Såda-Gyrd Bårdsson, og altså fosterbror av kong Sigurd Haraldsson. Fillippus' far hadde aktivt forsvart kong Sigurds arv mot Sigurd Slembes flokk på 1130-tallet. Også hans bror, Sigurd, omtales som lendmann i sagaene, og han var en av to lendmenn som skulle forsvare Konghelle mot et venderangrep.³⁷³ Som Gregorius og Erling hadde Fillippus nær kontakt med toppsjiktet i samfunnet. Han var vel etablert i eliten fra barndommen av, og satt med betydelige eiendommer.³⁷⁴ Han var sentral i kretsen rundt sin fosterbror, og da Sigurd ble drept støttet Fillippus kong Øystein. Filippus tok aktiv part i stridene. Etter sin fosterbrors død skal han brent flere av kong Inges skip i Nidaros. En av forutsetningene for en fredsslutning mellom konge Inge og kong Øystein senere på året i 1155 var at Fillippus ble gjort fredløs, men det ble aldri en virkelig fred mellom kongene, og Fillippus forble kong Øysteins mann. Fillippus kjemper for kong Sigurds sønn da kong Øystein ble drept. Men denne typen lojalitet var det ikke mange som besatte av kong Øysteins

³⁶⁸ Morkinskinna, s, 332.

³⁶⁹ Morkinskinna, s, 329.

³⁷⁰ *"Det er nok skaldevis å prise den mest som de nettopp står framfor, men ingen ville likevel våge å fortelle en mann sjøl om verk han skulle ha gjort, når alle om hørte på visste at det var bare løgn og kryt, og han sjøl også."* Heimskringla annen del, s, 3-4.

³⁷¹ Heimskringla annen del s, 308.

³⁷² For en inngående biografi se Knut Peter Lyche Arstads artikkel *Øystein 2 Haraldsson* i No.Biogr. Leks. 10, 2005. Side 131.

³⁷³ Heimskringla annen del, s, 276. Sigurd flykter før han kommer i kamp med venderne og hans rykte minker av den grunn *"og siden var han i liten vørnad"*. Vi hører ikke mer om Sigurd Gyrðsson etter denne hendelsen.

³⁷⁴ Fillippus Gyrðsson får grid av Erling Skakke Ormsson i 1163, og får da tilbake sine eiendommer og gårder. Kort tid etter på blir han dog drept av sine tidligere venner med Sigurd jarl Halvardsson i spissen. Heimskringla annen del, s, 337.

faksjon. Etter kong Sigurds død begynte flere andre magnater å vurdere andre karrieremuligheter.

5.6.3: De splittede magnatene

Halldor Brynjolvsson

Sagaene navngir flere av de som forlot kong Øystein i årene etter 1155. Sagaene bruker ordet *spenja* som betyr å lure eller lokke for karakterisere hvordan Gregorius og kong Inge fikk disse magnatene over på deres side. Bente Opheim mener det dreier seg om avtaler som ble inngått mellom kong Inges faksjon og de andre magnatene. Avtalene ble bekreftet gjennom giftemål. Tre av de fire ”overløperne” som navngis ble gift med en søster av kong Inge eller en søster av Gregorius.³⁷⁵ Halldor Brynjolvsson ble gift med Gregorius søster. Han beskrives som en velstående mann fra Bohuslän som hadde sine egne huskarer.³⁷⁶ Vi så i kapittel 4 hvordan et giftemål kunne være et middel til å forlike to stridende parter - Kale Kolsson og Jon Solmundsson ble forlikt da Jon giftet seg med Kales søster. Kong Inge og Gregorius brukte her dette middelet til fulle.

Hallkjell Huk, hans sønner og kong Inges kontroll over sine kvinnelige slektninger

Hallkjell Huks viktigste rolle i sagaene var som ferjemann for Harald Gille. Han og hans sønners posisjon hadde Harald Gillens suksess som forutsetning. Sagaene forteller at begge Hallkjells sønner ble gift med døtre av Harald Gille. Siden vi ikke hører noe om at Harald hadde noen døtre på Vesterhavsoyene så har de sannsynligvis blitt født i Norge. Det vil si en gang mellom 1129 og 1136. Vi vet ikke når Hallkjellssønnene ble gift med dem, men det passer bra å knytte giftemålene opp til perioden 1155-57. Simon ”Skalp”³⁷⁷ Hallkjellsson ble gift med Maria og Jon Hallkjellson ble gift med Margret.³⁷⁸

At giftemålet kunne ha funnet sted på denne tiden ville stått i stil med kong Inges tidligere politikk. Han knyttet Erling Skakke til seg ved å være ansvarlig for giftemålet mellom sitt søskenbarn, Kristin og Erling. Kvinner spiller som oftest en statistrolle i sagaene, så vi vet ikke hvor Margret og Maria ble oppfostret eller holdt til, men det må ha vært kong Inge eller hans allierte som hadde disse kvinnene i sin omsorg. Det sentrale her er ikke at Hallkjellssønnene ble gift inni kongsættet – de ble kong Øysteins måger like fullt som kong

³⁷⁵ Opheim 1996, s, 55-56.

³⁷⁶ Heimskringla annen del, s, 320.

³⁷⁷ Tilnavnet Skalp betyr sverdslire. For mer informasjon om Simon Skalp se Halvdan Kohts artikkel *Simon Skalp* i No.Biogr. Leks. 13, 1958. Side 348.

³⁷⁸ Fagrskinna, s, 356; Heimskringla annen del, s, 308; Morkinskinna, s, 342.

Inges etter giftemålet. Dette trengte ikke å føre til en overgang fra en bror til en annen. Nei, det sentrale er at kong Inge var den som arrangerte giftemålet. At kong Inge gav sine søstre vekk til Hallkjellssønnene kan sees som en gaveutveksling mellom magnater. De svarte gjennom å gi kong Inge sin troskap. Sånn som situasjonen var ble giftemålene en del av en vinn-vinn-pakke for brødrene.

Deres far fikk ikke samme tilbud, og ble dermed hos kong Øystein frem til det siste oppgjøret. Da forlater han kong Øysteins side sammen med de fleste andre: *”Natta etter rodde de lønning bort med mange skip, noen ville gi seg i lag med kong Inge, og noen ville til Bergen og noen inn i Fjordane. Om morgenen da det var lyst, lå kongen igjen med bare ti skip.”*³⁷⁹ Det får ingen konsekvenser for de som går over fra en konge til en annen. Det regnes som en del av maktspeillet. Simon Skalp blir en av lederne for kong Inges flokk, og Jon Hallkjellsson forblir en lederskikkelse til langt ut i kong Sverres tid.³⁸⁰ Det som derimot vekker oppsikt og blir fordømt var Simon Skalps drap av kong Øystein.

Kong Øystein hadde holdt sin hånd over Simon Skalp - og var etter Simons giftemål blitt hans måg - dette gjorde Simons gjerning ekstra alvorlig. Fagrskinna, Morkinskinna og Snorre gjengir alle et skaldekvad Einar Skulason skal ha diktet: *Han som til mord har seg vennet og med mye ondskap sveik kongen, han vil seint få sin frelse, Simon Skalp, for slik en udåd.”*³⁸¹

Fagrskinna, Heimskringla og Morkinskinna forteller at Simon ble sterkt klandret for denne gjerningen. Men Heimskringla og Morkinskinna legger dog til *”Men noen sier at da kong Øystein var tatt til fange, sendte Simon en mann til kong Inge, men kongen bad at Øystein ikke skulle komme for øynene på ham. Så har kong Sverre latt skrive,(...)”*³⁸²

Kong Inge ser i hvert fall til å være tilfreds med sakens utløp. Simon Skalp får en topposisjon i eliten, og foruten sitt omdømme kommer han og hans bror styrket fra sitt sidebytte.

³⁷⁹ Heimskringla annen del, s, 308.

³⁸⁰ Simon Skalp dør på kong Inges side som en av flokkførerne i Oslo i 1161, og Jon Hallkjellsson er aktuell som landsstyrer etter kong Inges død samme år i følge Snorre. Se Heimskringla annen del, s, 324 og 329.

³⁸¹ Fagrskinna, s, 357; Heimskringla annen del, s, 310(denne oversettelsen er hentet fra Heimskringla); Morkinskinna s, 343.

³⁸² Heimskringla annen del, s, 309-310. Nærmest samme ordlyd finnes i Morkinskinna, s, 343.

5.7: Konflikten sett i lys av stormennenes stilling og handlingsmåter

Hva vi ser gjennom denne konflikten er latente spenninger i eliten som bryter frem. Her er det intet fremmed legeme som kommer inn og ødelegger den naturlige harmoni – som Harald Gille. Øystein Haraldsson glir rett inn i maktstrukturen uten at det fører til umiddelbare rystelser. Magnatene som havner i konflikt på denne tiden utgjorde kremen av landets elite. Gjennom konflikten havnet de mer eller mindre tilfeldig på de forskjellige kongenes side. Fillippus Gyrdsson og Hallkjellssønnene havnet på kong Øysteins side, mens Gregorius og Erling havnet på kong Inges side. Det er knuffinger mellom Øystein og Sigurds menn, mellom stormenn som Gregorius og kong Sigurd, og tilslutt mellom kong Inge og hans brødre. Det er heller ikke som under Harald Gilles tidsperiode en utenlandsk truende situasjon. Skal vi peke på en årsak så er det fristende å se på de økonomiske vilkårene. Norge fikk et erkebispedømme på denne tiden, og vi vet om 5 nye klostre som ble grunnlagt.³⁸³ Til alle disse institusjonene ble det lagt jordgods. Dette førte så til mindre jord til de andre magnatene. I tillegg til dette ville et rikt og produktivt aristokrati i seg selv føre til økt belastning på ressursene. Når stormenn som Kyrpinga-Orm, Dag Eilivsson, Hallkjell Huk og Såda-Gyrd Bårdsson alle fikk to sønner som skulle gå i deres fotspor er det klart at det ble rivninger mellom de forskjellige magnatene; spesielt siden det eneste økonomiske grunnlaget var jordeiendommer.³⁸⁴

Sagaene og aktørenes handlinger gir oss indikasjoner på den økonomiske prekære situasjonen.³⁸⁵ For eksempel kompromisset mellom kong Øystein og kong Sigurd, dvs. å frata kong Inge kongeverdigheten, ville øke begge kongenes ressurser. Nå er det riktignok tvilsomt om en slik avtale noensinne fant sted, men selv om det var propaganda fra Gregorius' side så måtte avtalen virke troverdig i sin samtid. Det var denne type forlik man prøvde å oppnå i middelalderen.³⁸⁶ Øysteins vikingtokt og hans konflikt med bøndene i Bohuslän hadde begge økonomiske sider. Dette var også en grunn til at kong Inge sannsynligvis hadde liten interesse av å holde kong Øystein i live i 1157.

³⁸³ Holmsen 1996, s, 221: Hovedøyklosteret og Nonneseter ved Oslo, Lysekloster og Nonneseter ved Bergen, og Bakke nonnekloster ved Nidaros.

³⁸⁴ Handel spilte nok også en rolle, men som en arena hvor en omsatte jordbruksoverskuddet.

³⁸⁵ Sverre Bagge har sett borgerkrigene som et resultat av en ressurskrise innen eliten. Vikingferdenes slutt og økte donasjoner til kirken var årsaken til dette. Bagge 1986, s, 194.

³⁸⁶ *Medeltidens människor strävade i första hand efter att lösa konflikterna genom fredliga kompromisser, som gick ut på att ingen av de stridande parterna skulle förlora sin ära eller sociala status.* Hermanson 2000, s, 33.

En økonomiske vanskelig situasjon kan forklare grunnen til at det ble strid, men den forklarer ikke hvorfor kong Inge vant striden. Hans vennlighet, hans villighet til å høre på råd og hans kontroll over kvinner var et element. Men det er ekstra oppklarende å ta et lite blick fremtil til 1161 da Gregorius' dør. For du vil jo ikke kun ha en styrer som er gavemild og vennlig; han må være i stand til å skaffe seg noe å gi i tillegg.

På nyåret i 1161 møtte Gregorius og hans menn Sigurd Haraldssons sønn, Håkon Herdebrei en trefning ved elva Bäveån i Bohuslän. Gregorius ble egget av sine menn til å krysse elva, men isen sprekker under dem. En mann fra Håkons flokk sender en pil av gårde som treffer Gregorius i strupen. Kong Inge oppholder seg i Oslo på denne tiden. Den flokken som tok livet av Gregorius beveger seg nå mot Oslo. Kong Inge bestemmer seg selv for å lede hæren. Sammen med ham som ledere av hærstyrkene var Simon Skalp, Gudrød, konge av Sudrøyene(Hebridene) og Jon Sveinsson. Da kong Håkons hær gikk mot kong Inges fylkning forlot plutselig Gudrød og Jon kong Inges side. Dette avgjorde slaget. Kong Inge døde der.³⁸⁷

Som hans bror før ham i 1157 så hadde kong Inge blitt forlat av sine støttespillere. Det er naturlig å se dette sviket i forbindelse med Gregorius' død. Han nevnes sammen med kong Inge gjennom hele sagaen. Det blir en antagelse, men hvis det var han som var hovedarkitekten bak Hallkjellssønenes overgang, Halldor Brynjolvssons overgang og kong Sigurd og kong Øysteins død, så kan det ha fortonet seg som om evnen kong Inge hadde til å skaffe seg gaver å gi var blitt usikker etter Gregorius' død. Kong Inge tiltrakk seg ikke bare støttespillere basert på sine egne egenskaper, men via støtten til den rikeste og mest kjente magnaten – den som kunne stå for de beste politiske avgjørelsene.³⁸⁸

³⁸⁷ Heimskringla annen del, s, 321-324.

³⁸⁸ I tillegg kommer de militære forholdene: ” Gregorius hadde eit stort ”privat” fylgje. Kjeldene nemner at til stemnet mellom Haraldssønene i Bergen i 1155 kom Gregorius med to skip og heile nitti mann som han heldt for eigen kostnad. Denne hærstyrken vart stilt til disposisjon for kong Inge, og hadde truleg stor innverknad på styrketilhøvet mellom Inge og motstandarane hans. Gregorius var bindeleddet mellom kong Inge og desse mennene, og det er tydeleg at mennene til Gregorius var knytte til han og ikkje Inge.” Opheim 1996, s, 59-60.

5.8: En samlet vurdering – i fars fotspor

”Gregorius sa: «Vi har stort og vakkert mannskap; nå er det mitt råd, at De, konge, ikke er med i striden, for har vi Dem, er alt berget; og ingen vet hvor pila til en låk skytter kan slumpe til å råke. ”

³⁸⁹

5.8.1: Magnatenes bakgrunn, maktgrunnlag og fremgangsmåter sammenlignet med Harald Gilles tid

Det er slående at alle de viktigste magnatene i denne perioden hadde fedre som selv tilhørt det absolutte toppsjiktet i samfunnet. Fedrene til Gregorius, Erling, Jon og Simon kalles alle lendmenn, mens andre stormenn som Fillippus Gyrdsson hadde fedre som fostret kongesønner.³⁹⁰ På Harald Gilles tid hadde man en del stormenn rundt kongen som, i følge sagaene, ikke ser ut til å ha hatt fedre som var knyttet til kongens nærmeste krets.³⁹¹

Familiebakgrunnen ble mer av et grunnlag for maktstillingen. Gjennom sin fars forbindelse, hvis en viste seg å være dyktig³⁹², kunne en få tilgang på titler og veitsler hos kongen. Fostringsinstitusjonen spilte en helt annen rolle på dette tidspunktet enn de to foregående periodene jeg har behandlet. For en konge spilt oppfostringsinstitusjonen en viktig rolle for å skape et bånd til landets magnater.³⁹³ Men i og med at kong Harald var død og hans barn umyndige så hadde de kongelige fosterfedrene er en unik mulighet til å fordele veitsler og titler.

Samtidige begynte ekteskapet å spille en mer prominent rolle for en magnats konsolidering i eliten. Kong Inge og Gregorius valgte måger med klar tanke for deres nytte. Vi har sett at det ble lagt vekk på kong Inges *råd* i ekteskapet mellom Kristin og Erling. Kong Inge og Gregorius blir begge berømmet for sin gavemildhet mot stormennene og huskarene.³⁹⁴ Som sin far lot kong Inge høvdingene rå *med* i landsstyringen.³⁹⁵

I en situasjon hvor så mange stormenn hadde forbindelser i toppsjiktet, satt med jordgods og var i slekt med andre stormenn så var gaveutveksling, giftemål og vennskap måter å skaffe seg en plass i eliten og å holde seg der. Eliten var dog en fastere struktur enn

³⁸⁹ Heimskringla annen del, s, 316.

³⁹⁰ Kong Inges fosterbror, Gyrd Åsmundsson, er et annet eksempel på en sønn som trer inn i sin fars rolle. Alv Rode, Ottar Birtings sønn blir senere sentral i maktkampen mot Erling Skakke.

³⁹¹ Tjostolv Ålesson, Hallkjell Huk og Ottar Birting. Sigurd Jorsalfare sier i Morkinskinna at Ottar var en *småbondeson med inga ætt*.” Sigurd Jorsalfare gir Ottar lendmannsnavnet på grunn av Ottars klokskap. Morkinskinna, s, 279-280.

³⁹² Dog det var ikke alltid nødvendig. Både Gregorius’ bror og Fillippus’ bror blir kritisert for feighet i sagaene.

³⁹³ Hermanson 2000, s, 102-103.

³⁹⁴ Heimskringla annen del, s, 300.

³⁹⁵ Heimskringla annen del, s, 300. Snorre forteller om Harald: ”han tok gjerne mot råd, så han lot andre styre med seg så mye de ville.” Heimskringla annen del, s, 265.

før. Kongene satt med kontroll over veitslene, og det var de som var i stand til å vise at en hadde steget til toppen gjennom gaver, titler og veitsler. Samtidig så var en magnat i hard konkurranse med andre stormenn om de samme veitslene og topposisjonen i samfunnet. Dyktighet, kompetanse og klokskap blir det som skiller en magnat fra de andre. Gregorius' aggressivitet og suksess i konfrontasjon med langt mektigere magnater som kong Sigurd³⁹⁶ propellerer han frem mot toppen. Hans kontinuerlige seire over andre magnater viser at "nothing succeeds like success".³⁹⁷ Foran kong Inges siste slag legger Snorre denne uttalelsen i munnen hans: "ofte har jeg hørt dere si det, og jeg synes det er sant også at min bror kong Øystein lite hadde lykken med seg fra den tid han gav seg på flukt, og han var likevel godt utrustet i alle de ting som pryder en konge."³⁹⁸ Det var nødvendig å ta sjanser og lykkes i dem for at andre magnater skulle finne en fordelaktig å satse på.

Samtidig så ville behovet for å markere seg føre til flere konfrontasjoner. Erling Skakke begynner etter kong Øysteins død å komme i et motsetningsforhold til Gregorius. Korstoget sammen med at "ingen mann i hæren var klokere eller skjønnte seg bedre på slag"³⁹⁹ ble grunnlaget Erling Skakkes konsolidering blant kongens rådgivere. I Snorres fremstilling av maktforholdene så var mange dyder viktige "But the single most important virtue is intelligence".⁴⁰⁰

5.8.2: Endringen i eliten og i den politiske kulturen etter Harald Gille

For første gang siden kong Magnus Olavssons regjeringstid (konge: 1035-1047) hadde landet igjen mindreårige konger. I en 10-15årsperiode ble landet styrt av en gruppe stormenn som hadde lært seg å fungere sammen - de hadde måtte overvinne Sigurd Slembe og hans flokk, og fordele veitsler og len. Det er interessant at flere av dem omtales som fosterfedre for samme konge samtidig. Det kan tyde på at stormennene ikke lot en stormann sitte som fosterfar for en kong alene.

Sagaene gjør et poeng ut av at konfliktene mellom brødrene brøt ut etter deres fosterfedre dødde. Denne observasjonen er det verdt å studere nærmere. Det stemmer jo, men hvorfor? Vi kan her peke på, som vi har, økonomiske faktorer og en tallmessig økende stormannsklasse, og selve hendelsesforløpet, men hadde det skjedd noe med hvordan man

³⁹⁶ Hvis vi antar at denne episoden fant sted før han sluttet seg til kong Inge.

³⁹⁷ Bagge 1999, s, 308.

³⁹⁸ Heimskringla annen del, s, 324.

³⁹⁹ Heimskringla annen del, s, 314. Sverres saga vektlegger også Erlings klokskap: "Enda Erling jarl var ein klok og mektig kar, (...)" Sverres saga, s, 56.

⁴⁰⁰ Bagge 1991, s, 160-161.

betraktet de politiske spillereglene? Generasjonen som Gregorius, Erling, kong Sigurd og kong Inge tilhørte hadde levd mesteparten av sitt liv uten en voksen konge. En ny generasjon av politikere måtte møte en – for dem – ny politisk situasjon. Hvordan skulle landfordelinger foregå, hvordan skulle en konge oppføre seg og hvordan skulle konflikter løses i et samkongedømme? Usikkerheten rundt dette kan ha bidratt - i tillegg til den økonomiske situasjonen og selve hendelsene - til å forklare hvorfor konfliktene brøt ut og hvorfor de ble så harde. Dette kan igjen ha åpnet opp for det enekongedømmet som Erling Skakke prøvde å gjennomføre gjennom å krone sin sønn i 1163/64. På en 20 års periode, 1135-1164, hadde man hatt et enekongedømme, et aristokratisk fosterfedrestyre og så et samkongedømme. Å åpne opp for en kronet konge kan sees som en del av den politiske eksperimenteringen.

6. Konklusjon

En aktørrettet undersøkelse av stormenn og elite gjennom tre konflikter over 100 år vil ha en grad av usikkerhet knyttet til enhver slutning. Undersøkelsen har både vært generell og selektiv på samme tid. Jeg har vært nødt til å basere meg på en antatt representativ gruppe magnater fra hver tidsperiode. Det har vært en godt gjennomtråkket mark jeg har begitt meg innpå. Den rådende teorien på 1800-tallet, hvor man så stormenns stilling som relativt sikker og basert i lokalsamfunnet⁴⁰¹, har det blitt opponert mot tidligere. I min studie finner jeg meg enig i konklusjonene til Sverre Bagge og Bente Opheim som betoner en større grad av maktkamp blant stormennene selv.⁴⁰² Den lokale kampen om makt har vi sett gjennom studiet av Håkon Ivarsson, Ulv Ospaksson og Harald Sigurdsson. Svakheten ved å se stormennene i blokker, som partier, på 1100-tallet blir avslørt gjennom studiet av Kale Kolsson, Tjostolv Åleson, Sigurd Sigurdsson, Fillippus Gyrðsson og Gregorius Dagsson. Her har vi en rekke stormenn av lik bakgrunn som hadde interessemotsetninger med hverandre.⁴⁰³

Jeg begynte denne oppgaven med å sitere Fagrskinnas forfatter som undret seg over hvorfor lendmennene oppførte seg så annerledes på 1000-tallet sammenlignet med da han skrev sin saga. Svaret jeg vil gi ham er at det i løpet av denne 100-årsperioden foregikk en avgrensning på toppnivået i samfunnet. Stormennene på 1000-tallet levde i en annen maktpolitisk verden. Avgrensningen på topplanet foregikk på det geografiske nivå, på det politiske nivå og det økonomiske nivå.

Stormennene på Harald Sigurdssons tid opererte over hele Europa. Fra en bakgrunn som sønn av en småkonge på Opplandene ble Harald Sigurdsson konge over Norge - og prøvde å bli det over Danmark og England. Det var ingen selvfølge at det skulle være en konge i Norge og en konge i Danmark. Den øverste lederen i Norge hadde både vært jarl,

⁴⁰¹ Hertzberg 1869. *En fremstilling af det norske aristokratis historie indtil Kong Sverres tid*. Keyser, R. 1867. *Efterladte Skrifter af R. Keyser* (Norges stats- og Retsforfatning i Middelalderen. Bd 2, første afdeling); Sars 1913 *Udsigt over den norske historie første og anden del*.

⁴⁰² Bagge, Sverre 1986: *Borgerkrig; og statsutvikling i Norge i middelalderen*. Fra 2002: *Mellom kildekritikk og historisk antropologi*. Opheim 1996. "Med stønad frå frendar og vener – Slektskap og venskap som partidannande faktorar i den norske innbyresstriden 1130-1208.

⁴⁰³ Bagge 1999. "The Structure of the Political Factions in the Internal Struggles of the Scandinavian Countries during the High Middle Ages.

konge og overkonge i første halvdel av 1000-tallet. Sammen med sine krigerfølgere kunne magnatene skape seg en posisjon innen en fleksibel politisk struktur. Da kong Harald lyktes å skape et dynasti - og det ble en lang fredsperiode mellom Norge og Danmark - ble den geografiske og politiske strukturen mer avgrenset. Det var slutt på at en norsk stormann plutselig, som Fagrskinna sier, kunne pakke sammen, dra til Danmark og bli jarl over Halland der. Den neste nordmann som fikk Halland i len ble Harald Gille. Harald Gilles tid demonstrerer den økonomiske avgrensingen.

Etter vikingtidens slutt ble eiendommen over jord viktigere enn noensinne. Gårdsdrift gir et mer stabilt maktgrunnlag enn krig og krigsbytte. Magnatene kunne begynne å se flere trekk fremover på Harald Gilles tid – i motsetning til hvordan det var på Harald Sigurdssons tid. Giftemål, vennsforhold og fostring ble av økt viktighet for å skape en plass i eliten, konsolidere den og utøve den. Fra disse relasjonene kom ens politiske stilling, økonomiske og militære makt. Supermagnatene med store huskarsfølgere som levde av plyndring eksisterte ikke lenger. Dynastiet Harald Sigurdsson la grunnlaget for skapte en forutsigbarhet for magnatene i deres forhold til kongen. Magnater kunne vurdere hvilken konge som ville passe dem best, og ville gi dem best støtte. Kale Kolsson og hans venner og frender bestemte seg for å gå innfor Harald Gilles kandidatur, og nøt godt av det valget. Dette viser en struktur som var blitt tettere sammenlukket på topplanet, men som samtidig åpnet opp for ambisiøse stormenn i et samfunn hvor alle sønner av en konge kunne bli konge. For kongene ble det viktig å kunne vise egenskaper magnatene ville sette pris på. Kongene stod ikke lenger som ledere av tallrike huskarsflokker som var lojale kun til kongen og som kunne brukes til å tvinge land og stormenn til å underkaste seg; den militære makten var spredd rundt blant stormennene, og deres støtte måtte vinnes. Støtten kunne vinnes gjennom å love utveitsler, men også gjennom å åpne for delaktighet i den politiske styringen av landet. Kong Inge og kong Harald Gille roses begge for sin vennlighet og sin villighet til å høre på råd. Kontrasten mellom dem og Harald Sigurdsson er stor. Harald Sigurdsson kunne skryte av sine svik:

<i>”Død har jeg tenkt og iverksatt for tretten mann i det hele. Drapene må jeg minnes; til mord blir jeg egget.</i>	<i>Til lønn for svik får man hardt fiendskap av folket løken som de sier, vokser lett av lite.⁴⁰⁴</i>
---	--

⁴⁰⁴ Heimskringla annen del, s, 185.

Harald Sigurdsson hadde sin egen ”væringergarde” i ryggen i Norge. Harald Gille og hans sønner var avhengige av stormennenes støtte på en helt annen måte. Stormennene kunne gjennom kongen skaffe seg tilgang på større jordegods enn de kunne gjennom arveoppgjør og giftemål. På 1100-tallet var en posisjon som rådgiver til kongen en av de mest ettertraktede posisjonene en kunne ha. Fra en slik posisjon kunne man sikre seg støtte mot lokale konkurrenter og skaffe seg veitsler.

Under Haraldssønnene er de vi hører om i toppsjiktet med få unntak sønner av lendmenn eller kongelige fosterfedre. En rekke sønner av god ætt fulgte i sin fedres fotspor. Men det var nå blitt trangt på toppen og de økonomiske ressursene var begrensede. Hadde en lendmann flere enn én sønn så måtte andre lendmenn skyves vekk for at begge hans sønner skulle bli lendmenn. Til flere stormenn som fikk veitsler og gaver av kongene til mindre ble det på andre stormenn.⁴⁰⁵ Stormennene måtte vise sin viktighet for å komme inn i kongenes krets. For eksempel så gjorde Gregorius’ forbindelser til en rekke magnater ham og hans kollektive nettverk farlig å ignorere. Magnater som var fosterbrødre til konger hadde her en fordel - i og med at de kunne begynne på toppen. Som en del av kongens krets var man avhengig av kongens evne til å fordele ressurser. Det er ingen tegn til at det var begrensninger på hvor mange lendmenn det kunne være på en gang. I situasjon med mange magnater rundt kongene, og av den grunn mindre og mindre å rutte med, ville det bli gnisninger, og det er ikke unaturlig at tanker om avsettelse(kong Inge) eller drap(kong Sigurd og kong Øystein) oppstod. De som tilhørte kongens innerste krets og nøt godt av hans gaver og veitsler hadde interesse av å gjøre det vanskeligere for andre stormenn å få plass der.

Kong Inges lendmann, Erling Skakke, prøvde to år etter kong Inges død å begrense tilgangen til den øverste posisjonen. Han fikk sin sønn kronet, og gjorde kongekroning til en forutsetning for å bli konge - samtidig som han tok livet av flere medlemmer av kongefamilien. Hans dynasti klarte seg ikke, men hans kroningsideal ble normen for de norske kongene på 1200-tallet. Det var et behov for å begrense adgangen til toppen.

⁴⁰⁵ Lendmennene kunne ikke, som Bull hevder, skape en politikk etter egne behov og interesser. De var alle i konkurranse med hverandre. Bull 1931, s, 176.

Kilder og litteratur

Kilder:

Adam av Bremen. *Beretningen om Hamburg Stift, Erkebiskopens Bedrifter og Øyrikene i Norden*. Oversatt av Bjørg Tosterud Danielsen og Anne Katrine Frihagen. 1993. Thorleif Dahls Kulturbibliotek Aschehoug.

Den Eldre Gulatingslova. Utgitt ved Bjørn Eithun, Magnus Rindal og Tor Ulset. 1994. Riksarkivet. Oslo.

Den Legendariske Olavssaga. Oversatt av Kåre Flokenes. 2000. Erling Skjalgsonselskapet. Stavanger

Fagrskinna. Ved Finnur Jónsson. 1902-1903. S. L. Møllers Bogtrykkeri. København.

Frostatingslova. Oversatt av Jan Ragnar Hagland og Jørn Sandnes. 1994 Det Norske Samlaget.

Gulatingslovi. Oversatt av Knut Robberstad. 1952. Det Norske Samlaget.

Historia Norwegie. Oversatt av Peter Fisher. 2003. Museum Tusculanum Press. København

Kekaumenos' *Logos nuthetikos*, utgitt og overs. G. Storm. Historisk tidsskrift 2. R. 4, 1884.

*Kongsspegele*n. Oversatt av Alf Hellevik. 1976. Det Norske Samlaget.

Monachus Theodoricus. *The Ancient History of the Norwegian Kings*. Translated and annotated by David and Ian McDougall. Viking Society for Northern Research 1998

Morkinskinna. Oversatt av Kåre Flokenes. 2001 Erling Skjalgsonselskapet. Stavanger.

Morkinskinna – The Earliest Icelandic Chronicle of the Norwegian Kings (1030-1057). Translated with introduction and notes by Theodore M. Andersson and Kari Ellen Gade. 2000. Cornell University Press.

Orkneyinga saga – The history of the the earls of Orkney. Translated by Hermann Pálsson and Paul Edwards. 1981 (1978). Penguin Books.

Orknøyingasoga. Oversatt av Gustav Indrebø. 1929. Det Norske Samlaget.

Saxo Grammaticus. *Danmarkskrøniken 2*. Gjenfortalt av Helle Stangerup. 1999. Aschehoug Danske Forlag A/S.

Sverressoga. Oversatt av Halvdan Koht. 1995 (1967). Det Norske Samlaget.

Sturlason, Snorre. *Heimskringla*. Oversatt av Anne Holtsmark og Didrik Arup Seip. Gyldendal Norske forlag 1979.

Sturlason Snorre. *Heimskringla – Nóregs Konunga sogur*. Utgitt av Finnur Jónsson. 1911. G.E.C. Gads Forlag – København.

The Anglo-Saxon Chronicles. Translated and Edited by Michael Swanton. 2002 (1996). Phoenix Press.

Ågrip. Oversatt av Gustav Indrebø. 1973. Det Norske Samlaget. Oslo.

Litteratur

Andersen, Per Sveaas. 1995 (1977). *Samlingen av Norge og Kristningen av landet 800-1130*. Universitetsforlaget.

Arstad, Knut Peter Lyche. 1999. Harald Gilles ettermæle. *Historisk tidsskrift*. Universitetsforlaget.

Arstad, Knut Peter Lyche. 2001. Harald 4 Gille. I *Norsk Biografisk Leksikon*. Bd. 4. Kunnskapsforlaget.

Arstad, Knut Peter Lyche. 1994. *Kongsemner og maktkonstellasjoner i innbyrdesstridens Norge 11157-1227*. Upublisert hovedoppgave. Universitetet i Oslo.

Arstad, Knut Peter Lyche. 2005. Tjostulv Ålessen. I *Norsk Biografisk Leksikon*. Bd. 9. Kunnskapsforlaget.

Arstad, Knut Peter Lyche. 2005. Øystein 2 Haraldsson. I *Norsk Biografisk Leksikon*. Bd. 10. Kunnskapsforlaget.

Bagge, Sverre. 1986. Borgerkrig; og statsutvikling i Norge i middelalderen. *Historisk tidsskrift* 65: 145-197.

Bagge, Sverre. 2002. Mellom kildekritikk og historisk antropologi. *Historisk tidsskrift*. Universitetsforlaget.

Bagge, Sverre. 2005. Kirken, bøndene og motstadsretten i Norge i middelalderen. *Historisk tidsskrift*. Universitetsforlaget.

Bagge, Sverre. 2001. *Ætt, stat og politikk fra vikingtiden til 1200-tallet*. *Norsk Slekthistorisk tidsskrift Bind XXXVIII – Hefte 2*.

Bagge, Sverre. 1991. *Society and Politics in Snorri Sturluson's Heimskringla*. University of California Press.

Bagge, Sverre. 1999. The Structure of the Political Factions in the Internal Struggles of the Scandinavian Countries during the High Middle Ages. *Scandinavian Journal of History* 24: 299-320.

- Bratheland, Bente Opheim. 2003. Orm Ivarson Kongsbror. I *Norsk Biografisk Leksikon*. Bd. 7. Kunnskapsforlaget.
- Bratheland, Bente Opheim. 2004. Sigurd Hallvardsson på Røyr. I *Norsk Biografisk Leksikon*. Bd. 8. Kunnskapsforlaget.
- Berg, Knut. Haralds Dronning Ellisiv. I *Harald Hardråde*. Utgitt av Selskabet for Oslo Byes vel. Dreyers Forlag. Oslo.
- Bjørge, Narve. 2001. Gregorius Dagsson. I *Norsk Biografisk Leksikon*. Bd. 3. Kunnskapsforlaget.
- Bjørkvik, Halvard. 2005. Tore Tordsson. I *Norsk Biografisk Leksikon*. Bd. 9. Kunnskapsforlaget.
- Blöndal, Sígfus. 1978. *The Varangians of Byzantium*. Translated and revised by Benedikt A. Benediktz. Cambridge University Press.
- Bugge, Alexander. 1916. *Norges Historie Fremstillet for det Norske Folk*. Bind 2 del 2. Kristiania.
- Bull, Edvard. 1934. Erling Ormsson Skakke. I *Norsk biografisk leksikon*. B.d.3. Aschehoug.
- Bull, Edvard. 1934. Inge Haraldsson Krokrygg. I *Norsk biografisk leksikon*. Bd. 6. Aschehoug.
- Bull, Edvard 1931. *Det norske folks liv og historie gjennom tidene – Fra omkring 1000 til 1280*. Aschehoug. Oslo.
- Gunnes, Erik. 1996. *Erkebiskop Øystein*. Aschehoug. Oslo.
- Hallan, Nils. 1976. Den trøndske motstandsretten. *Historisk Tidsskrift* 55.
- Heggelund, Kjell. 1995. *Norges Litteraturhistorie – Fra runene til Norske Selskab*. J. W. Cappelens Forlag A•S.
- Helle, Knut. 1995. *Aschehougs Norges Historie – Under kirke og kongemakt 1130-1350*. Bind 3. Aschehoug. Oslo.
- Helle, Knut. 2000. Erling Ormsson Skakke. I *Norsk Biografisk Leksikon*. Bd. 2. Kunnskapsforlaget.
- Helle, Knut. 2001. *Gulatinget og Gulatingslova*. Skald.
- Helle, Knut. 1996 (1974). *Norge blir en stat 1130-1319*. Universitetsforlaget.
- Helle, Knut. 2004. Sigurd 2 Haraldsson Munn. I *Norsk Biografisk Leksikon*. Bd. 8. Kunnskapsforlaget.

- Hermanson, Lars. 2000. *Släkt, Vänner och Makt*. Historiska institutionen i Göteborg
- Hertzberg, Ebbe 1869. *En fremstilling af det norske aristokratis historie indtil Kong Sverres tid*. Johan Dahl.
- Holm-Olsen, Ludvig. 1995. *Norges Litteraturhistorie – Fra runene til Norske Selskab*. J. W. Cappelens Forlag A.S.
- Holmsen, Anders. 1996 (1939). *Norges Historie – Fra de eldste tider til 1660*. Universitetsforlaget.
- Hylland Eriksen, Thomas. 1998 (1993). *Små steder – Store spørsmål*. Universitetsforlaget.
- Imsen, Steinar. 1984 (1979). *Lov og rett*. I *Norge Kulturhistorie*. Bd. 1. 195-222. Oslo
- Johansen, Øystein Kock. 2000. *Bronse og makt*. Oslo.
- Kazhdan, A.P. 1985. *Change in Byzantine Culture in the eleventh and twelfth centuries*. University of California Press.
- Keyser, R. 1867. *Efterladte Skrifter af R. Keyser* (Norges stats- og Retsforfatning i Middelalderen. Bd 2, første afdeling).
- Kleivane, Kjell-Jørund. 1981. *Høvding, Jordgodseier og Kongelig Ombudsmann – En Studie av Lendmannsinstitusjonen fra slutten av 1000-Tallet til Magnus Lagabøters død*. Upublisert hovedoppgave. Universitet i Oslo.
- Koht, Halvdan. 1924. Hvem var Tore Ingeridson? *Historisk tidskrift*. Grøndahl & Søns Boktrykkeri. Kristiania.
- Koht, Halvdan. 1921. *Kampen om makten i Noreg i sagatiden*. I Halvdan Kohts *Innhogg og utsyn*. 92-123.
- Koht, Halvdan. 1921. *Sagaenes opfatning av vår gamle historie*. I Halvdan Kohts *Innhogg og utsyn*. 76-91. Aschehoug.
- Koht, Halvdan. 1958. Simon Skalp. I *Norsk Biografisk Leksikon*. Bd. 13. Aschehoug. Oslo.
- Krag, Claus. 2005 (1995). *Aschehougs Norges Historie – Vikingtid og rikssamling 800-1130*. Bind 2. Aschehoug. Oslo.
- Krag, Claus. 2000. Einar Eindridesson Tambar skjelve. I *Norsk Biografisk Leksikon*. Bd. 2. Kunnskapsforlaget.
- Krag, Claus. 2001. Finn Arnesson. I *Norsk Biografisk Leksikon*. Bd. 3. Kunnskapsforlaget.
- Krag, Claus. 2001. Harald 3 (Sigurdsson) Hardråde. I *Norsk Biografisk Leksikon*. Bd. 4. Kunnskapsforlaget.
- Krag, Claus. 2002. Kalv Arnesson. I *Norsk Biografisk Leksikon*. Bd. 8. Kunnskapsforlaget.

- Krag, Claus, og Sandnes, Jørn. 1983. *Nye Middelalderstudier Konge, Kirke, Stat. Norske historikere i utvalg VI*. Universitetsforlaget.
- Krag, Claus. 2004. Sigurd 1 Magnusson Jorsalfare. Bd. 8. Kunnskapsforlaget.
- Krag, Claus 1982. Årmanen. *Historisk tidsskrift*. Universitetsforlaget.
- Kvålen, Eivind. 1925. *Den eldste norske kongesaga*. Oslo.
- Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder (KLNLM).
- Meier, Christian. 1996 (1982). *Caesar*. Fontana Press.
- Meyer, Jørgen Christian. 1997. *Antikkens historie*. Bergen.
- Miller, William Ian. 1990. *Bloodtaking and Peacemaking- Feud, law and society in saga Iceland*. The University of Chicago Press.
- Nordhaugen, Per Jonas. Harald i Bysants. *Harald Hardråde*. Utgitt av Selskabet for Oslo Byes vel. Dreyers Forlag. Oslo.
- Opheim, Bente. 1996. *Med stønad frå frendar og vener – Slektskap og venskap som partidannande faktorar i den norske innbyrdesstriden 1130-1208*. Upublisert hovedoppgave. Universitetet i Bergen.
- Pauldan, Helge. 1967. Flos Danie. Personer og standpunkter i dansk politikk under kong Niels. I *Historie ny række* 7. 497-525.
- Rasmussen, Tarald og Einar Thomassen 2002 (2000). *Kristendommen – en historisk innføring*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Sandnes, Jørn. 1992. Slaget på Stiklestad i lys av Frostatingslovens motstandsbestemmelser. I: *Kongsmenn og krossmenn*. Festskrift til Grethe Authén Blom. Trondheim.
- Sandnes, Jørn. 1967. Trøndelags eldste politiske historie. *Historisk tidsskrift*. Universitetsforlaget.
- Sawyer, Peter. (red). 2001 (1997). *The Oxford Illustrated History of The Vikings*. Oxford University Press.
- Sars, J.E. 1913. *Udsigt over den Norske Historie – Første del*. Gyldendalske Boghandel Nordiske Forlag.
- Steinsland, Gro. 2000. *Den Hellige Kongen*. Pax Forlag A/S. Oslo.
- Storm, Gustav 1884. Om Lendermandsklassens talrighed i 12 og 13 aarhundre. *Historisk tidsskrift*. Kristiania.
- Storm, Gustav 1877. *Sigurd Ranessøns Proces*. Kristiania. Det Mallingske bogtrykkeri.

Thuesen, Nils Petter. 2003. Magnus 4 Sigurdsson Blinde. I *Norsk Biografisk Leksikon*. Bd. 6. Kunnskapsforlaget.

Thuesen, Nils Petter. 2003. Ragnvald Kale Kolsson. I *Norsk Biografisk Leksikon*. Bd. 7. Kunnskapsforlaget.

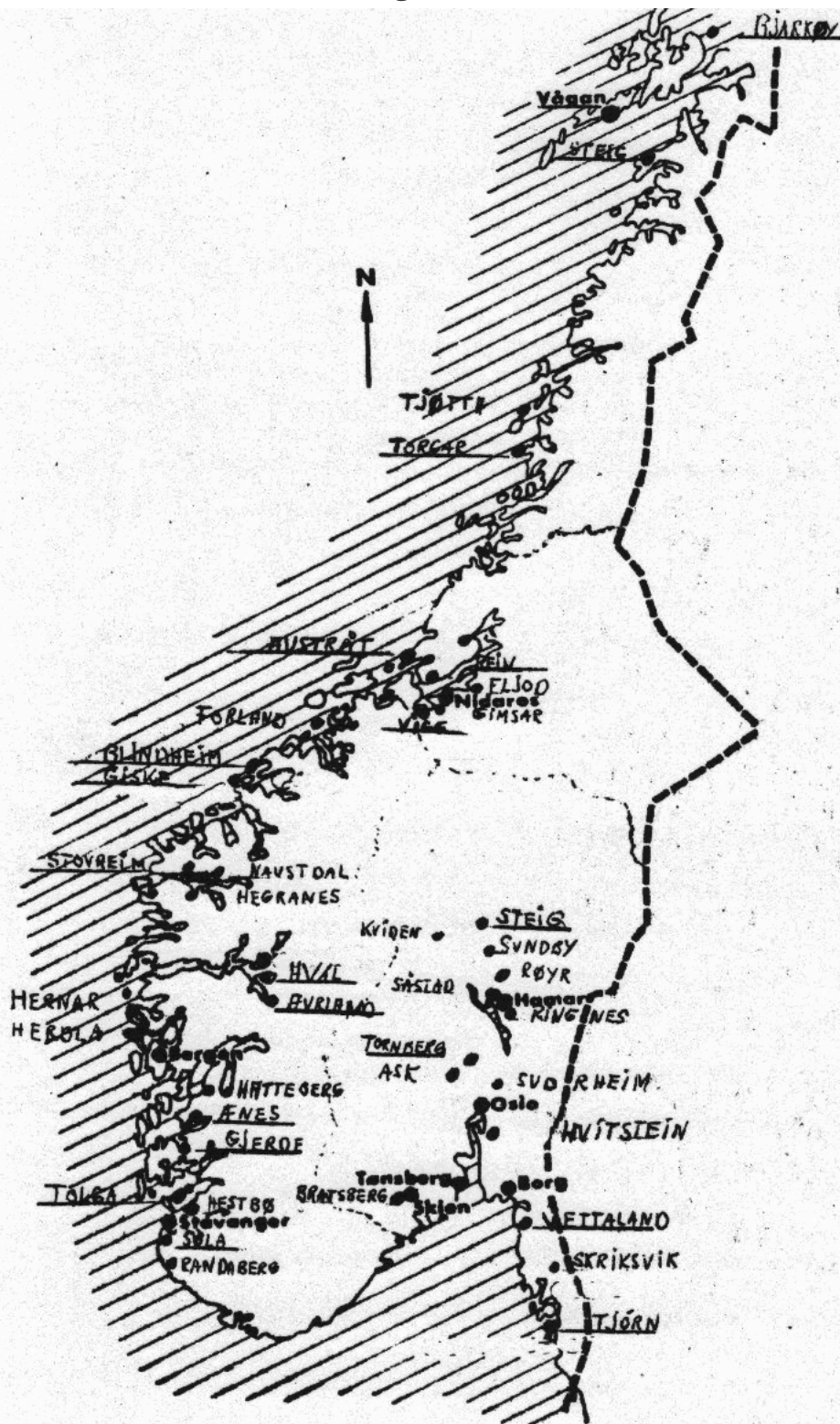
Tjersland, Leif 1937-40. Studier i saga-ætter. *Historisk tidsskrift bind 31*. Oslo.

Weibull, Lauritz. 1911. *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000*. Lund.

Wharton, Ann. *Change in Byzantine Culture in the eleventh and twelfth centuries*. University of California Press.

Vedlegg

En oversikt over lendmenns setegårder

Dette kartet er hentet fra Kleivane 1981. Side 129.

Den norske kongerekken 880-1319

Harald Halvdansson Hårfagre	880-årene(?)-930
Eirik Haraldsson Blodøks	930-934
Håkon Haraldsson, den Gode	934-961
Harald Eiriksson Gråfell	961-970
(Håkon Sigurdsson ladejarl)	970-995
Olav Tryggvason	995-1000
(Eirik Jarl og Svein Ladejarl)	1000-1015
Olav Haraldsson	1015-1030
Svein (Alfivason) Knutsson	1030-1035
Magnus Olavsson	1035-1047
Harald Sigurdsson	1046-1066
Olav Haraldsson Kyrre	1066-1093
Håkon Magnusson	1093-1094
Magnus Olavsson Berrføtt	1093-1103
Olav Magnusson	1103-1115
Øystein Magnusson	1103-1123
Sigurd Magnusson Jorsalfare	1103-1130
Magnus Sigurdsson	1130-1135
Harald Magnusson Gille	1130-1136
Sigurd Haraldsson	1136-1155
Inge Haraldsson	1136-1161
Øystein Haraldsson	1142-1157
Håkon Sigurdsson Herdebrei	1159-1162
Magnus Erlingsson	1161-1184
Sverre Sigurdsson	1177-1202
Håkon Sverreson	1202-1204
Inge Bårdsson	1204-1217
Håkon Håkonsson	1217-1263
Magnus Håkonsson Lagabøte	1263-1280
Eirik Magnusson	1280-1299
Håkon Magnusson	1299-1319

